

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Félags- og mannvísindadeild

MA-ritgerð

Blaða- og fréttamennska

Upplýsingamiðlun í Afríku á 21. öldinni
Hnattræn fjölmiðlun og leiðin að fólkini

Steindór Gunnar Steindórsson

Apríl 2010

Leiðbeinandi: Dr. Kristín Loftsdóttir

Nemandi: Steindór Gunnar Steindórsson

Kennitala: 050880-3039

Samantekt

Leitast verður við í þessari ritgerð að gera grein fyrir helstu kenningum hnattvæðingarinnar með dreifingu hennar í huga. Fræðimenn segja áhrifa hnattvæðingarinnar gæta víðar enda berst hún hratt með hjálp fjölmíðla. Fjölmíðlar eru mikilvægir áhrifavaldar í þjóðmálum líðandi stundar. Hnattræn áhrif þeirra eru þó umdeild enda snerta þeir á sjálfsmýnd og áhugasviði ólíkra samfélagshópa í hverju landi. Flæði fjölmíðlanna er ójafnt ferli líkt og flæði hnattvæðingarinnar. Afríka er oft nefnd sem dæmi um slíkan ójöfnuð enda nefnt jaðarsvæði hnattvæðingarinnar fremur en hluti af henni.

Fjölmíðlaflæði sunnanverðrar Afríku er meginviðfangsefni þessa verkefnis. Með umfjöllun studdri kenningum og tölfraði er sýnt fram á að fjölmíðlar ná aðeins til minnihluta afrískra neytanda og áhrif þeirra því takmörkuð. Farið verður yfir fjölmíðlaumhverfi sunnanverðrar Afríku með áherslu á fjölmíðlafrelni, þar sem vísað er í umfjöllun samtaka og fjölmíðlana sjálfa. Víða er pottur brotinn í fjölmíðlafrelni Afríku þrátt fyrir úrbætur eins og *Windhoek* yfirlýsinguna og baráttu samtaka innan álfunnar fyrir frelsi fjölmíðlanna. Það á sinn þátt í því að fjölmíðlar ná ekki til fólks. Fátækt spilar einnig stórt hlutverk í sunnanverðri Afríku sem hindrun íbúa að fjölmíðlum. Sömuleiðis má nefna fjölda tungumála, litla rafvæðingu og ólæsi sem þætti sem hindra aðgengi fólks að upplýsingu og fjölmíðlum.

Ekki er þó öll nótt úti fyrir íbúa landa sunnanverðrar Afríku. Með aukinni tækni, farsímalausnum og frelsi internetsins leynist ljós í myrkrinu sem gæti lýst veginn, aukið frelsi, bætt aðgengi og íbúar þá notið þeirrar miðlunar sem á sér stað í hinum hnattræna heimi nútímans.

Abstract

The aim of this thesis is to introduce globalisations main theories, where a particular emphasis will be placed on its distribution. Several theorists claim that globalisations influence is widely visualised, as it is aided by the power of media. Media has an important influence on current domestic affairs. Nevertheless, media's influence is often controversial as it deals with people's differing identities and interests within different country's. The distribution of media is an uneven process similar to that of globalisation. Africa is often named as an example of this unequal distribution as it has been deemed marginalised by globalisation rather than being an inherent part of it.

Media distribution within southern Africa is the main subject of this thesis. By discussing theories and statistics, the case is made that media only reaches a minority of African consumers which thereby limits media's influence. Media's environment within southern Africa will be explored, emphasising its freedom by referencing in particular assessment done by organisations and media itself. Despite the ongoing battle of local organisations for media freedom and significant advancements such as the Windhoek Declaration, there is still great room for improvement. Poverty is an important factor within southern Africa which limits people's access to the media. In the same manner, the number of languages, limited electrification and illiteracy can also be mentioned as important factors explaining people's hindered access to information and media.

Nonetheless the situation isn't only dire within southern Africa. With increased technology, mobile solutions and the freedom of the internet, there exists a glimmer of hope which could lead the way to enhanced freedom and improved access; making people benefitters of the communication being experienced within the global world of today.

Formáli

Ritgerðin er 15 eininga meistararitgerð í fréttu- og blaðamennsku við Háskóla Íslands. Hún gildir til helminga á móts við verklegan hluta lokaverkefnis, samtals 30 einingar. Leiðbeinandi er Dr. Kristín Loftsdóttir mannfræðiprófessor við Háskóla Íslands. Ég þakka Kristínu fyrir greinagóðar og gagnlegar ábendingar og Ingu Ósk Ásgeirsdóttur fyrir yfirlestur. Mínum nánustu þakka ég þolinmæði, jákvætt hugarfar og stuðning nú og áður fyrr. Sérstakar þakkir fær unnusta mín Nanna Rún Ásgeirsdóttir sem er kletturinn í mínum hafsjó og ástæða veru minnar í Afríku.

Efnisyfirlit

SAMANTEKT	3
ABSTRACT	4
FORMÁLI	5
EFNISYFIRLIT	6
TÖFLUR OG MYNDIR.....	7
INNGANGUR.....	8
HNATTVÆÐING	11
FJÖLMIÐLAR.....	15
<i>Hlutverk fjölmíðla.....</i>	18
HNATTVÆÐING FJÖLMIÐLA.....	21
<i>Menningar- og fjölmíðlaheimsvaldastefna</i>	25
SJÁLFSMYND	28
FJÖLMIÐLAFRELSI	30
AFRÍKA Í HNATTRÆNU SAMBANDI.....	36
FJÖLMIÐLAR OG AFRÍKA	39
<i>Fjölmíðlun framtíðarinnar.....</i>	45
VESTRÆNIR FJÖLMIÐLAR Í AFRÍKU	46
AFRÍSK FJÖLMIÐLUN OG SJÁLFSMYND	48
SUNNANVERÐ AFRÍKA	50
FJÖLMIÐLAAÐGENGI	52
<i>Fátækt.....</i>	53
<i>Tungumál</i>	54
<i>Læsi</i>	56
<i>Rafmagn</i>	57
<i>Internet</i>	60
FJÖLMIÐLAFRELSI Í AFRÍKU OG LÖNDUNUM TÍU	61
<i>Angóla</i>	63
<i>Botsvana.....</i>	64
<i>Lesótho</i>	65
<i>Malaví.....</i>	65
<i>Mósambík.....</i>	66
<i>Namibía.....</i>	67
<i>Suður-Afríka.....</i>	67

<i>Svasíland</i>	68
<i>Sambía</i>	68
<i>Simbabve</i>	69
MÓSAMBIK	71
MÍN UPPLIFUN SEM FJÖLMIÐLAMAÐUR.....	72
NIÐURSTÖÐUR.....	76
HEIMILDASKRÁ	79

Töflur og myndir

MYND 1.....	51
TAFLA 1	54
TAFLA 2	55
TAFLA 3	57
TAFLA 4	58
TAFLA 5	58
TAFLA 6	60

Inngangur

„There is so much media now with the Internet and people, and so easy and so cheap to start a newspaper or start a magazine, there's just millions of voices and people want to be heard.“

Rupert Murdoch

Á skrifstofu Próunarsamvinnustofnunar Íslands í Inhambane sýslu í miðri Mósambík hringi ég mig inn á internetið til að geta lesið nýjustu fréttir af hruni bankanna á íslenskum fréttasíðum. Fyrr um daginn hafði ég heimsótt konu sem hélt uppi einhvers konar hjúkrunarheimili, sem samanstóð af þyrpingu þriggja strákofa með sandgólfí og strámottum. Internetið var lengur en nóttin að færa mér fréttasíðurnar sem ég þurfti nauðsynlega að lesa, til að vera vel upplýstur um málefni líðandi stundar á þessum tímamótum í íslensku efnahagslífi. Allt í kring var verið að kveikja í kolunum. Það var farið að líða á daginn og senn tæki myrkrið við. Mér varð hugsað til konunnar sem verður lítið vör við hnattvæðingu og alþjóðasamskipti, eða í það minnsta á annan hátt en ég. Þetta síðdegi kviknaði hugmyndin að ritgerðinni; upplifun mín í Mósambík er innblásturinn.

Markmið ritgerðarinnar er að skoða aðgengi fólks að fjölmíðlum í sunnanverðri Afríku. Sérstaklega verður litið til þeirra þátta sem geta hamlað fólk i að nálgast upplýsingar fjölmíðla. Umfjöllunin tekur einnig mið af hnattrænum áhrifum fjölmíðla og hvort þeirra áhrifa sé að gæta yfir höfuð vegna hindrana sem gefin dæmi sýna í ritgerðinni. Fjallað verður um hugtakið sjálfsmynd og tengingu þess við hnattræn áhrif fjölmíðla. Fjölmíðlaumhverfi Afríku er heillandi vegna þess hve frábrugðið það er fjölmíðlaumhverfi Vesturlandanna. Lítið hefur verið skrifað um hlið fjölmíðlanna sjálfra og þeirra aðgengi. Það sem talist getur til fræðilegs gildi ritgerðarinnar er sú staðreynd að lítið er til af upplýsingum varðandi fjölmíðlastofnanir í sunnanverðri Afríku en þetta staðfestir skýrsla sem gefin var út af Próunarverkefni afrískra fjölmíðla sem er á vegum Heimssjóðs breska ríkisútvarpsins (*BBC*). Það er því nauðsynlegt að fjölmíðlar Afríku og umhverfi þeirra verði skoðað í framtíðinni og bætt verði úr þessum upplýsingaskorti.

Hnattvæðingin hefur áhrif á fjölmiðlun í Afríku rétt eins og víðast hvar annars staðar en henni fylgir ekki endilega frelsi fjölmiðlanna. Hindranir fjölmiðla í sunnanverðri Afríku eru fjölmargar. Þær eru lagalegar, efnahagslegar og menningarlegar. Engu er líkara en ríkisstjórnir líti á fjölmiðla sem óvini í stað samstarfsaðila í átt að þróun og lýðræði.¹

Meðal spurninga sem leitast verður við að svara eru hvort fjölmiðlar séu að ná til og hafa áhrif á íbúa sunnanverðrar Afríku þrátt fyrir hindranir? Hverjar eru hindranir fjölmiðla í sunnanverðri Afríku og hver er lausn miðlunar fyrir íbúa í sunnanverðri Afríku í ljósi fjölmiðla hindrana? Við þessu er ekki til einfalt svar. Í niðurstöðunum segir m.a. að erfitt er að yfirlægja nútímaþæðingu Vesturlandanna yfir á veruleika landa sunnanverðrar Afríku þar sem nútími fólks og samfélaga er ólíkur. Með aukinni tækni og hnattrænni miðlun tekst hinsvegar að brúa bilið milli fjölmiðla og fólksins. Vald fjölmiðlanna færst yfir til fólksins þar sem miðlunin er orðin aðgengilegri. Þar spilar farsíminn stórt hlutverk.

Efnistök eru þau að fyrst er fræðilegur grunnur kenninga til umfjöllunar, í öðru lagi álfan Afríka og það fjölmiðlasamfélag sem þar er að finna skoðað og útskýrt. Í þriðja lagi verður fjallað um persónulega fjölmiðlareynslu í Mósambík.

Fyrsti kafli ritgerðarinnar, fræðileg umfjöllun um hnattvæðingu og helstu kenningar hennar, skiptist í fjóra hluta. Hnattvæðingin er skoðuð út frá fjölmiðlum sem er mikilvægt í ljósi þess að þeir eru taldir helstu boðberar hennar. Í öðrum og þriðja hluta er fræðileg umfjöllun um sjálfsmýnd og fjölmiðlafrelsi í þeim fjórða. Annar kafli ritgerðarinnar skiptist í fimm hluta, byrjað er á að fjalla um fjölmiðla og hlutverk þeirra í sögu álfunnar. Þaðan er litið til sunnanverðrar Afríku og til tölfraðilegra upplýsinga frá ýmsum stofnunum og samtökum. Þar er aðgengi að fjölmiðlum skoðað út frá mikilvægum atriðum sem geta átt sinn þátt í að hindra flæði upplýsinga til almennings. Þær hindranir eru í flestöllum tilvikum skortur af einhverju tagi en getur þó líka átt við gnægð eins og dæmið um fjölda tungumála í sunnanverðri Afríku sýnir. Að lokum fjalla ég um fjölmiðlafrelsi og helstu athugasemdir alþjóðasamtaka á fjölmiðlafrelsi í löndunum tú sem eru til umfjöllunar í þessari ritgerð. Þriðji og síðasti kafli ritgerðarinnar skiptist í þrjá

¹ Mendes, Cândido og Barnaby Smith. 2006:7

hluta; í þeim fyrsta segir frá landinu Mósambík, og þá reynslu höfundar af störfum í Mósambík. Niðurstöður ritgerðarinnar eru síðasti hluti í þriðja kafla.

Með því að leggja mat á upplýsingar úr útgefnu efni samtaka og stofnana verður reynt að komast að niðurstöðu hvort fjölmiðar nái að miðla boðskap sínum og þar af leiðandi hafa áhrif á íbúa sunnanverðrar Afríku. Minnst verður á mikilvæg hugtök eins og t.d. hnattvæðingu, sjálfsmynd og fjölmiðla- og menningarheimsvaldastefnu. Ekki var alltaf samræmi á milli tölfraði þeirra stofnana sem skoðaðar voru. Í kaflanum um aðgengi að fjölmiðlum var til að mynda afar erfitt að nálgast nákvæmar tölur yfir íbúafjölda landanna tíu sem rannsóknin nær til.

Hnattvæðing

Almennt er talið að heimurinn sé að ganga í gegnum hraðari og umfangsmeiri breytingar í upphafi tuttugstu og fyrstu aldarinnar heldur en nokkurn tímamann áður. Þessar breytingar hafa verið tengdar nokkru sem er kallað hnattvæðing (*globalization*).² Fræðimenn eru ekki á sama máli hvernig skilgreina eigi hnattvæðingu enda hefur engin algild skilgreining fest rætur. Sumir telja hnattvæðinguna nú þegar vera allsstaðar í okkar lífi, aðrir segja hnattvæðinguna ekki vera byrjaða og enn aðrir að hún hafi byrjað fyrir löngu.³ Mannfræðingurinn Jonathan Xavier Inda og félagsfræðingurinn Renato Rosaldo segja að hnattvæðingin eigi sér rætur að rekja til heimsvaldastefnu nýlendutímans á sautjándu til tuttugstu öld og sá tími tákni aukin alþjóðleg menningarleg yfirráð í sögulegu samhengi.⁴ Félagsfræðingurinn Anthony Giddens er hinsvegar á öðru máli og er einn þeirra sem telur okkur fyrstu kynslóð til að lifa í hinum hnattræna veruleika sem byggður er á efnahagslegum, tæknilegum og menningarlegum nauðsynjum. Með þeirri orðræðu vísar hann því frá að hnattvæðingin eins og við þekkjum hana í dag sé mjög gamalt fyrirbæri og segir hana bundna nútímanum.⁵ Giddens segir nútímann er í eðli sínu hnattvæðingu.⁶ Hann segir einnig að síðustu tveir til þrír áratugir hafi verið tími óvenju mikilla og örra breytinga í heiminum. Stjórnmál, félagsgerð, menning, lífshættir og atvinnulíf hafa tekið stakkaskiptum og ný tækni hefur rutt sér til rúms. Heimar hafa breyst og nýir opnast eins og t.d. Internetið. Þetta breytingaferli hefur verið frá því um 1970 og er enn á fullri ferð.⁷

Hollenski alþjóðastjórmálafræðingurinn Jan Aart Scholte, talar um í bók sinni *Globalization a critical introduction*, að fræðimenn hafa í gegnum árin skipt hnattvæðingu í fjórar skilgreiningar; alþjóðavæðingu (*internationalization*), frjálsræðisvæðingu (*liberalization*), einsleitnisvæðingu (*universalization*) og Vesturlandavæðingu (*westernization*). Alþjóðavæðing á við um samskipti milli ríkja og þjóða. Dæmi um alþjóðavæðingu eru stórar hreyfingar fólks og hugmynda. Frjálsræðisvæðing vísar til afnáms ríkisafskipta, sköpun opins og

² Nyamnjoh 2008:83

³ Scholte 2000:15

⁴ Inda og Rosaldo 2002:14

⁵ Giddens 1999

⁶ Giddens 1990:63

⁷ Stefán Ólafsson 2005:154

landamærafrís efnahags, frjálst flæði viðskipta og fólks. Einsleitnisvæðing er fyrirboði sérkennalausrar menningar, jakkafata, gregoríska dagatalsins, bifreiða og kínverskra veitingahúsa svo dæmi séu tekin. Vesturlandavæðing eða nútímovæðing (*modernization*) er dreifing á vestrænum gildum, (þá sérstaklega bandarískum) siðum, vörum og venjum. Hún er stundum nefnd heimsvaldastefna (*imperialism*) og þá sérstaklega alþjóðlegra fyrirtækja.⁸ Jan Aart Scholte er ósammála þessum skilgreiningum og segir t.d. að Vesturlandavæðingin eigi ekki við þar sem aðrir menningarheimar hafa aldrei verið í jafn mikilli útrás og haft jafn mikil áhrif á aðra í heiminum eins og í dag. Hann segir fimmstu skilgreininguna vanti. Nokkuð sem Scholte kallar yfirsvæðingu (*suprateritoriality*).⁹ Sú skilgreining byggir hann á afsvæðisvæðingu (*deterritorialization*) sem er sú skilgreining sem Scholte finnst mest til koma, hún víesar til hnattvæðingar og umfangsmikillar breytingar á eðli félagslegs rýmis. Þ.e.a.s. félagslegt rými verður ekki afmarkað við landamæri, landfræðilegar fjarlægðir eða landsvæði. Svæði skipta þó enn máli því rými er okkar helsta mælivídd í félagslegum samskiptum. Landafræði stendur á par við menningu, vistfræði, efnahag, stjórnmál og sálfræði sem eru grunnurinn að félagslífi okkar.¹⁰ Scholte telur að þeir sem skilgreini hnattvæðingu út frá alþjóðavæðingu og þeir sem skilgreini hana frá sjónarhorni afsvæðisvæðingarinnar hafi mjög ólíkar hugmyndir um hvað sé hnattvæðing.¹¹ Scholte gerir ekki greinarmun á Vesturlandavæðingu og nútímovæðingu í orðræðu sinni. Félagsfræðingurinn Stefán Ólafsson telur nútímovæðinguna vera þróun tækni, nýsköpunar og þjóðfélagsbreytinga sem oftast nær eigi sér stað í kapítalísku þjóðfélagi.¹² Þessu tengdu þá fjallar Colin Sparks um áhugaverða umræðu fræðimanna í bók sinni *Globalization, Development and the Mass Media*, þar sem fram koma mismunandi sjónarmið þriggja fræðinga á sviði hnattvæðingar. Þar er sagt frá sagnfræðingnum Arif Dirlik sem heldur því fram að líklega myndu flestir sammælast um að hnattvæðing væri samfélagsleg innlinun inn í kapítalísku nútímovæðingu, með tilheyrandi afleiðingum, s.s. efnahagslegum, félagslegum,

⁸ Scholte 2000:15-16

⁹ Scholte 2000:50

¹⁰ Scholte 2000:46

¹¹ Scholte 2000:16

¹² Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson 2005:24

pólitískum og menningarlegum. Giddens og Appadurai eru þessu ósammála enda telja þeir hnattvæðinguna myndast með og í dreifingu nútímaþingarinnar.¹³

Scholte segir kapitalismann ekki einungis eina helstu ástæðu hnattvæðingar heldur einnig afleiðingu hennar.¹⁴ Allar þessar kenningar eru í raun andstæða gamalla kenningar um heimskerfi (*World systems Theory*) sagn- og fornleifaþingar hafa beitt á fortíðina og byggir á að heiminum sé skipt niður í miðju, hálfjaðar og jaðar.¹⁵

Þess ber þó að geta að ríkjandi form hnattvæðingarinnar í dag telja sumir fræðimenn, þar á meðal David Held og Anthony McGrew, vera frjálshyggju- eða markaðshyggjuhnattvæðingu (*neoliberal globalization*). Veigamikill þáttur í hnattvæðingunni er aukið hlutverk markaðsháttar í skipan efnahags- og þjóðfélagsmálum.¹⁶ Stjórnmálafræðingurinn David Held og Anthony McGrew prfessor í alþjóðasamskiptum hafa skilgreint hnattvæðinguna sem ákveðið ferli með fjögur einkenni. Í fyrsta lagi er hún félagsleg, stjórnmálaleg og efnahagsleg starfsemi sem teygir (*stretching*) sig yfir landamæri, svæði og álfur. Í öðru lagi einkennist hún af því að (*intensification*) vörur, þjónusta, fjárfesting, fjármagn, fólk, menning og fleira sem flæðir í auknum mæli þvert á landamæri. Í þriðja lagi, vegna þróunar samgangna og boðskipta, einkennist hún af auknum hraða (*speeding up*) samskipta og dreifingar hugmynda, vöru, upplýsinga, fjármagns og fólks. Í fjórða lagi er það sampætting ofangreindra atriða, aukið víðfeðmi, umfang og hraði sem leiða til djúpstæðari og fjölpættari áhrifa. Atburðir og/eða aðstæður sem eru víðs fjarri geta haft hnattræna þýðingu, þ.e. línur milli lífs á afskekktum svæðum og á heimsvettvangi verða nú æ óljósari.¹⁷ Mannfræðingurinn Arjun Appadurai bendir á að á ákveðnum svæðum geti hnattvæðing verið sögulegt, ójafnt og svæðisbundið ferli.¹⁸ Það eru þó ekki einu vandamálin við hnattvæðinguna, Giddens bendir á vandamál sameiginleg öllum jarðarbúum eins og umhverfismengun, ójöfnuð, atvinnuleysi, fjármálakreppur og hryðjuverk.¹⁹ Stafræn fjölmiðlun, fjölpjóðlegar vörur (*Transworld products*) og alþjóðlegar

¹³ Sparks 2007:126

¹⁴ Scholte 2000:130

¹⁵ The Globalization Website [Án árs]

¹⁶ Stefán Ólafsson 2005:158-159

¹⁷ Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson 2005:20-21

¹⁸ Appadurai 1996:17

¹⁹ Stefán Ólafsson 2005:155

vistfræðilegar breytingar hafa snert nánast allt mannkynið undanfarin ár. Scholte bendir þó á að það er mikilvægt að ýkja ekki umfang hnattvæðingarinnar um of. Hnattvæðingin er algengari í borgum og hjá þeim sem eru efnaðir og menntaðir en hjá þeim sem eru fátækir, ólærðir og búa í dreifbýli. Einnig hafa konur og lítað fólk haft minni aðgang að hinu alþjóðlega rými en karlar og hvítt fólk. Hnattvæðingin hefur oftast nær átt sér stað samtímis jaðarstefnunni (*marginalization*). Þá er átt við misfellu á milli landa, félagslega skiptingu og óréttlæti sem fylgir hnattvæðingunni.²⁰

Maðurinn hefur búið við hugmyndir um fullvalda ríki svo lengi að hann er farinn að taka því sem sjálfsögðu, ekki bara í stjórnsýslu og almennum stefnum heldur einnig í siðferði. Hnattvæðingin gefur þá hugmynd að sá tími tengsla milli þjóða sé brátt liðinn og við taki hugmyndir sem gangi lengra en nú eru uppi um fullveldi ríkja. Þessi breyting á hugmyndum okkar þarf að byggja á traustu siðferði.²¹ Félagsmótun menningarstrauma er ekki alger þó magn menningarflæðis og hraði hafi aukist. Appadurai, Held og fleiri hafa sagt að hnattrænir (*global*) menningarstraumar séu mótaðir og lagaðir að svæðisbundinni (*local*) menningu einstakra svæða og þar með stundum nefnt „*glocal*“ sem einkenni menningarstrauma í nútímanum. Þar er átt við að hnattræn og menningarleg einkenni frá heimahögunum fari saman.²² Ólafur Stefánsson segir flesta hafa nú aðgang að stærri veruleika til að starfa og lifa í. Upplifun fólks á grundvallarfyrirbærum eins og tíma og rúmi sé því að breytast.²³

Karl Marx sagði að tæknin breytti öllu.²⁴ Sem á vel við í umræðunni um hnattvæðingu. Scholte segir að með tilkomu nýrrar tækni og nýrra samskipta- og samgönguháttu eru samskipti manna síður bundin við rými eða landfræðileg svæði. Rýmið, sem rammar inn mannleg samskipti, getur verið t.d. internetið. Samskiptin fara nú fram í rauntíma, óháð staðsetningu. Kjarninn í hnattvæðingunni sé þessi afsvæðisvæddu og hnattrænu samskipti sem eigi sér stað í krafti nýrrar upplýsingatækni.²⁵ Upplýsingasamfélagið er ein af undirstöðum

²⁰ Scholte 2000:88

²¹ Singer 2002:8

²² Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson 2005:22

²³ Stefán Ólafsson 2005:154

²⁴ Singer 2002:10

²⁵ Scholte 2000:66-72

hnattvæðingarinnar samkvæmt David Held, Anthony McGrew og Anthony Giddens.²⁶

Eins og áður hefur komið fram þá er ekki búið að skilgreina nákvæmlega hugtakið hnattvæðingu. Francis B. Nyamnjoh prófessor í mannfræði hefur hinsvegar bent á einkenni hennar eins og hlýnun jarðar, alþjóðleg viðskipti, alþjóðleg hryðjuverk, alþjóðlega fjölmíðlun o.s.frv. Hnattvæðingin sem hugmynd á sér sína fylgismenn og andstæðinga sem nálgast hugtakið útfrá viðhorfum sínum og forsendum. Það verður að athuga að hnattvæðing er slagorð dagsins í dag, þó óvífengleg skilgreining á eðli hugtaksins er langt frá því að vera náð.²⁷

En þó fræðimenn séu ekki á sammála um skilgreiningu hnattvæðingarinnar þá má draga fram helstu atriði sem þeir minnast á. Heimur hnattvæðingar felur í sér tengsl milli heima þar sem hratt flæði fjármagns, fólks, vörur, ímynda og hugmyndafræði þjappar saman tilfinningu okkar um tíma og rúm og lætur heiminn virðast smærri og vegalengdir styttri. Það er heimur hnattvæðingarinnar.²⁸

Fjölmiðlar

Þó að skilgreiningin á hvað sé fjölmiðill hafi ekki vafist fyrir mönnum fyrir tíma Internetsins þá eru skiptar skoðanir um það nú. Þess vegna telur sá er hér ritar mikilvægt að vikið sé frá öllum vafa og gengið út frá einni skilgreiningu. Orðið fjölmiðill er mjög ungt í íslenskri tungu en það var Halldór Halldórsson málfræðiprófessor sem hafði orð á því árið 1962 í símtali við Gest Þorgrímsson kennara.²⁹ Í samskiptafræðum er miðill í sinni breiðustu mynd milliliður virkra og bættra samskipta milli rýmis og tíma. Jafnvel á milli tveggja einstaklinga geta samskipti þurft íhlutun miðils, sem getur verið manneskja sem fer á milli, sími, bréf eða símbréf (*fax*). Hinsvegar er hugmynd okkar um fjölmiðlun sú tækni sem sér okkur fyrir tengingu milli margra manna. Fjölmiðlar eru þá útvarp, sjónvarp, dagblöð, kvíkmyndir og internetið. Fjölmiðlar geta einnig verið röð stofnana.³⁰ Samkvæmt *Íslenskri orðabók* Menningarsjóðs er fjölmiðill tæki til að dreifa

²⁶ Stefán Ólafsson 2005:154

²⁷ Nyamnjoh 2008:85-86

²⁸ Appadurai 2002:46-47

²⁹ Páll Sigurðsson 1997:20

³⁰ Cohen og Kennedy 2000:4

upplýsingum til mikils mannfjölda á stóru svæði.³¹ Fjölmiðlun má skipta niður í fjóra flokka, þ.e. prentmiðla, hljóð- og myndmiðla, tölvumiðla og verslunar- og sýningarmiðla.³² Samkvæmt félagsfræðingunum Robin Cohen og Dr. Paul Kennedy eru fjölmiðlar stofnanir og samtök sem sérhæfa sig í þeim samskiptum sem snúa að hugmyndum, upplýsingum og ímynd okkar af eigin umhverfi, samfélagi okkar og okkur sjálfum. Fjölmiðlar sýna einnig myndir af öðrum og þeirra samfélögum. Margir blaðamenn og starfsmenn innan fjölmiðlageirans segja að þeir safni og miðli hugmyndum, upplýsingum og ímyndum án þess að bera nokkra ábyrgð á innihaldi þess sem til verður. Slagorð þessarar stéttar er: „Ekki drepa sendiboðann.“³³ Hugtakið var einnig skilgreint í skýrslu nefndar menntamálaráðherra um íslenska fjölmiðla frá árinu 2005 en þar segir að fjölmiðill sé stofnun eða fyrirtæki, lögaðili, sem safnar, metur og setur reglulega fram upplýsingar í því skyni að dreifa þeim reglulega til umtalsverðs fjölda fólks á tilteknu svæði. Fjölmiðill getur notað ólíkar leiðir til að dreifa þeim upplýsingum sem hann aflar. Hann getur gert það á pappír sem dagblað eða tímarit, á ljósvakanum, í útvarpi eða sjónvarpi eða á Internetinu.³⁴ Denis McQuail samskiptafræðingur segir hugtakið „fjölmiðla“ vera aðferð til að lýsa samskiptum á stórum mælikvarða. Samskiptum sem ná til og með eiga sér stað með þátttöku nánast allra í samféluginu, meira eða minna. Það vísar til fjölda rótgróinna miðla sem eru flestum vel kunnugir, svo sem dagblaða, tímarita, kvíkmynda, útvarps, sjónvarps og tónlistarupptaka. Landamæri hugtaksins eru óviss og þá sérstaklega með nýjum tegundum fjölmiðla sem aðgreina sig frá hinum hefðbundnari, fyrst og fremst með þátttöku fleiri einstaklinga, fjölbreytni og gagnvirkni en þar er Internetið leiðandi dæmi. Þrátt fyrir hraðan og stöðugan vöxt þessa nýja miðils þá fara hefðbundnir fjölmiðlar ekki minnkandi heldur þvert á móti eru þeir að bæta við sig og laga sig að nýjungum nýrra miðla eins og Internetsins.³⁵

Það eru skiptar skoðanir fræðimanna hvort skilgreina eigi internetið sem miðil eður ei. Guðbjörg Hildur Kolbeins doktor í fjölmiðlafræði hefur bent á að

³¹ Íslensk orðabók 1993

³² Petersson og Pettersson 2000:11

³³ Cohen og Kennedy 2000:490

³⁴ Skýrsla nefndar menntamálaráðherra um íslenska fjölmiðla, bls. 9

³⁵ McQuail 2000:4

internetið sem slíkt sé ekki fjölmiðill, heldur tæki sem notað er til miðlunar.³⁶ Á svipaðan hátt og Guðbjörg, segir franski félagsfræðiprófessorinn Patrice Flichy að þar sem ekki er hægt að sameina internetið í kringum hefðbundið fjárhagslegt módel eða ákveðnu sniði samskipta, þá sé það ekki miðill heldur kerfi sem er að verða flókið eins og afrit samfélagsins sem það vill líkja eftir.³⁷ Denis McQuails segir hinsvegar að af virðingu við tilkomu allra nýrra miðla, sé að minnsta kosti hægt að viðurkenna internetið sem miðil með hliðsjón af sérstakri tækni þess, gagnsemi, úrvali af efni og þjónustu og einstakri mynd. Viðurkenning Internetsins sem miðils hefur strandað á því að það er ekki í eigu, stjórn eða skipulagi neins, heldur er einfaldlega net samtengdra alþjóðlegra tölva sem starfa í samræmi við samþykktar siðareglur. Netið sem slíkt er ekki til neins staðar sem lögeining og er ekki háð neinum ákveðnum lögum innan þess lands þar sem það er virkt. Internetið er enn á jaðarsvæði fjöl-samskipta (*mass communication*) samkvæmt McQuail's.³⁸ Reglugerðir eru sérstaklega mikilvægar þar sem fjölmiðlar, sem reknir eru af auglýsingatekjum, sækja einkum á neytendur sem búa í dreifbýli. Það er því árifandi að opinberir fjölmiðlar mæti upplýsingabörf hinna fátæku og/eða þeirra sem búa í dreifbýli.³⁹ Þetta undirstrikar mikilvægi fjölmiðlalæsис almennings. Evrópuþing og -ráð Evrópusambandsins hafa skilgreint fjölmiðlalæsi.

37. gr.

Fjölmiðlalæsi vísar til færni, þekkingar og skilnings sem gerir neytendum kleift að nýta sér fjölmiðla á öruggan og skilvirkan hátt. Fólk læst á fjölmiðla getur valið efni á upplýstan hátt, skilið eðli efnis og þjónustu og fært sér í nyt öll þau tækifæri sem ný fjarskiptatækni býður. Það er betur fært um að vernda sig og fjölskyldu sína gegn skaðlegu eða særandi efni. Því skal stuðla að þróun fjölmiðlalæsис á öllum samfélagsstigum og fylgjast náið með framvindu hennar.⁴⁰

Áður en vikið er að hlutverki fjölmiðla er mikilvægt að ítreka orð Denis McQuail um óljós landamæri hugtaksins fjölmiðill. Í áframhaldandi umfjöllun verður þó stuðst við skilgreiningu sem birtist í skýrslu nefndar

³⁶ Guðbjörg Hildur Kolbeinsdóttir 2006

³⁷ Flichy 2002:147

³⁸ McQuail 2000:28-29

³⁹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:35

⁴⁰ Menntamálaráðuneytið 2007:72

menntamálaráðherra um íslenska fjölmíðlun frá 2005, þar sem internetið tilnefnt sem hluti af fjölmíðlaflórunni.

Hlutverk fjölmíðla

Páll Sigurðsson prfessor í lögfræði segir hlutverk fjölmíðla sé að upplýsa, fræða, mennta og skemmta ásamt því að birta almennar tilkynningar og auglýsingar. Þess vegna er fjölmíðlaumfjöllun mikill áhrifavalldur í þjóðmálunum líðandi stundar.

Það vald er oft nefnt manna á meðal sem fjórða valdið og þá með hliðsjón af hinum þremur hefðbundnu meginþáttum ríkisvaldsins, hugmyndum

Montesquieu umlöggjafarvald, framkvæmdavald og dómsvald.⁴¹ Svipað er uppá teningnum hjá Denis McQuail sem segir fjölmíðla í samhengi við stjórnmál hafa verið ómissandi þáttur í ferli lýðræðislegra stjórnmála, með því að veita vettvang til umræðna, gera frambjóðendur þekkta og dreifa fjölbreyttum upplýsingum og skoðunum. Það má einnig líta á fjölmíðla sem ákveðið afl sem stjórnmálamenn og fulltrúar ríkisstjórnarinnar hafa réttmætan aðgang að og öfugt, þ.e. veiti aðgang að stjórnsýslunni.⁴² T.d. væri lýðræði óhugsandi fyrir okkur Íslendinga án greiðs aðgangs að upplýsingum til að mynda okkur skoðun og frelsis til að koma skoðunum okkar á framfæri.⁴³ Í skýrslu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO*) frá 2008 er bent á vald fjölmíðlanna til að móta upplifun samfélagsins á eigin fjölbreytni. Það sé í valdi fjölmíðla að láta sig málefni allra hópa samfélagsins varða og gera þá sýnilega með því að gefa þeim öllum rödd. Þá segir í skýrslunni að fjölmíðlar hafi einnig vald til að skapa grunnsemd, ótta, mismunun og ofbeldi með því að styrkja staðalmyndir, ýta undir spennu á milli hópa og útiloka ákveðna hópa frá almennri umræðu. Menningarmálastofnunin telur aðkoma fjölmíðla í fjölbreyttum samfélögum afar mikilvæga. Hún segir opinbert hlutverk þeirra eigi að vera skýrt, þ.e. að þeir þjóni öllum hornum samfélagsins og gefi t.d. stjórnmálflokkum jafnan aðgang. Fjölmíðlar eiga að endurspeglar fjölbreytni samfélagsins og sýna allar hliðar þess án þess að gera greinarmun eftir kyni, aldri, kynþætti, stétt, tungumáli, trú, líkamsburði, kynhneigð, tekjum

⁴¹ Páll Sigurðsson 1997:39-40

⁴² McQuail 2000:4

⁴³ Hinrik Bjarnason 2000:6

o.s.frv.⁴⁴ Fjölmíðlar í samhengi við menningu eru meginuppsprettar skilgreiningar og ímynda af félagslegum veruleika okkar og tjáningu á sameiginlegri sjálfsmýnd. Þeir eru stærsti brennidepill tómstundatímans, enda sjá þeir fyrir menningarlegu umhverfi fyrir flesta, meira en nokkur önnur stofnun.⁴⁵

Mannréttindadómstóll Evrópu hefur oft notað hugtakið „varðhundur almennings“ (*puplic watchdog*), þegar dómstóllinn fjallar um mikilvægt hlutverk fjölmíðla í lýðræðisríkjum. Mannréttindadómstóllinn segir hlutverk fjölmíðla að veita stjórnvöldum aðhald og upplýsa almenning með áreiðanlegum og nákvæmum fréttatflutningi um málefni sem hann varðar. Æðstu stofnanir ríkisvaldsins eru á engan hátt undanþegnar opinberri gagnrýni, þ.e.a.s. vönduð og málefnaleg umfjöllun um sértaek mál getur með ákveðnum hætti veitt stjórnvöldum viðkomandi lands hollt aðhald við störf þeirra.⁴⁶ Fjölmíðla- og hagfræðingurinn Edward S. Herman ásamt málvínsindafræðingnum og heimspekingnum Noam Chomsky setti fram áróðurskenninguna, (*propaganda model*). Þar segir að fjölmíðlar spili hlutverk áróðursvélarinnar og að stofnanatengsl séu ávallt fyrir hendi, sem lýsir sér þannig að hagsmunir fjölmíðla, ríkisins og fyrirtækjageirans séu þeir sömu. Ritskoðunin sé hjá fjölmíðlunum sjálfum og þeir telji sig starfa í krafti pólitískrar rétthugsunar.⁴⁷ Áróðurskenning þeirra Hermans og Chomskys ályktar að stefna ráðandi fjölmíðla réttlæti hugmyndafræðileg gildi og stofnanir samfélagsins með kerfisbundnum hætti þ.e.a.s. verndi efnahagsleg, félagsleg og stjórnmálaleg gildi ráðandi áhrifavalda og stofnanir samfélagsins.⁴⁸

Páll Sigurðsson bendir á að það sé því ábyggilegt að fyrir tilstilli fjölmíðla mótið heimsmynd almennings og um leið skoðanir fólks á málefnum og mönnum, nær og fjær, sem eru uppi á hverjum tíma og varða ekki með beinum hætti allra nánasta umhverfi okkar, eins og t.d. heimili og vinnustað. Það er stutt leið frá skoðunum yfir til ákvarðana í flestum lýðræðisþjóðfélögum. Sá farvegur sem hér er talað um, þ.e.a.s. um skoðanamyndun og svo ákvarðanatöku á grundvelli efnis sem hefur verið tekið fyrir til umfjöllunar í fjölmíðlum nær einnig til

⁴⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:35

⁴⁵ McQuail 2000:4

⁴⁶ Jón Þór Ólason 2004:383-384

⁴⁷ Klaehn 2005:145

⁴⁸ Klaehn 2005:147

stjórnmálamanna og annarra ráðamanna þjóðfélagsins jafnt sem almennings í landinu. Ef litið er á starfsemi fjölmiðlanna heildstætt gefur það auga leið að fjölmiðlaumfjöllun, þá sérstaklega ef hún er markviss og skipulögð getur verið mikill áhrifavaldur í þjóðmálum og þá um leið virkt þjóðfélagsafl sem kemur til leiðar breytingum og umbótum, samanber fjórða valdið sem talað var um hér á undan.⁴⁹

Ban Ki-moon, aðalritari Nato sagði 9. október 2007 að undirstöður fjölmiðla væru að breytast: „Fjölmiðlaumhverfið er að taka grundvallarbreytingum...“⁵⁰ Þar er hann að vísa til þess að vald fjölmiðlanna og þá sérstaklega frétt og fréttaskýringabátta er að færast frá þeim í hendur almennings. Hraði upplýsinga er meiri og virkari vegna nýrrar tækni. Þessi breyting á sér stað í ljósi þess að nú eru símar alls staðar til að koma upplýsingunum til skila og þá jafnvel réttu staðreyndunum líka. Allt umhverfið er að breytast. Símatæknin á aðeins eftir að færast í aukana og verða stærri þáttur í daglegri fjölmiðlaumfjöllun. T.d. voru tvöfalt fleiri farsímar í heiminum árið 2004 en einkatölvur.⁵¹ Nik Gowing, aðalþulur *BBC World* segir að almúginn, þ.e. venjulegt fólk, er orðinn hluti af fjölmiðlun nútímans. Ólíkt því sem gerðist fyrir u.þ.b. árið 2005. Fjölmiðlahugtakið hefur víkkað. Almenningur er orðinn viljugri að taka þátt og vill helst taka þátt ásamt ýmsum misjöfnum samtökum og má þar nefna *Al-queda*. Peirra þátttaka varð til þess að til varð nýtt hugtak, uppreisnarsjónvarp (*I-TV* eða *Insurgent TV*). Fréttastöðvar birta fréttir sem eru úr sínum og heimasíðum þeirra sem stundum eru á bakvið fréttina. T.d. ef skipuleggjandi sprengjutilræðis tekur allt upp með t.d. farsíma sínum og kemur því síðan í hendur fjölmiðla.⁵² Fjölmiðlunin hefur þróast og á eftir að þróast enn meir með nýrri tækni, almenningsfjölmiðlun er að stíga sín fyrstu skref og er án efa komin til að vera. Almenningsfjölmiðlun birtir oft sannleikann, hvernig hlutirnir voru í raun og veru. Með þessari þróun eru fjölmiðlarnir einnig undir smásjá, aðrir sem fylgjast með og taka upp veita þeim aðhald.⁵³ Í skýrslu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna segir að hlutverk fjölmiðlanna sé

⁴⁹ Páll Sigurðsson 1997:39-40

⁵⁰ Gowing 2008

⁵¹ InfoSync World Inc: Mobile phone usage doubles since 2000, but growth to slow

⁵² Roggio 2006

⁵³ Gowing 2008

mjög hreyfanlegt vegna hnattvæðingarinnar. Framboð á ódýrum samskiptatækjum sem tengd eru stafrænu netverki opni möguleika fólks til að tjá sig og nýta tjáningarfrelsi sitt. Hinsvegar segir einnig að samskiptabyltingin sé mjög mismikil milli landa.⁵⁴

Hnattvæðing fjölmíðla

Í heimi fjölmíðlanna, er hnattvæðingin álitin nytsamleg sem kraftur í átt að sameiningu og breytingu.⁵⁵ Dansi fjölmíðlafræðingurinn Hans-Henrik Holm segir að umræðan hvernig skilgreina eigi hugtakið hnattvæðing leggi áherslu á hversu óviðeigandi nafngiftin er. Hnattvæðing er ekki hnattræn, heldur mjög ójafnt ferli. Frá sjónarhóli blaðamennskunnar er hnattvæðing spurning um stjórnmála-, félagslegar- og fjölmíðlaákvvarðanir. Þessar ákvvarðanir eru teknar á pólitískum vettvangi. Aðrir eins og t.d. fyrrnefndur Anthony Giddens, hafa bent á að samskipti eru orðin hnattræn, sem leiðir til breytinga á hugmyndum um félagsleg rými. Þjóðir heimsins verða að bregðast við þeim áskorunum sem stafa af endurskipulagningu félagslegra tengsla. Ennfremur breiðast út gildi og stofnanir sem eru aðallega upprunnin frá Vesturlöndunum út um allan heim og kynna ólíkum þjóðum mannréttindi, lýðræði og efnahagslega hagkvæmni.⁵⁶ Heimurinn er að breytast vegna hnattvæðingarinnar, og fjölmíðlar auka hraðann á þeim breytingum. Fjölmíðillinn er boðberi fjölbreytileika heimsins. Kevin Robins bendir á að fjölbreytileikinn er ekki einungis alþjóðlegt ástand heldur svæðis- og staðbundið. Með hlutverki fjölmíðla hafa menningar- og félagslegar venjur orðið flóknari og sýnilega fjölbreyttari. Heimurinn er á sama tíma fjarlægur og náinn og því mætti kannski segja hann vera hlutlaust rými.⁵⁷

Áður en lengra er haldið er gott að skoða hnattvæðingu fjölmíðla í sögulegu samhengi. Prentmiðillinn var nýtt afl og með læsi og fjöldaframleiddu lesefni sköpuðust tengsl á milli þjóða. Þessi samskipti voru laus við bein samskipti manna á milli, hvort sem um ræðir einstaklinga og hópa. Þetta skipti sköpum í sögu nýlendustefnunnar. En prentbyltingin og það sem henni fylgdi var einungis hógvær forveri þess sem síðar kom. Á síðustu öld átti sér stað

⁵⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:3

⁵⁵ Holm 2000:115-116

⁵⁶ Holm 2000:114

⁵⁷ Løngreen 2001:223

tæknispreging, þó helst á sviði flutninga og upplýsinga. Þessi þróun hefur ógnað samskiptum á prenti sem áður réði heiminum. Með tilkomu gufuskipa, bifreiða, flugvéla, myndavéla, tölvunnar og símans hefur skapast nýtt umhverfi milli nágranna og þeirra sem lengra eru í burtu.⁵⁸ Við erum stöðugt minnt á hversu alþjóðlegir fjölmíðlar eru og hvernig menning og fréttatflæði nær um allan heim og dregur okkur inn í heimsþorpið (*Global village*)⁵⁹. Helstu dagblöðum frá miðri 20. öld og lengur var þjónað af öflugum og vel skipulögðum fréttastofnunum sem gerðu notkun ritsíma að alþjóðlegu kerfi og því erlendar fréttir fastur liður dagblaða víða um heim. Þjóðernishyggja og heimsvaldastefna ýttu undir áhuga á alþjóðlegum viðburðum. Í upphafi 20. aldar og fyrr voru áberandi fréttir á vettvangi stjórnmála og landafræði (*geopolitical*) sem fjölluðu um strið og átök en slíkar fréttir þóttu gott frétttaefni. Á þessum tíma fóru stjórnvöld að uppgötva kosti fjölmíðunar þá sér í lagi í tilgangi alþjóðlegs og innlends áróðurs. Í seinni heimsstyrjöldinni nýttu mörg lönd sér útvarpið til að varpa á heimsvísu upplýsingabjónustu og menningu sem ætlað var að stuðla að jákvæðri ímynd, efla innlenda menningu og viðhalda sambandi við útlaga. Þetta var varla fjölmíðun, en sjáanlegur hvati tjáningar liggur að baki stjórnun á fréttatflæði á heimsvísu.

Denis McQuail segir að ef skoðuð er saga fjölmíðlaflæðis sjást að í mörgum löndum hefur alltaf verið einhverskonar spenna á milli löngunar til að viðhalda innlendu menningarlegu og pólitísku forræði og á sama tíma að deila menningarlegum og tæknilegum nýjungum. Það eru líka til mörg dæmi um innlenda minnihlutahópa sem reyna að viðhalda menningarlegum sérkennum, t.d. í Bretlandi, Austurríki og Rússlandi. Bandaríkin urðu seinni til í því hlutverki.⁶⁰ Á níunda áratugnum bárust fréttir samtímis til fólksins. Í gegnum sjónvarpið horfði heimurinn á Berlínarmúrin falla. Fjölmíðlar gátu nú haft áhrif á stefnu ríkisstjórna eftir hvaða mál þeir sjálfir tóku fyrir. Fjölmíðlar hafa einnig alþjóðleg áhrif á fólkvið, vitund þess um heimsþorpið og sjálfsvitund. Þessi áhrif hafa verið kölluð *CNN áhrifin* (*The CNN effect*).⁶¹ Núverandi einkenni fjölmíðla benda á aukinn hraða fjölbjóðlegra (*trans-nationalization*) áhrifa á fréttir, tónlist, kvikmyndir, afþreyingu og íþróttir og nánast allar tegundir fjölmíðunar.

⁵⁸ Appadurai 2002:47

⁵⁹ er notað yfir ákveðið alþjóðasamhengi eða alþjóðasamfélagið - Marshall McLuhan (1968)

⁶⁰ McQuail 2000:216-217

⁶¹ Robinson 2004:7

Sjónvarpið er líklega ennþá einn áhrifamesti fjölmíðillinn í fjölmíðlahnattvæðingunni, eins og með kvíkmyndir, að hluta vegna sjónrænna áhrifa sem sveigja framhjá hindrunum tungumálsins. Annar mikilvægur þáttur er ríkjandi útsendingakerfi sem er það öfslagt að erfitt er að halda því í skefjum, sér í lagi innan landamæra. Þetta var þó ekki svona í upphafi þegar drægni útsendinga var auðvelt að takmarka við landamæri í flestum löndum.⁶² Hans-Henrik Holm segir hnattvæðinguna í heimi sjónvarpsmiðlunar vera í grunninn efni sem dreift er á heimsvísu frá fjölda ólíkra landa. Það endurspeglar fjölmennigarlegt efni og samsömun með alþjóðasamfélaginu. Hann segir hnattvæðinguna vísa til samfélags samfélaganna. Munurinn á hinu erlenda og innlenda verður ekki nauðsynlegur. Eitt af hlutverkum alþjóðlegra fjölmíðla verður samskiptamiðill á milli ríkisstjórna og fólksins. Með stanslausum beinum útsendingum frá viðburðum eins og t.d. stríðinu í Kosovo, skapa alþjóðlegir fjölmíðlar opin alþjóðleg samskipti. Leiðtogað ríkja og áhorfendur eru nú upplýstir á sama tíma og á sama hátt. Þannig verður hægt og rólega til alþjóðaalmenningu.⁶³ Samskiptatæknibyltingin hefur breytt hinu pólitísku landslagi. Eða eins og fyrrverandi forseti Bandaríkjanna, Bill Clinton sagði;

Vegna samskiptabyltingarinnar, sem sást greinilega hjá CNN..., þá verðum við á fremsta bekk vitni af sögunni. Við sjáum atburðinn eins og hann gerist. Nú verðum við óþolimmoð ef við fréttum af þeim klukkustund síðar í stað þess að sjá þá gerast.⁶⁴

Þessar framfarir hafa ekki átt sér stað í fréttlögun sjónvarpsstöðva heldur vegna getu stafræna heimsins, dreifingu Internetsins og nýrra hæða í gagnvirkum samskiptaleiðum sem eru prófraun á hefðbundnar hugmyndir um eignarhald og kraft upplýsinganna.⁶⁵

Stig Hjarvard prófessor í fjölmíðlafræði segir internetið hnattræna ögrun hvoru tveggja fyrir fjölmíðla og rými almennings. Í auknum mæli nýta fréttasíður sér eiginleika Internetsins og samhæfa texta, hljóð og mynd með því að sameina margmiðlun við gagnvirkni og einstaklingsígrunduð samskipti. Internetmiðillinn ögrar hefðbundnu hlutverki fréttajónustunnar á marga vegu, má þar nefna

⁶² McQuail 2000:216-217

⁶³ Holm 2000:115-116

⁶⁴ Minear o.fl. 1996:90

⁶⁵ Minear o.fl. 1996:90

skilgreiningu á milli skýrrar og augljósrar innlendarar, erlendarar og alþjóðlegrar fréttamiðlunar.⁶⁶ Fjölmiðlafræðingurinn Tamar Liebes og félagsfræðingurinn Elihu Katz segja að tilgangurinn sé ekki að flytja út sjónvarpsefni Vesturlandanna heldur að búa til menningarlegt svið áhorfandans í bland við fyrirliggjandi menningarviðhorf og pólitíkska skynjun. Aðrir halda því fram að það séu ekki bandarísk gildi sem verið er að flytja út heldur kapítalísk neyslugildi sem styrkt eru af auglysingum og ríkjandi stefnumörkun. Fyrir þeim er hnattvæðingin fyrirboði einsleitni, m.ö.o. sérkennalaus menning. Áhrif fjölmiðla er hins vegar oft sleppt í umræðunni en þau eru mikil á menningarlega afstöðu, þá sérstaklega á sviði skynjunar og upplýsingavinnslu. Vegna tilkomu fjölmiðla eru þessi áhrif alls staðar, en þó mismikið eftir menningu. Mannfræðingar og samskiptafræðingar voru þeir fyrstu til að skoða umhverfi fjölmiðla í þriðja heiminum. Ethnografískar rannsóknir þeirra eru farnar að sýna samspil á milli fyrirliggjandi menningar og nýrrar „alþjóðamenningar“ og álykta um breytingar í félagslegum samskiptum sem geta komið upp síðar. En eitt af því umdeilda við fjölmiðlarannsóknir eru fjölmiðlaáhrif, og þar af leiðandi ekki ástæða til að búast við að menn séu sammála um áhrif fjölmiðla á alþjóðlegum vettvangi.⁶⁷

Á tímabilinu strax eftir seinni heimsstyrjöld, þegar samskiptarannsóknir voru að miklu leyti einokaðar af Bandaríkjunum, var almennt litið á fjölmiðla sem fyrsta vott um nútímaþæðingu og sérstaklega öflugt tæki til að vinna bug á gamaldags hugsunarhætti. Frá þessum sjónarhóli var flæði fjölmiðla frá Vesturlöndunum til hins minna þróaðri heims talið hvort tveggja jákvætt fyrir viðtakendur og gagnlegt baráttunni við þá hættu að önnur lönd nútímaþæddust að hætti sósíalisma. Þess konar fjölmiðlaflæði var ekki beinn áróður eða tilmæli, heldur venjuleg afþreying, auk fréttu og auglysinga. Því var ætlað að sýna velmegandi lifnaðarhætti og félagslegar lýðræðisstofnanir að störfum. Flóð bandarískra prentmiðla, tónlistar og sjónvarps sýnir helst birtingarmynd kenningarinnar um menningarheimsvaldastefnu (*cultural imperialism*). Flest það sem snertir alþjóðleg fjöl-samskipti (*global mass communication*) hefur bein eða óbein tengsl við kenninguna um menningarlega heimsvaldastefnu, eða hina takmarkaðari fjölmiðlaheimsvaldastefnu (*media imperialism*). Bæði hugtökin gefa

⁶⁶ Hjarvard 2000:28-29

⁶⁷ Askew og Wilk. 2004:350

til kynna vísvitandi tilraun til innrásar og stjórna eða grafa undan menningarrými annarra og stinga upp á einhverskonar þvingun í því sambandi. Þetta eru vissulega mjög ójafnt samband hvað varðar völd. Efnið í heild sinni felur einnig í sér menningarlegan eða hugmyndafræðilegan boðskap, sem oft hefur verið túlkaður sem vestræn-gildi, þá sér í lagi einstaklingshyggja, veraldarhyggja og efnishyggja. Það hefur pólitískt og menningarlegt innihald en einnig má líta á það sem uppgjöf fyrir bandarískum kapítalisma.⁶⁸

Í sambandi við menningarheimsvaldastefnu og fjölmíðlaheimsvaldastefnu hefur Stig Hjarvard fjallað um að bæði í fræðavinnu og opinberri umræðu um hnattvæðingu, megi finna áhrif fjölmíðla og þá sér í lagi rafrænna fjölmíðla þ.e. útvarps, sjónvarps og Internets, sem skipta höfuðmáli í félagslegum breytingum. Í félagsfræðilegri og menningarlegri greiningu á hugtakinu hnattvæðingu hafa fjölmíðlar eins og gervihnattasjónvarp, internetið, tölvur, símar o.s.frv. oft verið taldir sem helsta aflið í smækkun félagslegrar og menningarlegrar landafræði. Rafræn fjölmíðlun auðveldar tengslin milli langra vegalengda og bíður upp á snarpan sveigjanleika í félagslegum samskiptum. Enn fremur hefur fjöldi fjölmíðlafyrirtækja og -manna eins og *Time-Warner-AOL*, *Disney*, *Rupert Murdoch* og *Bill Gates* orðið að einhverskonar tákni.⁶⁹ Þessi fyrirtæki eru á sama stalli eins og *McDonalds* og *Nike*. Það er þetta endalausa flæði *McWorld* gilda og vara sem gerir hugtakið menningarleg heimsvaldastefna svo sannfærandi.⁷⁰

Menningar- og fjölmíðlaheimsvaldastefna

Kenningin um menningarheimsvaldastefnu hefur verið umdeild á meðal fræðimanna, hvort hún eigi við eða ekki. Sem dæmi segir Denis McQuail að kenningunni hafi verið hafnað, sérstaklega vegna ástæðna sem svipa til vandamála í skilgreiningunni á hnattvæðingu.⁷¹ Kenningin vísar til „beint í æð kenningarinnar“ (*the hypodemic needle model*) einnig þekktrar sem „*The magic bullet*“. Í þeirri kenningu er átt við að amerískum gildum sé sprautað í þriðja heims hjörtu og huga þar sem áhorfandinn gleypir við upplýsingum fjölmíðlanna. Þeirri kenningu var velt úr sessi með nýlegri kenningum sem bera heitin móttökukenningin (*the reception theory*) og kenning hinna virku áhorfenda (*the*

⁶⁸ McQuail 2000:221

⁶⁹ Hjarvard 2000:17-18

⁷⁰ Nyamnjoh 2008:86

⁷¹ McQuail 2000:223

active audience). Þær segja að áhorfandinn túlki innihald fjölmiðilsins út frá persónulegum menningarbakgrunni og lífsreynslu.⁷² Hluti þessara fjölmiðla og stjórnenda hafa metnað til að ná heimsyfirráðum yfir markaðnum og vera í hlutverki sendiboðans á nýjum alþjóðlegum tímum. Þá sérstaklega á vettvangi alþjóðlegra fréttastofa sem alþjóð nær til, eins og t.d. *CNN*, *BBC World*, *EuroNews*, *Sky News* og *Star News*, sem segja fréttir frá heimsþorpinu. Þessir fréttamiðlar eru stöðugt í beinni tengingu hvort sem er á netinu eða sjónvarpi að dreifa fréttum út um allan heim þar sem tími og staður skiptir alltaf minna og minna máli.⁷³ Ef hnattvæðingin er vél, þá eru fjölmiðlar og þá sér í lagi heimspressan eldsneytið sem heldur henni gangandi segir Ulla Carlsson forstjóri Norrænu upplýsingamiðstöðvarinnar fyrir fjölmiðla- og samskiptarannsóknir, *NORDICOM*. Carlsson bendir einnig á að án fjölmiðla og upplýsingatækninnar væri hnattvæðingin eins og við þekkjum hana ekki möguleg. Einn þáttur hnattvæðingarinnar er fjölmiðlahnattvæðing sem felur í sér dreifingu fjölmiðlaefnis á heimsvísu.⁷⁴ Þó að kenningin um fjölmiðlaheimsvaldastefnu hafi vakið mikla athygli fræðimanna og sérfræðinga í málefnum hnattvæðingar, þá hefur hún einnig verið gagnrýnd líkt og menningarheimsvaldastefnan. Árin eftir 1980 og 1990 einkenndust af þessari gagnrýni á meðal fræðimanna, gagnrýni sem var innblásin af rannsóknum á áhorfendum og menningu, sem fræðingar á sviði fjölmiðla og menningarheimsvaldastefnu höfðu misst af. Málsvarar kenningarinnar segja hana hinsvegar ekki of svartsýna og fjölmiðlaefni hafi bein áhrif.⁷⁵

Denis McQuail telur flestar hugmyndir í kenningunni um fjölmiðlaheimsvaldastefnu hafa tilhneigingu til að ramma alþjóðleg samskipti sem ferli orsaka og afleiðinga, eins og fjölmiðlar væru sendendur hugmynda, gilda og menningar frá stað til staðs. Hann segir gagnrýnendur nota mikið af sömu rökum og hafi ekki neitt nýtt fram að færa. Það er hinsvegar almenn samstaða um að þessi samskipti séu fyrirfram ákveðin flutningur. Ef samstaðan er ekki meiri þarf að taka meira tillit til virkrar þátttöku áhorfandans, þ.e. hvaða merkingu áhorfandinn les úr fjölmiðlinum. Þessi endurskoðun og sjónarmið um

⁷² Askew og Wilk. 2004:350

⁷³ Hjarvard 2000:17-18

⁷⁴ Nyamnjoh 2008:83

⁷⁵ Nyamnjoh 2008:86

hnattvæðingu styðjast við athugun á alþjóðlegu fjölmíðlaflæði sem svari við eftirspurn. Það verður því að skoða kenninguna út frá vilja og þörfum móttakandans en ekki einungis raunverulegs eða ímyndaðs tilgangs birgjana.⁷⁶

Denis McQuail bendir einnig á að fræðimenn sem gagnrýna fjölmíðlaheimsvaldastefnuna hafa yfirleitt staðið andspænis blandaðs hóps stuðningsmanna hins frjálsa markaðs sem sjá misvægið í flæðinu sem eðlilega lögun fjölmíðlamarkaðarins og ávinnung fyrir alla.⁷⁷ Á tíma nýlendustefnu Vesturlandanna á átjándu öld var flæði upplýsinga mikilvægt ferli í vexti og styrkingu nýlendanna. Viðskiptunum fylgdi þróun fjölmíðla og tækni, sem endurspeglar gildi og forsendur þeirra sem áttu og mönnuðu þjónustuna. Síðar meir skilgreina menn heimsvaldastefnu fjölmíðlanna út frá yfirráðahlutverki vestrænna fjölmíðla í gegnum samskiptakerfi þróunarlanda þriðja heimsins. Áríðandi í umræðunni um fjölmíðla eða menningarlega heimsvaldastefnu er skilningur á sambandinu milli efnahagslegra -, svæðisbundinna -, menningarlegra - og upplýsingalegra þátta.⁷⁸ Colin Sparks segir að vandamálið með kenningarnar um menningar- og fjölmíðla heimsvaldastefnurnar sé fjárhagslegur ávinnungur þeirra, sérstaklega ef litið er til Marxískrar skilgreiningar. Megininnihald heimsvaldarstefnunar eru þvingunaraðgerðir til að ná fjárhagslegu, pólitísku og hernaðarlegu valdi. Það er, að þjóð eins lands er þvinguð, á einn eða annan hátt að verða við vilja annrarar þjóðar. Colins hefur efasemdir um kenninguna en viðurkennir þó þvinganir af hálfu sterkari fjölmíðla á hendur annarra veikari og notar tungumál heimsvaldastefnuna (*linguistic imperialism*) sem dæmi. Tungumál er miðja hverrar menningar og miðill. Þetta er í hag valdamikils hóps sem hefur enskuna að móðurmáli eða verið í aðstöðu til að nema hana. Colin bendir á að enskan sé tæki heimsvaldastefnunnar en ekki heimsvaldastefnan sjálf.⁷⁹ Í þróunarskýrslu sameinuðu þjóðanna frá 1994 segir að tungumál og menning eigi undir högg að sækja vegna áhlaups alþjóðafjölmíðlanna,⁸⁰ það er hnattvæðingarinnar. Svipað var rætt um í fjölmíðla- og upplýsinganeftnd á aðalráðstefnu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna árið 2007 en þar var

⁷⁶ McQuail 2000:223

⁷⁷ McQuail 2000:222

⁷⁸ Nyamnjoh 2008:85

⁷⁹ Sparks 2007:212-213

⁸⁰ UNDP 1994:31

lögð áhersla á verndun móðurmálsins. Bent var á nauðsyn þess að hlúa að móðurmálinu, vernda það, efla og styrkja eins og hægt væri svo að lýðræðið sanni gildi sitt, menningarsjálfstæði einstaka þjóða dafni og menningararfurinn komist til skila.⁸¹

Hans-Henrik Holm bendir á að í rannsóknum um hnattvæðinguna og fjölmiðla, hefur athyglis næstum því eingöngu beinst að áhrifum fjölmiðlakerfa. Ástæðuna má líklega rekja til samruna fjölmiðlakerfanna, sem er þáttur í hnattvæðingunni og hluti aðlögunar fjölmiðlafyrirtækjanna. Hinsvegar verði einnig að skoða annars konar breytingar, þ.e.a.s. sum lönd geta skilgreint eigin heim og veruleika með hjálp fjölmiðlanna á meðan önnur lönd hafa verið rænd sögu sinni.⁸² Með þessari umræðu vísar Hans-Henrik Holm til þeirrar þekktu orðræðu að fjölmiðlar endurspegli umhverfið út frá valdhöfum.⁸³ Tilhneiting hnattvæðingarinnar er að draga úr tilteknum þjóðarauðkennum sem finnst í innlendu fjölmiðlaefni og stofnunum.⁸⁴ Hans-Henrik Holm segir að hnattvæðingin hafi beinar afleiðingar fyrir sjálfsmýnd þjóða og fjölmiðlar og fréttastofur verða óviljugir hlutaðilar í þessari þróun. Fréttabyltingin er hluti af hnattvæðingunni, þ.e. alþjóðlegt fréttakerfi sem hefur verið búið til vegna lýðræðislegrar og efnahagslegrar nauðsynjar.⁸⁵

Sjálfsmýnd

Upphafleg hugmynd á skilgreiningunni sjálfsvitund er sambandið milli hins persónulega og hins samfélagslega umhverfis; einstaklingsins og hópsins. Þá samband menningarlegs og pólitísk umhverfis og svo sambandsins milli samfélagslegra hópa og áhrif fjölmiðla á félagsleg samskipti. Sjálfsvitund vísar til einstaklingsins sem sjálfstæðs og einstaks en getur einnig verið sameiginleg sjálfsmýnd samfélagshóps og samfélags.⁸⁶ Uppeldis- og menntunarfræðingarnir Guðný Guðbjörnsdóttir og Sergio Morra hafa bent á að hugtakið sjálfsmýnd (*identity*) hafa verið skipt niður í tvö meginatriði af fræðimönum, það er áhrif

⁸¹ Skýrsla 34. aðalráðstefnu UNESCO 2007:23

⁸² Holm 2000:114

⁸³ McQuail 2000:69

⁸⁴ McQuail 2000:29

⁸⁵ Holm 2000:114

⁸⁶ Zegeye og Harris 2002:242

(*agency*) og samneyti (*communion*).⁸⁷ Fyrra atriði er að vera aðskilin persóna eða sjálfstæður og nýta áhrif og krafta til að verja það sjálfstæði. Seinna atriðið er að vera hluti af félagslegri eða trúarlegri heild, sem birtist í þörfinni fyrir nánd, sameiningu og samkennd með stærri heild.⁸⁸ Sjálfsmyndarmótun getur verið mismunandi og falist t.d. í því að líta á sjálfsmyndina sem heildstæða annars vegar, tengda aldri, uppruna, kynþætti, kynferði eða ákveðnum stofnunum eða hinsvegar að líta á hana sem fljótandi, að hluta sjálfvalda og í stöðugri þróun. Einnig geta tengslin á milli sjálfsmyndar (*ego-identity*) og þjóðernissjálfsmyndar (*ethnic identity*) eða þjóðarvitundar (*national identity*) haft áhrif á sjálfsmyndarmótun. Nú á tínum geta áhrifin legið á milli þjóðarvitundar og hnattvæðingar.⁸⁹ Jan Aart Scholte telur að hnattvæðingin sé ekki, eins og fullyrt hefur verið af öðrum fræðimönnum, straumur einfalds jöfnuðs, þar sem ein menning sópar sjálfsmyndum annarra í burtu. Þetta er ekki ólíkt umræðunni um jaðarstefnuna sem fjallað var um í kaflanum um hnattvæðingu. Scholte segir að aukin yfirsæðing (*supraterritoriality*) hafi grafið undan Vesturlandavæðingunni. Að auki hafi samskipti milli landamæra kynnt aðra menningu sín á milli. Hins vegar bendir Scholte á að sú skoðun að hnattvæðingin skapi einsleitni í sjálfsmyndum sé of mikil einföldun. T.d. hefur ný hugmynd landsvæða afkastað talsverðu óöryggi. Örugg sjálfsmynd er yfirleitt nátengd ákveðnu tilfinningaöryggi, því að tilheyra og tengast vætingum, nokkuð sem einstaklingur vill bæði öðlast og stuðla að í samfélagsheild.⁹⁰ Eins og áður hefur komið fram í köflunum á undan þá er hnattvæðingin meðal annars flutningur á fólk og fjármagni ásamt netvæðingunni, en þessir þættir koma hreyfingu á fyrribæri eins og menningu, sjálfsmynd, samsömun, kynþátt, ríki, þjóð og stundum fjölskyldu í huga fólks. Oft virðast fyrstu viðbrögð hjá fólk að styrkja það hefðbundna og halda í öryggið sem fylgir því.⁹¹

Vegna breytinga sem hnattvæðingin og netvæðingin hafa haft í för með sér hafa skapast frávik frá hefðbundinni félagsmótun og mótu þjóðarvitundar. Þjóðarvitundin sem byggð var á hefðbundinni útilokun mun breytast því hún

⁸⁷ Guðný Guðbjörnsdóttir og Sergio Morra 2004:50

⁸⁸ Gjerde og Onishi 2000:217

⁸⁹ Guðný Guðbjörnsdóttir og Sergio Morra 2004:50

⁹⁰ Scholte 2000:227

⁹¹ McCarthy o.fl. 2003:462

gengur ekki upp á tímum hnattvæðingar. Þess vegna er talið að 21. öldin komi til með að einkennast af menningarblöndun (*hybridity*) með tilheyrandi breytingum á sjálfsmynnd fólks.⁹² Það eru samt skiptar skoðanir á meðal fræðimanna, hvort gera megi ráð fyrir að atferli og skoðanir fólks á sér sjálfa fari frá fastmótuðum kjarna persónuleikans.⁹³ Að alþjóðavæða menningu er ekki sama og blöndun hennar, heldur felur hnattvæðingin í sér notkun á margs konar verkfærum samblöndunar. Þetta geta verið vopn, auglýsingatækni, yfirráð tungumáls og fatastíls, sem eru notuð í pólitískum og menningarlegu skyni, sem ólík orðræða fullveldis, frjálsra framtaka eða bókstafstrúar þar sem ríkið gegnir sífellt viðkvæmara hlutverki.⁹⁴ Dr. Curtis W. Branch hefur skrifað nokkuð um menningarblöndun og þá vegna áhrifa fjölmiðla, t.d. í bók sinni *The many faces of self*, þar segir m.a. að sjálfsmynnd sé „tilfinning fyrir innbyrðis tengslum á milli hóps fólks sem á sameiginlega sögu sem rekja má til sama staðar eða lands“.⁹⁵

Abebe Zegeye og Richard Harris segja að fólk skilgreini sjálft sig í gegnum fjölmiðla, þ.e. það skilgreinir með hjálp fjölmiðlanna hverjir „þeir“ og hverjir „við“ erum. Í því umhverfi og sambandi sem hefur verið kortlagt af fjölmiðlum, er sagt að fólk finni sig innilokað með ímyndaða landafræði sem setur „okkur“ gegn „þeim“. Fjölmiðlaneytendur og þegnar þvertengds og hámiðlaðs heims staðsetja sig og aðra gegnum vitsmunaleg og pólitísk viðfangsefni.⁹⁶ Hinsvegar má í þessu samhengi benda á að fjölmiðlaefni er bundið markhóp. Fjölmiðlafræðingurinn Oscar H. Gandy Jr. hefur bent á að svartir Bandaríkjumenn horfi ekki á það sama og hvítir og þar af leiðandi ekki hægt að bjóða öllum sama fjölmiðlaefnið.⁹⁷

Fjölmiðlafrelsi

Svo að fjölmiðlar geti gegnt hlutverki sínu sem t.d. varðhundar almennings eða sem hið fjórða vald er frelsi þeirra nauðsynlegt. Í stefnuskrá Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna hefur stofnunin helgað sig stuðningi við frjálst flæði hugmynda í formi orða og mynda. Þetta eru skýr

⁹² Portella 1999

⁹³ Guðný Guðbjörnsdóttir og Sergio Morra 2004:50

⁹⁴ Appadurai 1996:42

⁹⁵ Branch 2001:414

⁹⁶ Zegeye og Harris 2002:243

⁹⁷ Gandy 2001:601

skilaboð stofnunarinnar í baráttu sinni til stuðnings frelsi og sjálfstæði fjöldiðlanna.⁹⁸

Denis McQuail segir frelsi vera ástand fremur en mælikvarða á frammistöðu. Það vísar fyrst og fremst til þeirra réttinda að tjá og mynda skoðanir. Hinsvegar, til að þessi réttindi gangi upp verður einnig að vera breiður aðgangur að tækifærum til að fá fjölbreyttar upplýsingar af ýmsum toga. Frelsi samskipta hefur tvöfalt notagildi. Það býður upp á fjölda radda og viðbragða til víðtækra krafa og þarfa. Svipaðar athugasemdir eiga við um menningarákvæði fjöldiðla með sjálfstæðið sem bandamann. Frelsi er einnig mikilvægt sköpunargáfu, frumleika og fjölbreytileika. Þessar hugmyndir um frelsi koma okkur nær jafnrétti. Það eru nokkur atriði sem skipta máli fyrir frammistöðu fjöldiðla svo að þeir virki sem skyldi. Mikilvæg atriði eins og t.d. lagalegt frelsi til að senda eða birta, sjálfstæði frá efnahagslegum og pólitískum þrýstingi, tækifæri raddanna í samféluginu að hafa aðgang að upplýsingum og að lokum hagur móttakandans að gæðum, gildum, fjölbreytileika og áreiðanleika.⁹⁹

Corazon Aquino frv. forseti Filippseyja sagði „Tjáningarfrelsi, sér í lagi fjöldiðlafrelsi tryggir þáttöku almennings í ákvörðunum og framkvæmd ríkisvaldsins, þátttaka almennings er kjarni lýðræðis.“¹⁰⁰ Hún tekur í svipaðan streng og mannréttindadómstóll Evrópu tók í einu máli, í dómnum stóð að frelsi fjöldiðla veiti almenningi eina bestu leiðina til að uppgötva og mynda sér skoðun á hugmyndum og viðhorfum pólitískra leiðtoga¹⁰¹ Þorbjörn Broddason prófessor í félagsfræði sagði á málþingi um fjöldiðla- og fjarskiptasamsteypur sem haldið var árið 2004 að það væri í hægt að ímynda sér tjáningarfrelsi án lýðræðis, en það er engin leið að hugsa sér lýðræði án tjáningarfrelsис.¹⁰² Denis McQuail segir að almennt þýði frelsi fjöldiðla fáar reglugerðir og lítil eftirlitsstjórn. Þar sem samskiptin virka getur það haft áhrif á valdbeitingu samfélagsins. Slíkt á við um fréttablöð, sjónvarpsfréttir og aðrar upplýsingar. Það hvetur mjög til eftirlits, ef ekki beinnar stjórnar. Starfsemi á sviði skáldskapar, ímyndunar eða skemmtunar er líklegri til að flýja slíkt eftirlit en sú starfsemi sem snertir beint félagslegan

⁹⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:V

⁹⁹ McQuail 2000:166

¹⁰⁰ Alþingi: „Tillaga til þingsályktunar, 138. löggjafarþing 2009–2010. Þskj. 688 — 383. mál.“

¹⁰¹ Council of Europe 2007:12

¹⁰² Þorbjörn Broddason 2004

veruleika.¹⁰³ Umfang fjölbreytileikans í fjölmiðlum í löndum þar sem ríkir lýðræði má líta á sem mikilvæga ábendingu um umfanglýðræðisins í þessum fjölmiðlum.¹⁰⁴

Í sögulegu samhengi prentmiðlanna byggja þeir frelsi sitt hvað helst á frelsi til reksturs og þá sérstaklega í pólitískum tilgangi, þ.e. að þeir geti miðlað pólitískum og efnahagslegum upplýsingum. Dagblöðin, eins og aðrir fjölmiðlar snúast oftast um viðskipti, þar sem frelsið til að framleiða vöru, þ.e. upplýsingar, er nauðsynlegt. Sama krafa er sett á sjónvarpsútsendingar og útvarp sem takmarkar „pólitískt“ frelsi þeirra segir Denis McQuail. Hinsvegar hafa pólitískar stjórnir tilhneigingu til að minnka en sjónvarpsiðnaðurinn stækka og verður því meira eins og venjulegt fyrirtæki sem markaðurinn stjórnar.

Hvað varðar nýfjölmiðlun, sem m.a. er á internetinu, er enn beðið eftir viðeigandi skilgreiningu á hinu pólitískra frelsi. Það er umdeilt hvort eða hvernig eigi að stjórna þessum nýju miðlum því þeir eru ekki hinu venjubundnu fjölmiðlar heldur er efninu dreift ógagnrýnt beint til einstakra notenda. Slíkt hefur verið kallað almannar dreifari (*common-carriers*) þar sem skortur er á stjórn efnisinnihaldi. Þessi nýfjölmiðlun deilir oft sömu viðfangsefnum og aðrir fjölmiðlar en með sjálfstæðri ritstjórn.¹⁰⁵ Þjóðhöfðingjarnir George W. Bush, Bill Clinton¹⁰⁶ og Gordon Brown¹⁰⁷ hafa allir sagt að internetið sé boðberi frelsisins. Þá sagði Bill Clinton „að stjórna internetinu væri eins og að negla hlaup við vegg“.¹⁰⁸ Internetið er í samhengi við aðra fjölmiðlun frjálst og óháð. Denis McQuail bendi þó á að með auknum árangri, notkun og stækkan er tilhneiting að frelsi Internetsins verði takmarkað.¹⁰⁹

Hinar ýmsu alþjóðlegar stofnanir, sem fjallað verður um hér á eftir, virðast hins vegar ekki á þeim buxunum að takmarka fjölmiðlafrelið, heldur varðveita það og efla. Tjáningarfrelsið er mjög skilmerkilega orðað í 10. grein

¹⁰³ McQuail 2000:30-31

¹⁰⁴ Zegeye og Harris. 2002:250

¹⁰⁵ McQuail 2000:30

¹⁰⁶ Chakrabortty 2010

¹⁰⁷ Viner 2009

¹⁰⁸ Chakrabortty 2010

¹⁰⁹ McQuail 2000:137

mannréttindasáttmála Evrópu þar sem er lögð áhersla á mikilvægi þess og skilning á frelsinu, sem er réttur hvers og eins að njóta upplýsinga.¹¹⁰

10. gr.

1. Sérhver maður á rétt til tjáningarfrelsис. Sá réttur skal einnig ná yfir frelsi til að hafa skoðanir, taka við og skila áfram upplýsingum og hugmyndum heima og erlendis án afskipta stjórnvalda. Ákvæði þessarar greinar skulu eigi hindra ríki í að gera útvarps-, sjónvarps- og kvíkmyndafyrirtækjum að starfa aðeins samkvæmt sérstöku leyfi.

2. Þar sem af réttindum þessum leiðir skyldur og ábyrgð er heimilt að þau séu háð þeim formsreglum, skilyrðum, takmörkunum eða viðurlögum sem lög mæla fyrir um og nauðsyn ber til í lýðræðislegu þjóðfélagi vegna þjóðaröryggis, landvarna eða almannuheilla, til þess að firra glundroða eða glæpum, til verndar heilsu eða siðgæði manna, mannorði eða réttindum og til þess að koma í veg fyrir uppljóstran trúnaðarmála eða til þess að tryggja vald og óhlutdrægni dómstóla.¹¹¹

Evrópusambandið er ekki eina stofnunin sem lætur málefni eins og tjáningarfrelsið sig varða. Aðalráðstefna Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna var haldin í París árið 2007 þar sem málefni fjölmiðla voru meðal annars rædd. Rík áhersla var lögð á tjáningarfrelsið, einnig á menntun og upplýsingar fyrir alla og aðgang að netheimi til að stuðla að þessum áherslum. Talið er að mikil hætta steðji að tjáningarfrelsinu og fjölmiðlafrelsi, m.a. vegna lítils öryggi blaðamanna og ritskoðunar.¹¹² Í svipaðan streng tekur Frelsis húsið (*Freedom House*) en nánar verður fjallað um samþokin í kaflanum Fjölmiðlafrelsi í Afríku og löndunum tíu. Samkvæmt mælingum Frelsis húsins hefur hnignun átt sér stað í næstum öllum hlutum heimsins hvað fjölmiðlafrelsi varðar. Aðeins 17 prósent íbúa heimsins búa við frjálsa fjölmiðlun.¹¹³ Fulltrúar nokkurra landa tóku til máls á aðalráðstefnunni þar á meðal fulltrú Úkraínu sem sagði tjáningarfrelsið vera grundvallarmannréttindi sem væri draumsýn margra og lagði áherslu á að útrýma þyrfti ólæsi með aukinni menntun. Fulltrúar Afríku og víðar sögðu ritskoðun vera vandamál og lykilatriði væri að þróunarlöndin fái aðgang að netheimi því mikil gjá sé á milli þeirra sem hafa aðgang að upplýsingum og þeirra sem hafa það ekki.

¹¹⁰ Þorbjörn Broddason 2004

¹¹¹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11. 2003:7

¹¹² Skýrsla 34. aðalráðstefnu UNESCO 2007:22-23

¹¹³ Freedome House: Freedom of the Press

Norðurlandaþjóðirnar vöktu athygli í viðbót við ritskoðun að eignarhald fjölmiðla sé komið á of fáar hendur. Einnig var bent á styrkingu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna (*UNESCO*) sem varðhunds tjáningarfrelsisisins.¹¹⁴ Sama ár og ráðstefnan var haldin kom út grein í tímaritinu „*Media, Culture & Society*“ þar sem fram kom að námsverkefni sem byggð hafa verið upp í anda Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna í bætingu upplýsinga, samskipta og tækni (*ICT: Information communication technologies*) í samfélögum hafi misheppnast.¹¹⁵

Blaðamenn án landamæra (*Reporters without borders*) eru alþjóðleg frjáls félagasamtök sem stofnuð voru árið 1985. Samtökin eru staðsett í fimm álfum og eru í ráðgjafahlutverki fyrir Sameinuðu þjóðirnar (*UN – United Nations*). Á heimasíðu samtakanna segir, það að myrða eða fangelsa blaðamenn ógnar mikilvægum rétti okkar að fá upplýsingar eða fréttir af viðburðum sem skipta máli.¹¹⁶ Samtökin Blaðamenn án landamæra hafa ásakað stjórnvöld víðsvegar um heiminn um getuleysi, hugleysi og tvöfeldni í verndun málfrelsис. Aðalritari samtakanna Robert Ménard sagði í skýrslu sem kom út árið 2008 að skorturinn hjá hinum lýðræðislegu löndum að verja þau gildi sem þau telja sig standa fyrir vera ógnvekjandi. Hann ásakaði einnig Mannréttindaráð Sameinuðu þjóðanna (*UN Human Rights Council*) að láta undan þrýstingi frá löndum eins og Íran og Úzbekistan og vera mjúk í garð einræðisherra sem hræðast ekki refsiaðgerðir Evrópusambandsins. Í skýrslunni var einnig lýst áhyggjum á aukinni ritskoðun á nýfjölmiðlun en þar er átt við um farsíma sem deila ljósmyndum, kvíkmyndum og Interneti.¹¹⁷ Það er því mikilvægt að benda á að 10. desember, 1948 samþykkti allsherjarþing sameinuðu þjóðanna, mannréttindayfirlýsinguna (*the Universal Declaration of Human Rights*), þar sem segir í 19. gr. yfirlýsingarinnar;¹¹⁸

19. gr.

Allir skulu frjálsir skoðana sinna og að því að láta þær í ljós. Felur sá réttur í sér frelsi til að hafa skoðanir óáreittur og að leita, taka við og

¹¹⁴ Skýrsla 34. aðalráðstefnu UNESCO 2007:22-23

¹¹⁵ Leye 2007:985

¹¹⁶ Reporters Without Borders: Introduction

¹¹⁷ 2008 Annual Reporte 2008:1-2

¹¹⁸ The United Nations 1948

miðla upplýsingum og hugmyndum með hverjum hætti sem vera skal og án tillits til landamæra.¹¹⁹

Ísland hefur um nokkurt skeið verið ofarlega á lista yfir þau lönd sem búa við hvað mest fjölmiðlafrelsi í heiminum. Árið 2009 var þar engin undantekning, var landið í fyrsta sæti lista Frelsis húsins yfir frelsi fjölmiðlanna.¹²⁰ Mikið frelsi má ef til vill alltaf auka. Nýverið var lögð þingsályktunar tillaga til Alþingis að aukið frelsi fjölmiðla og blaðamanna á Íslandi.¹²¹ Tillagan hefur vakið mikla athygli erlendis m.a. vegna þess að þá verða hér ein sterkustu lög í heiminum sem munu m.a. gæta hagsmuna blaðamanna.¹²² Rökfræði samskipta hafa verið í áttina að skilvirkari félagslegrí stjórnun og eftirliti, fremur en í áttina að breytingum og frelsi, samkvæmt kenningu Denis McQuail sem snýr að fjölmiðlaþróun.¹²³

¹¹⁹ Utanríkisráðuneytið 2008

¹²⁰ Freedome House: Freedom of the Press 2009 Global Rankings

¹²¹ Alþingi: Tillaga til þingsályktunar, 138. löggjafarþing 2009–2010. Þskj. 688 — 383. mál

¹²² The Nieman Journalism Lab: Iceland update: Media freedom bill advances

¹²³ McQuail 2000:31

Afríka í hnattrænu sambandi

Mannfræðingurinn James Ferguson sem unnið hefur að rannsóknum m.a. í löndunum Lesóthó og Sambíu í sunnanverðri Afríku segir lítið fjallað um Afríku í því mikla magni sem skrifað hefur verið um hnattvæðingu. Hann segir álfuna oft algjörlega hunsaða eða fjallað um hana í stuttu máli einungis til málamiðlunar.

Vinsælum metsölubókum tekst að fjalla um hinn nýja hnattræna heim án þess að minnast mikið á heimsálfuna sem tekur um 20 prósent af öllu landsvæði jarðkringlunnar og hefur að geyma hátt í 1000 milljón íbúa. Ferguson segist verða endurtekið vitni af því að Afríka passi illa í umræðuna um hnattvæðingu enda óþægilegt dæmi.¹²⁴ Danski samskiptafræðingurinn Hanne Løngreen tekur óbeint undir orð Fergusonar og segir það virðist sem þriðji heimurinn standi fyrir utan þróun hnattvæðingarinnar. Hún byggir þetta á skilgreiningu Dr. Kevin Robins fjöldiðlafræðings sem segir hnattvæðinguna rými rafræns flæðis, án miðju, skýrra landamæra og marka, með öðrum orðum deiglu milliliðalausra samskipta sem lítur framhjá efnahag og menningu.¹²⁵

James Ferguson segir Afríku ekki aðeins óþægilega fyrir höfunda sem skrifa um hnattvæðinguna heldur einnig fræðinga, kenningar og andstæðinga hnattvæðingarinnar. Erfitt er að fjalla um hnattvæðinguna í Afríku, sama frá hvaða sjónarhorni. Hann nefnir fyrrnefndan Anthony Giddens sem dæmi um fræðimann sem ræðir aðeins um Afríku í byrjun bókar sem dæmisögu og nefnir álfuna síðan ekkert meir.¹²⁶ James Ferguson segir fræðinga fjalla á neikvæðan hátt um Afríku og nefnir dæmi eins og Alþjóðagjaldeyrissjóðinn (*IMF*) sem segir álfuna dæmi um misheppnaða hnattvæðingu, félagsfræðinginn Zygmunt Bauman sem segir Afríku vera álfu sóaðs lífs sem kapítalískur efnahagur hafi engin not fyrir eða spænska félagsfræðinginn Manuel Castells sem sagði nýlega Afríku vera svarthol upplýsingasamfélagsins. Vissulega á þessi dökka mynd af Afríku sér stoð því þrátt fyrir þróunarhjálp og önnur úrræði eru lönd í Afríku sunnan Sahara að ganga inn í 21. öldina sem fátækustu ríki í heimi.¹²⁷ Það er hins vegar stöðugt verið að bæta ástandið. Í auknum mæli, eru Afríkubúar að koma sér upp

¹²⁴ Ferguson 2006:25-26

¹²⁵ Løngreen 2001:224

¹²⁶ Ferguson 2006:25-26

¹²⁷ Can Africa claim the 21st century? 2000:1

viðeigandi nýrri tækni til þess berjast gegn einangrun og upplifa það besta frá öllum heimum. Með þessum hætti ættu jafnvel dreifbýlingar að geta upplifað áhrif nútímans í sínum þorpum sem gerir þá hnattræna jafnvel þó ekki sé nema í litlum mæli.¹²⁸

James Ferguson vill meina að Afríka sé vissulega með í hinum hnattræna heimi og hluti af nútímovæðingunni en þó ekki nútímovæðingu vestursins heldur síns sjálfs. Álfan sé ekki menningarlega óæðri heldur pólitískt og efnahagslega ójöfn miðað við nútímovæðingu Vesturlandanna. Hann byggir þessa orðræðu sína á kenningum mannfræðinga og má þar t.d. nefna Arjun Appadurai.¹²⁹ Með orðum Fergusonar er m.a. verið að segja að Afríku vanti fyrst og fremst fjármagn. Bandaríski þjóðfélagsfræðingurinn Talcott Parsons telur að afar þýðingarmikið nútímovæðingunni er hagvöxtur og aukin tæknijþekking,¹³⁰ sem Afríku skortir.

Anthony Giddens bendir á, í stað þess að segja heimsþorpið, þá væri réttast að segja heimssorpið. Þetta sagði hann í fyrirlestri sínum til að vekja athygli á ójöfnuði á gæðum heimsins og því siðleysi sem ríkir á meðal framleiðslufyrirtækja sem flytja vörur sem eru bannaðar í iðnríkjunum til þróunarlandanna og nefnir léleg lyf, eyðandi varnarefnni og tóbak sem inniheldur of hátt hlutfalli tjöru og nikótíns.¹³¹ Arjun Appadurai tekur óbeint undir orð Giddens um heimsþorpið, hann segir heimsþorpið ekki lýsandi fyrir hið hnattræna samfélag því „það voru fjölmíðarnir sem sköpuðu samfélögin.“¹³² Í samhengi við ummæli Anthony Giddens um heimssorpið þá hefur Francis B. Nyamnjoh tekið djúpt í árinni með að halda því fram að íbúar Afríku taki blint við flest öllu sem þangað er flutt. Nyamnjoh bendir á að það sé vegna yfirgnæfandi eymdar sem mannfjöldinn í Afríku þrái hið vestræna. Sannfæringarkraftur fjölmíðlanna myndi löngun þrátt fyrir eymd og fátækt en eymin og fátæktin stöðvi aðeins neyslu hins nýja ekki hins notaða. Það eru margir sem hafa hreinlega ekki efni á að hella sér í efnishyggu. Vegna eymdar er Afríka orðin endastöð fyrir úrelta vestræna tækni og neysluvöru. Notaðir bílar, föt, skór, ísskápar, sjónvörp, myndbandstæki, tölvur og tæknihlutir af ýmsum toga, annars flokks lyf og kjöt eru dæmi um hvað flutt er

¹²⁸ Nyamnjoh. 2004:54

¹²⁹ Ferguson. 2006:33

¹³⁰ Stefán Ólafsson 2005:153

¹³¹ Giddens: 1999

¹³² Appadurai 2002:47

til Afríku. Brussel og Utrecht eru t.d. helstu útflutningsstöðvar Evrópu á notuðum bílum og taka virkan þátt í sendingum til Afríku. Afríkubúar hafa því orðið, ómeðvitað, lausn margra umhverfisvandamála vestursins. Annars flokks neyslugleði Afríku, nýtist neyslu Vesturlandabúa á fyrsta flokks varningi. Vesturlandarosl er óhæft ruslahaugum vestursins. Þess vegna er örvaentingarfull Afríka lausnin, markaðurinn þar er opinn öllu sem Vesturlöndin vilja ekki s.s. úreltri vöru, eiturefnum, vopnum, sýktu nautakjöti og erfðabreyttum matvælum.¹³³ Einstefnuflæði Vesturlandanna má setja undir orðræðu Anthony Giddens þar sem hann sagði meðal annars; „Sumir halda því fram að hnattvæðingin skapi heim með sigurvegurum og þeim sem tapa, þ.e.a.s. fáir á braut velgengninnar en meirihlutinn dæmdur til lífs eymdar og örvaentingu.“¹³⁴ Með þessari orðræðu fræðimannanna má sjá að Vesturlöndin hafa tekið upp fjölmiðlaheimsvaldastefnu í stað nýlendustefnu. Þróunin hefur orðið sú að hér áður fyrr var það „skylda“ hins hvíta kynþáttar að breiða út menningu og trúarbrögð til hinna óæðri og frumstæðari þjóða Afríku.¹³⁵ Nú er það „skylda“ kapítalistans að skapa sér stærri markað svo hann geti stækkað. Með áhrifum fjölmiðlanna dreifast gildi og gerviþarfir gömlu nýlenduherranna. Fyrrverandi forseti Gana, Kwame Nkrumah var einn af þeim sem stóð gegn Vesturlandavæðingunni. Með amerískum gildum og hagsmunum í sjónvarpi, tónlist, fréttum og Hollywood myndum væri kerfisbundið grafið undan staðbundnum gildum og sjálfsmynd. Hann sagði einnig að ef nýlendustefnan væri mynd af heimsvaldastefnunni, þar sem eitt ríki stjórni öðru, þá væri ný-nýlendustefnan (*neo-colonialism*) menningarleg heimsvaldastefna.¹³⁶

Ef hnattvæðing eykur flæði fjölmiðlunar til flestra menningarheima Afríku, eykur hún samhliða útilokun. Hnattvæðing á menningarsvæðum Evrópu og Ameríku er alin óhóflega á sköpun sérstakrar stéttar, kyni, stað, kynslóð og tungumáli. Aðkoma íbúa Afríku að þessu ferli er lítil sem engin en það verður til þess að menning þeirra verður sköpuð án þeirra þátttöku.¹³⁷ Þessa fullyrðingu tekur Francis B. Nyamnjoh undir „Afrískri menningu er haldið á jaðri upplýsinga-

¹³³ Nyamnjoh 2004:51

¹³⁴ Giddens: 1999

¹³⁵ Jónína Einarsdóttir 2007:59

¹³⁶ Nyamnjoh 2004:86

¹³⁷ Nyamnjoh 2008:29-30

og afþreyingarefnisins sem dreift er af hnattrænni fjölmíðlaflóru“.¹³⁸ Samkvæmt þessum fræðimönum er framleiðsla á fjölmíðlaefni ójafnt ferli og fjölmíðlaþjónustan einskorðast að mestu við Vesturlöndin.

Hugmyndir um hefðbundna fjölmíðlaþjónustu hafa verið fljótar að úreltast og kall eftir einhvers konar regluverki til að vernda menningarlegan fjölbreytileika eru aðeins orðin ein. Fjölmíðlafyrirtækin eru í einstaklega valdamikilli stöðu, þar sem þau sitja báðum megin við borðið, sem leikmenn og stórveldi.¹³⁹

Ef tekið er mið af því að Afríka sé á jaðri efnahag heimsins, með takmarkaðar auðlindir flestra Afríkuríkja og gríðarlegan kostnað í menningarframleiðslu og dreifingu, þá eru áhorfendur í rauninni þolendur þess fjölmíðlaléttmetis sem er framleitt í Vesturlöndunum án þess að áhugi þeirra sé hafður í huga. Innanlandsmiðlar eru neyddir til að treysta á þetta ódýra efni í staðinn fyrir eigin framleiðslu. Nyamnjoh segir einnig „afrískt menningarefni laðar ekki athygli hvítra menningarfrumkvöðla sem eru flestir staðsettir á norðurhluta heimsins. Þeir eru, óviljugir til að taka áhættu með menningarefni sem gæti skilað þeim tapi, þá sér í lagi tengdu menningu sem talin er vera félagslega óæðri og efnahagslega óhaef. Erlendir fjárfestar hafa heldur ekki áhuga á að streitast gegn staðalímyndum.“¹⁴⁰

Fjölmíðlar og Afríka

Ný upplýsingatækni ásamt aukinni auglýsingavæðingu hefur haft róttækar breytingar á fjölmíðlasamfélagið í Afríku á undanförnum árum. Ullamaija Kivikuru prófessor í fréttu- og blaðamennsku segir fjölmíðlaumhverfið hafa breyst vegna pólitískra breytinga, en fréttastofurnar eru eins og þær voru, illa fjármagnaðar, illa reknar og engin virðing borin fyrir þeim. Hann segir almenna framför af frjálsræði fjölmíðlanna, í þeim löndum sem þeim var eitt sinn stjórnað af ríkinu, en fjölmíðlafrelsið hafi síðan skapað erfiðleika í lífsmöguleikum fjölmíðilsins og þá sérstaklega fréttastofunnar því fréttatflutningurinn hugnast ekki alltaf stjórnvöldum.¹⁴¹ Á þeim tíma sem nýlenduveldin börðust sín á milli í Afríku var fréttatflutningur af átökunum oft óvandaður. Í Búastríðinu voru yfir 300

¹³⁸ Nyamnjoh 2008:29

¹³⁹ Nyamnjoh 2008:33

¹⁴⁰ Nyamnjoh 2008:29-30

¹⁴¹ Kivikuru 1998:137

fréttaritarar sem fylgdu breska hernum. Fréttaritararnir fylgdu hersveitum Bretta í orrustu og heyrðu undir hæstráðandi hverju sinni. Þegar Bretar tóku *Bloemfontein* á sitt vald, sem var höfuðborg *Orange Free State*, nú innan Suður-Afríku, voru það þrír fréttaritarar frá Reuters sem gengur fyrstir Bretta inn bæinn.¹⁴² Mikið af efninu sem sent var frá Suður-Afríku á meðan átökum stóð og eftir Búastríðið var ritskoðað og skilaði sér aldrei til almennings. Áróður á báða bóga var áberandi í fjöldum og dæmi þess að fréttir væru falsaðar, sem dæmi má nefna að ein frétt sem átti að hafa borist frá Suður-Afríku var tekin upp í *Hampstead Heath* í Lundúnum.¹⁴³ Ritstjóranum fannst mikilvægast að hafa eins margar „sögur“ og mögulegt var. Því tilþrifameiri, því betra. Ef erfitt reyndist að finna efni þá yrðu menn bara að búa það til, jafnvel þótt að það þýddi að upphefja orðróum eða gera slúður að sannleik. Wilbur Storey hjá *Chicago Times* sendi skipun til eins fréttamanns síns „Fylltu símskeytið af öllum fréttum sem hægt er að fá og ef það eru engar fréttir sendu orðróum“.¹⁴⁴ Fréttir bárust á þessum tíma milli Evrópu og Afríkunýlendanna, þó ekki samdægurs eins og í dag.

Ef sjöundi áratugurinn var áratugur pólitískrar baráttu fyrir frelsi Afríku sunnan Sahara, þá voru árin eftir 1970 áratugur seinni baráttunnar. Tími fyrir menningarlegt afnám nýlenduhygjunnar, þá ekki aðeins í hinni kunnuglegu alþjóðlegu upplýsinga umræðu heldur einnig í hinum nýju fjöldi lastofnunum sem yfirgnaefðu í hinum ný-sjálfstæðu ríkjum, en flestar afrískar fréttastofnanir voru stofnaðar á þessum tíma. Komandi áratugur var tímabil mikillar gremju í Afríku sem endurspeglast ekki síst í rólegri hnignun fjöldi-stofnananna sem svo miklar væntingar höfðu verið bundnar við til aðeins áratug áður.¹⁴⁵

Afríka hefur alltaf verið erfiðasta heimsálfan fyrir fjöldi að starfa í. Fjöldinn allur af stjórnmálalegum, efnahagslegum og jafnvel náttúrulegum hindrunum eru þar fyrir hendi sem eru þó ekki svo slæmar ef litið er til hve illa Afríka hefur staðið tæknilega séð og gerir enn. Það sem á Vesturlöndum er tekið sem sjálfsögðum hlut skortir oft í Afríku. Rafmagn er ekki á hverju stráí, fjarlægðir eru gríðarlegar og fjarskipti hafa verið almennt slæm. Í kringum 1980 gátu samgöngur verið hvort tveggja erfiðar og dýrar enda hafði hópbifreiðum og

¹⁴² Miles og Stanier 1997:31-33

¹⁴³ Miles og Stanier 1997:35-36

¹⁴⁴ Miles og Stanier 1997:23

¹⁴⁵ Miles og Stanier 1997:29

lestarsamgöngum fækkað og flugvélar oft hættar að fljúga til borga sem eitt sinn voru tíðir áfangastaðir. Ástæðan var oft vegna ólgu eða stríða. Þessar hindranir voru ástæða þess að fjölmiðlar einskorðuðu sig oft við þéttbýli frekar heldur dreifbýli þar sem oft skorti fjölmiðlaumfjöllun.¹⁴⁶

Árin eftir 1990 gerðist það enn á ný að afrískt menningarlandslag breyttist á róttækan hátt. Að þessu sinni voru afrískir fjölmiðlar boðberar aukins lýðræðis og sjálfstæðis og vakti það athygli í norðrinu. Sumir benda á flókið eðli fjölmiðlafrelsис Afríku sem virðist hvort sem um er að ræða frjálsa eða stýrða fjölmiðla að þá endurspegli afrískir fjölmiðlar þau viðhorf sem stjórnvöld hafa innlimað í fólkið, í samræmi við fyrnefnda áróðurskenningu. Þessi afstaða er ef til vill eitthvað sem stjórnvöld lærðu af fyrrum nýlenduherrum, t.d. studdi megnið af pressunni á Englandi ríkisstjórnina en var á móti Búum í stríðinu í Suður-Afríku.¹⁴⁷ Styrktaraðilar norðursins ákaft orðið vitni að tilkomu einkafjölmiðla, sem bjóða uppá stuðning í formi aðstoðar, og það ekki bara í orði. Grófar ásakanir hafa flogið á milli hinna sjálfstæðu fjölmiðla og þeirra lýðræðislegu, en allir opinberir fjölmiðlar virðast bera með sér tíma einsflokka ríkis, sem er fordæmt og þykir ólyðræðislegt. Prátt fyrir slíkar ásakanir, þá eru allar afrískar fréttastofur án undantekningar í opinberri eigu eða tengdar henni á einhvern hátt samkvæmt Ullamaija Kivikuru.¹⁴⁸ Hann bendir einnig á að almenn skilgreining sem notuð hefur verið til að einkenna eignarhald fréttastofanna hefur skipts í einka- eða ríkisfréttastofa. Síðara hugtakið, einkafréttastofa virðist æskilegra, því margar afrískar fréttastofnanir eru í raun ríkisfyrirtæki, s.s. opinber fyrirtæki sem eins og evrópskir ljósvakamiðlar, heyra undir þingið en ekki stjórnvöld. Í Afríku eru slík opinber fyrirtæki, eins og fréttastofur stanslaust undir beinni stjórnum stjórnvalda. Þá segir Ullamaija flestar fréttastofur í Afríku hafa verið upplýsingaþjónusta fyrir ríkisstjórnina, t.d. margar fréttastofur sem stofnaðar voru eftir 1970 voru áður stofnanir þar sem nöfnunum var einfaldlega breytt. Þeir nýttu sér þar með tengslanetið til að safna upplýsingum og náðu að viðhalda gamla andrúmsloftinu. Vegna þessa var trúverðugleiki þessara fréttastofa ekki mikill á þessum árum og ennþá síður í dag vegna arfleifðar ríkisstjórnanna.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Harrison og Palmer 1986:79

¹⁴⁷ Miles og Stanier 1997:29

¹⁴⁸ Kivikuru 1998:137-138

¹⁴⁹ Kivikuru 1998:137-138

Flestar afrískar fréttastofnanir fá niðurgreiðslu frá ríkinu þó að upphæðin hafi minnkað verulega á undanförnum árum. Þar ytra er að taka við svokölluð „samskiptaþróun“ (*development communication*) en hún hefur verið hingað til vanmetin að mati Ullamaija Kivikuru. Þetta eru jákvæðar breytingar í afrískri blaðamennsku sem virðist fylgjandi pólitískri umræðu ásamt öðrum hefðbundnari fréttum. Með öllum þeim félagslegu breytingum sem hafa átt sér stað í Austur-Evrópu hefur það vakið upp spurningu hvort „samskiptaþróunin“ ætti einungis að eiga við um félagslegar og menningarlegar breytingar í suðri þó að það sé aðeins í suðri sem slíku fréttaumhverfi hefur verið komið á fót. Þróunarfréttir fjalla reglulega um félagslegt ferli, og þær reyna að segja frá helstu þörfum meirihluta íbúanna. En þegar fjölmíðlafrelsисalda hefur styrkt fjölmíðlanna pólitískt og á öðrum sviðum þá hægist á félagslegu ferli. Ullamaija Kivikuru segir það gerast vegna þess að sú félagslega umfjöllun sem áður var er nú komin á athyglisjaðar fjölmíðlanna þar sem þeir hafa snúið sér að öðru sem þeir máttu ef til vill ekki fjalla um hér áður fyrr.¹⁵⁰

Eins og komið hefur fram hafa ríkisreknar sjónvarps- og útvarpsstöðvar verið gagnrýndar fyrir að reka áróður fyrir stjórnvöld en aftur á móti hafa einkareknar útvarpsstöðvar verið gagnrýndar fyrir slæm gæði og fyrir að reka áróður fyrir þá sem kaupa útvarpstíma.¹⁵¹ Það getur verið auðvelt að koma auga á skilaboð eða „upplýsingar“ frá ríkisstjórninni sem sjálfstæðir fjölmíðlar neita að taka við, skilaboð sem þeir flokka sem áróður,¹⁵² Þá segja Enyonam Osei-Hwere og Norma Pecora fjölmíðla í Afríku, hafa verið og munu verða notaðir sem áróðurstól fyrir fólk ið með völdin, uppbyggingu þjóða og þróunar. Uppbygging þjóða, í þessu tilfelli hjálpar við að skapa ríkjandi sjálfsmýnd, kemur í veg fyrir átök og óróa í þróunarríkjunum. Þjóðaruppbygging ætti einnig að fela í sér þróun fjölmíðlunar og tækni, sem er aðgengileg og boðleg börnum og ungu fólk. Á undanförnum árum hafa margir bent á að styrking afrískra fjölmíðla sé mikilvægur þáttur í menntun og þróun Afríku og þjóða hennar. Árið 2006 sagði AMDI „*African Media Development Initiative Report*“, að sterkari fjölmíðlun í Afríku væri ómissandi til að takast á við fátækt, bæta þróun og gera Afríku kleift

¹⁵⁰ Kivikuru 1998:137-138

¹⁵¹ Þórdís Sigurðardóttir o.fl. 2008:10

¹⁵² Kivikuru 1998:137-138

að ná markmiðum sínum. Í rannsókn AMDI á stöðu fjölmiðla 17 löndum sunnan Sahara kom í ljós að fjölmiðlar væru að ganga í gegnum verulegar breytingar sem eru afleiðing jákvæðra og stöðugra breytinga í ríkisstjórnum, hnattvæðingar, efnahagslegs stöðugleika og framboðs nýrra fjölmiðlatækni. Afríka stendur frammi fyrir aðkallandi verkefnum, vandamálum og málefnum og því nauðsynlegt að styrkja fjölmiðlana, meðfylgjandi tækni og framkvæmd¹⁵³

Mikilvægt að hafa í huga að fjölmiðlun í Afríku hefur gengið í gegnum verulegan vöxt og þróun vegna breytinga á stjórnsýslu og pólitískra áskorana. Á meðan það eru áframhaldandi og ný átök í löndum eins og Kenýa, hafa önnur þróað eigin fjölmiðla. Lönd eins og Suður-Afríka, Gana, Nígería, og Sambía hafa fjölmiðla sem eru fyrirmund fyrir önnur lönd sem vilja vinna að úrbótum á eigin fjölmiðlum. Þessum vexti og breytingum fylgir hnattvæðing, kynning og aðgengi að nýrri tækni. Pólitískur órói er of algengur á meginlandi Afríku og hefur verið ástæða margra efnahagslegra, félagslegra og þróunartengdra vandamála. Rannsóknir sýna að pólitískur órói er nátengdur skorti á hagvexti en þó er deilt um að hvort skortur á efnahagslegri getu hafi áhrif á vöxt fjölmiðlunar, fjölmiðlatækni og innihald fjölmiðla. Ljóst er að óstöðugleiki innan stjórnsýslunnar hrekur á brott fjárfesta og skapar um leið röskun í flæði hluta, skapar skort á trausti og óvissu fyrir framtíðinni. Samræmi má sjá í vexti fjölmiðlanna, þróunar og útbreiðslu þeirra og tengslum þeirra við ríkið. Þau ríki sem hafa reynslu af stöðugu og lýðræðislegu stjórnarfari, sem leiðir til þróaðri og sterkari efnahags, skapa vaxandi og stöðugra fjölmiðlakerfi. Bandaríkin, Bretland og fleiri lönd í Evrópu og Asíu hafa þróað margþætt fjölmiðlakerfi sem skarar framúr í heiminum. Þessi lönd eiga það sameiginlegt að hafa búið við stöðugleika hvað varðar lýðræði og stjórnsýslu í hundruð ára.¹⁵⁴

Mjög mikilvægt er að huga að stærð álfunnar þegar finna á eina lausn sem hentar öllum. Þar spila inn í sameiginleg félagsleg, pólitísk og efnahagsleg vandamál sem koma frá tímum nýlendanna. Þar að auki eru vandamál eins og landfræðileg, nýlendustefnu (*colonialism*), erlendur innflutningur, trú, menningalegrú, tungumála fjölbreytni og líttill áhugi á fjölmiðla iðnaði en fjárfestar hafa allir opinberað vandamál í afrískri fjölmiðlun og þá sérstaklega

¹⁵³ Osei-Hwere og Pecora 2008:23-24

¹⁵⁴ Osei-Hwere og Pecora 2008:21-22

útsendingu ætlaðri börnum.¹⁵⁵ Heimspekidsdoktorinn Enyonam Osei-Hwere og fjölmiðlafræðingurinn Norma Pecora segja ljósvakamiðla sunnan Sahara, þá sérstaklega barnaútsendingar, standa frammi fyrir alvarlegum og stundum yfirþyrmandi áskorunum, t.d. landfræðilegum, pólitískum og tungumálatengdum. Of oft skorti stjórnvöld, iðnaðinn og fræðimennina áhuga á jaðarsvæðunum en efnhagslegar takmarkanir leggja einnig sitt af mörkum til hins flókna fyrikomulags að skilja fjölmiðla afrískra barna. Áætlað er að 42% íbúa sunnan Sahara séu undir 15 ára aldri. Þessar tölur eru mikilvægar í ljósi þess hve stórt hlutverk ljósvakamiðlarnir leika í lífsmótun þessara barna. Í heimi þar sem tækni, en ekki þjóðríki, skilgreinir mörk og landamæri er aðgengi að upplýsingum og fjölmiðlum ómissandi og nauðsynlegur réttur. Því mikilvægt er að afrískir fjölmiðlar geri börnum sínum og ungmennum kleift að verða borgarar í þessum alþjóðlega heimi.¹⁵⁶

Saga barnaefnis í afrísku sjónvarpi er lítil eins og saga fjölmiðlaiðnaðarins í Afríku. Lítill þróun hefur átt sér stað síðan nýlenduherrarnir kynntu ljósvakamiðlanna til sögunnar um gjörvalla álfuna. Fjölmiðlagreinin í Afríku hefur dregist mjög aftur úr í samanburði við alþjóðlega fjölmiðlun. Vaxandi þróun nýfjölmiðlunar, eins og kapalkerfi, gervitungl og tölvur, verður til þess að sá hagnaður sem fer í fjölmiðlafyrirtækin er aðallega vegna lítillra áherslna á þróunar heiminn. Hæg þróun fjölmiðla í Afríku er ótrúleg sé tekið tillit til hve hröð stækkun fjölmiðlageirans er á heimsvísu. Ástand útsendingakerfisins á meginlandi Afríku er mikilvægur þáttur í fjölmiðlun barna. Í heimsálfu þar sem þarfir barna eru að mestu fyrir utan allar ákvarðanir í stefnumörkun er nauðsynlegt að skapa reglur sem tryggi að fjölmiðlar sinni félagslegum og þroska þörfum barna. Þó almenningsþjónusta á sviði útsendinga reyni að leita leiða til að þjóna hagsmunum allra minnihlutahópa, þar á meðal barna, þá er fjármagnið ekki alltaf tiltækt til að slíkt heppnist.¹⁵⁷

Umræðan um afrísku fjölmiðlun er þó ekki öll neikvæð. Hlutverk fjölmiðla, miðlun samskipta og miðlun vinsællar menningar í afrískum samfélögum hefur vaxið verulega á undanförnum árum. Innlent og/eða alþjóðlegt

¹⁵⁵ Osei-Hwere og Pecora 2008:19

¹⁵⁶ Osei-Hwere og Pecora 2008:17

¹⁵⁷ Osei-Hwere og Pecora 2008:22

fjöldlaefni er vaxandi hluti af samtíma Afríku, bæði sem eðlilegur hluti daglegs lífs eða stefnumótandi tæki. Fjöldlar og samskipti eru t.d. mikilvæg tæki í baráttunni við útbreiðslu HIV og eyðni. Öll þessi breyting er afleiðing pólitískrar, efnahagslegrar og félagslegrar þróunar sem dregið hefur úr regluverki á fjöldum. Það gerir einnig markaðinn frjálsari og útsendinguna lýðræðislegri. Útvarpið er komið alls staðar og þar er uppgangur í samfélagsútsendingum. Sjónvarpið dreifist hratt um alla álfuna og ekki eingöngu í þéttbýli. Þar kemur gervihnattasjónvarp sterkt inn sem næst víða. Internetið hefur einnig vaxið hjá almenningi ásamt farsímanotkun og afrískar kvíkmyndir eru á uppleið með aukinni framleiðslu.¹⁵⁸

Fjöldun framtíðarinnar

Í ljósi tæknivæðingar og hraðrar þróunar farsímatækninnar, t.d. G3 tækninnar, er óhjákvæmilegt að líta á farsímann sem boðmiðil upplýsinga. Fjöldunin er því í auknum mæli að færast yfir til borgaranna eins og áður hefur komið fram í kaflanum um fjöldla.

Þrátt fyrir að farsímatæknin í dag sé hönnuð til að svara þörfum Vesturlandabúa eru íbúar þróunarlanda í meirihluta 2,4 billjón farsímanotenda í heiminum. Kenýa er þar í framabroddi þar sem farsímamarkaðurinn vex hvað hraðast á heimsvísu. Farsímanotkun Afríku hefur aukist á fimm ára tímabili um 65 prósent að meðaltali, tvöfalt meira en alþjóðlegt meðaltal.¹⁵⁹ Vöxturinn er slíkur að malajískra fyrirtækið *M-mobile* hefur opnað verksmiðju í Mósambík þar sem settir verða saman á bilinu 50 til 70 þúsund símar á mánuði. Þessi framleiðsla á að svara eftirspurninni í löndum eins og Angóla, Malaví, Suður-Afríku, Sambíu, Botswana, Simbabve, Mósambík og víðar.¹⁶⁰ Kosturinn við farsíma er sá að hægt er að nota þá þar sem ekkert rafmagn er til staðar, því hægt er að hlaða þá með sólarrafhlöðu eða bílhleðslu.¹⁶¹ Slíkt hentar vel aðstæðum í dreifbýil þar sem bændur nota t.d. farsíma í viðskiptum. Vinsælt er að nýta sér þjónustu þar sem fólk getur fært peninga á milli án bankaþjónustu með einföldu textaskilaboði. Árið 2006 náði dreifikerfi farsímanetsins sunnan við Sahara til allt að helnings

¹⁵⁸ The Nordic Africa Institute: Media, Communication and Popular Culture in Africa

¹⁵⁹ EPROM: Entrepreneurial Programming and Research On Mobiles. „Why Africa?“

¹⁶⁰ IT News Africa: mobile-phone manufacturing plant for Mozambique

¹⁶¹ EPROM: Entrepreneurial Programming and Research On Mobiles. „Why Africa?“

íbúanna, þar á meðal 42% þeirra sem bjuggu í dreifbýli. Farsímakerfi er sannkölluð blessun fyrir þá sem höfðu aldrei aðgang að landlínusambandi.¹⁶²

Vestrænir fjölmiðlar í Afríku

Félagsfræðingurinn Herbert Irving Schiller, skráði ítarlega sölu og dreifingu á sjónvarpsefni frá Bandaríkjunum á alþjóðamarkað. Schiller kallaði þessi viðskipti upphafið á hinu upprunalega heimsvaldi (*genuinely imperialist*) en það er frábrugðið gömlu nýlendustefnunni með þeim hætti að það var mun óbeinna vald. Shiller tók dæmi um hversu lúmskt og flókið heimsvald fjölmiðlanna var þar sem viðskiptaleg og tæknileg sjónarmið voru tengd beint við hernaðarlega og pólitíkska stjórn. Á sínum tíma voru ákvarðanir að þróa útsendingar almennt teknar hjá nýlendustjórninni, sem flutti hvort tveggja inn hugmyndir félagslegrar skipulagningar og tækni sem kom beint frá heimalandi þeirra. Þessir aðilar fjármögnuðu útsendingarnar, skipuðu starfsfólkið, stjórnuðu framleiðslunni og mótuðu stofnunina eftir þörfum nýlendustjórnarinnar. Þegar nýlendustjórnin var hrakin á brott fíllu útsendingar í hendur nýrra sjálfstæðra stjórnvalda og framtíðin ekki lengur háð ákvörðunum sem teknar voru London eða Parísar. Hið formlega sjálfstæði þýddi samt ekki að útsendingar gætu þróast í þágu fólksins í þróunarlöndunum. Umskipti höfðu orðið frá nýlendustefnu til pólitíksks sjálfstæðis og innlends fullveldis. Hvort tveggja í fyrrum nýlendum og þeim löndum sem hafa alltaf verið sjálfstæð, eða hafa öðlast sjálfstæði fyrir löngu síðan, viðhelst kerfi sem vinnur að hlýðni fjölmiðlanna.¹⁶³ Þetta sést jafnt hjá fjölmiðla-fyrtækjum og öðrum stórfyrtækjum. Til dæmis hefur afþreyingargrunnur heimsins verið stórkostlega mettaður af fjölmiðlainnihaldi Vesturheimsins. Höfuðstöðvar tuttugu stærstu fjölmiðlasamsteypanna í heimi eru í iðnvæddu ríkjunum, flestar í Bandaríkjunum. Þær fremstu eru Walt Disney, AOL-Time Warner og Viacom.¹⁶⁴

Fjölmiðlamarkaðurinn stækkar og útbreiðsla þessara fyrtækja vex á heimsvísu sem er hluti af efnahagslegrí hnattvæðingu og frjálsum viðskiptum. Anthony Giddens telur að alþjóðleg viðskipt séu ekki eingöngu af hinu jákvæða og þá sér í lagi fyrir minna þróaðri ríki. Hann segir það að opna ríki eða svæði

¹⁶² The Guardian: Africa calling: mobile phone usage sees record rise after huge investment

¹⁶³ Sparks 2007:87

¹⁶⁴ Nyamnjoh 2008:86

innan þess, fyrir frjálsum viðskiptum geti grafið undan því staðbundnu hagkerfi sem fyrir er. Svæði sem verða háð nokkrum útvöldum vörum seldum á heimsmarkaðnum eru mjög viðkvæm fyrir breytingum á verðlagi og tæknilegum breytingum.¹⁶⁵ Þetta má auðveldlega yfirlæra á fjölmiðlahnattvæðingu. Stöðugt fleiri alþjóðlegar og fjölþjóðlegar fjölmiðlasamsteypur sækja inn á fjölmiðlamarkaði þróunarlanda. Þar munu þau koma til með að hafa mikil áhrif á fjölmiðlaefni. Innkoma fleiri fyrirtækja á markaðinn hefur áhrif á sköpun og framboð innlends fjölmiðlaefnis í löndum þriðja heimsins og hefur einnig áhrif á aðgengi erlends innflutnings.¹⁶⁶ Þetta er nokkuð sem Colin Sparks prófessor í fjölmiðlafræði hefur skrifað um og segir tilveru útsendingaheimsins í Afríku, og þá einkum sjónvarpsútsendinga, orðið illa úti vegna innkomu vestræns fjölmiðlaefnis. Eins og allir vita þá þurfa útsendingar útsendingarefni. Staðlarnir sem settir voru yfir hvað væri gott sjónvarpsefni voru ákveðnir í fyrstu af þeim sem unnu í útsendingageiranum. Þeir hefðu getað búið efnið til sjálfir og án nokkurs efa hefði það verið besti kosturinn. Helsta hindrunin við þá framkvæmd var ekki tæknileg heldur fjárhagsleg. Flestar sjónvarpsstöðvar í þróunarlöndunum voru einfaldlega of fátækar til að framleiða boðlegt efni. Því urðu þær sér úti um slíkt efni á lægra verði á alþjóðlegum markaði. En seint á sjötta áratug 20. aldar var alþjóðlegt verð á hálftíma dramaþætti frá Bandaríkjunum á bilinu 4200 dollara í Bretlandi niður í 22 dollara í Kenýa.¹⁶⁷ Vegna þess hve lágt útgefendur gátu verðlagt efnið buðu þeir kostakjör. Fyrir um 40 dollara á klukkustund gátu ríki í Afríku keypt hágæða efni, efni hafði kostað þúsundir ef ekki hundruð þúsunda í framleiðslu. Afleiðingin varð sú að áhorfendur gerðu kröfur um sambærileg gæði eins og fyrir fundust í ríkari löndum og þar af leiðandi miskunnarlausir í gagnrýni sinni og viðhorfum gagnvart ódýrrri innanlandsframleiðslu. Aðkeypt efni af alþjóðlegum mörkuðum, og þá einkum þeim bandaríkska, hafði þann kost að fátækar innlendar útsendingarstöðvar í Afríku gátu sent út hágæðaefni fyrir viðráðanlegt verð. En til lengri tíma litið var kostnaðurinn meiri, því mjög erfitt varð fyrir innlenda framleiðendur að búa til samkeppnishæft efni. Þar af leiðandi urðu þróunarríkin háð framboði iðnríkjanna sem má líkja við efnahagslega eða

¹⁶⁵ Giddens: 1999

¹⁶⁶ Osei-Hwera og Pecora 2008:21-22

¹⁶⁷ Sparks 2007:88

pólitíkska stjórnun.¹⁶⁸ Ekki eru þó allir sammála þessari einstefnu fjölmiðlanna. Til að mynda segja Jonathan Xavier India og Renato Rosaldo hnattvæðinguna ekki einstefnu vestraens flæðis. Þau benda á að flæðið sé einnig til vestursins. Þar nefna þau sem dæmi matargerð, tónlist og trúarbrögð.¹⁶⁹ Í þessu samhengi mætti einnig nefna WoDaaBe fólkið sem býr víða í Afríku. Menning og lifnaðarhættir þeirra hafa birst í vestrænum fjölmiðlum,¹⁷⁰ sem væri ekki mögulegt ef um einsstreymisflæði fjölmiðlanna væri að ræða.

Afrísk fjölmiðlun og sjálfsmynd

Sú mynd sem birtist af Afríku í vestrænum fjölmiðlum er þó ekki að allra mati jákvæð. Til að mynda nefnir mannfræðingurinn Arturo Escobar í bók sinni *Encountering Development*, að hin vestrænu ríki hafa varpað fram staðlaðri mynd af þriðja heiminum. Þessi staðalmynd byggir á því að þriðji heimurinn sé vanþróaður. En Escobar hefur einmitt haldið því fram að valdníðsla, arðrán og morð fyrsta heimsins í þriðja heiminum, í sögulegu samhengi, hafi leitt það af sér að folk í þriðja heiminum sé farið að líta á sig sem óæðri, vanþróað og heimskt. Einnig sé það farið að efast um gildi sinnar eigin menningar. Þessar hugsanir hafa þannig dregið úr sjálfsöryggi þriðja heims íbúa og því hafi þeir fylgt ráðum fyrsta heimsins..¹⁷¹ Aðrir segja þó ábyrgðina á mótun sjálfsmyndar liggja hjá fjölmiðlum fremur en ríkjunum sjálfum. Samkvæmt grein Abebe Zegeye og Richard Harris þar sem þeir vitna í skrif Gabeba Baderoon, þá er Suður-Afríka nefnd sem dæmi þar sem þarf að greina og deila á þá fordóma sem má finna í núverandi vinnslu fjölmiðla. Þeir segja fjölmiðlana eiga það til að mistúlka og gefa ranga mynd af raunveruleikanum. Fjölmiðlarnir þurfi að auka meðvitund og gefa réttari mynd hvernig megi ímynda sér aðra hópa og réttlátari samfélög. Abebe Zegeye fjallar einnig um í skrifum sínum hvernig sjálfsmynd svartra hefur breyst, þegar orðið „svartur“ varð hugtak fólks með sameiginlegar hugmyndir um kynþáttahyggju og jaðarstefnu. Hreyfing svarrar meðvitundar (*Black Consciousness Movement*,

¹⁶⁸ Sparks 2007:89

¹⁶⁹ Inda og Rosaldo 2002:18

¹⁷⁰ Kristín Loftsdóttir 2004:157-158

¹⁷¹ Escobar 1995:53

BCM) segja hugtakið „svartur“ hafa verið notað á rangan hátt til að flokka andstöðuhópa og samfélög með ólíka, sögu, hefðir og þjóðareinkenni.¹⁷²

Sjálfsmynd Suður-Afríku hefur orðið umfjöllunarefnni forsetans Thabo Mbuyelwa Mbeki og í frumvarpi sínu um „endurreisn Afríku“ sagði hann að mikilvægt væri að skapa nýja suður-afríksa sjálfsmynd sem áður hafði verið lítillækkuð á tímum aðskilnaðarstefnunnar. „Endurreisn Afríku“ er innan viðskiptasamfélagsins í Suður-Afríku ákall um nútímovæðingu með að markmiði að gera Suður-Afríku alþjóðlega samkeppnishæfa og mikilvægan þáttakanda í hnattvæðingunni.¹⁷³ Þessi orð Thabo Mbeki hafa því fallið í góðan jarðveg, t.d. hafa samtökin Nýtt þróunarsamstarf í Afríku (*The New Partnership for Africa's Development, NEPAD*) og aðgerðasinnar gegn hnattvæðingu í Afríku, unnið að því að tryggja að rödd Afríku heyrist og álfan fái svigrúm til að semja um þátttöku á eigin forsendum. Hnattvæðingin er ekki stjórnlaust flæði heldur háð miðlun og þátttöku. Að sama skapi merkir hnattvæðingin ekki afnám pólitískra og félagslegra landamæra eins og áhugamenn um heimsþorpið og alþjóðlegt ríki tækninnar gefa til kynna. Hnattvæðingin er einstaklega ójafnt ferli sem er hagstætt forréttindum minnihlutans en gengur á rétt meirihlutans með hömlum og tálmum. Samleitni í efnahagslegum þankagangi er vaxandi með auknum mætti fjölþjóðlegra fyrirtækja.¹⁷⁴ Í því samhengi telur Arturo Escobar sem er leiðandi andþróunarsinni að orðræðan um þróun sé ferli í því að hafa stjórn á suðrinu. Andþróunarsinnar segja orðræðuna um þróun styrkja valdatengsl, grafa undan sjálfstæði og endurskapa sjálfsmynd hinna fátæku.¹⁷⁵ Það sem Escobar er í rauninni að tala um er menningarblöndun sem er afleiðing hnattvæðingarinnar og fjallað var um í kaflanum um sjálfsmynd.

Abebe Zegeye og Richard Harris benda á að Suður-Afríka gengur í gegnum flókna, langsóttu og fjölþætta samfélagsbreytingu þar sem fjölmíðlar leika mikilvægt hlutverk. Fjölmíðlar eru ekki einungis mikilvæg uppsprettu upplýsinga eða samskiptaleiða, þeir sinna einnig mikilvægri samskiptaleið er snertir sjálfsmyndina og áhugasvið ólíkra félagslegra hópa innan menningar

¹⁷² Zegeye og Harris. 2002:243

¹⁷³ Zegeye og Harris 2002:244-245

¹⁷⁴ Nyamnjoh 2004:44-45

¹⁷⁵ Þórdís Sigurðardóttir 2007:234

Suður-Afríku. Þar með hjálpa fjölmiðlar fólkvið að leggja mat á völd, stöðu og áhrif sem er mikilvægt atriði í lýðræðisvæðingu.¹⁷⁶

Hugmyndir okkar um kynþátt og sjálfsmýnd hafa breyst frá tímum þrælavarsunarinnar og eins var hugmyndin Vesturlandabúa um afrískan einingu fjarlæg. Því til útskýringar litu t.d. íbúar Evrópu ekki á sig sem Evrópubúa, sjálfsmýnd þeirra miðaðist við þjóðernishópa á ákveðnum svæðum. Evrópubúar höfðu almennt svipaðar hugmyndir um Afríku, nema þeir kölluðu þessa afmörkuðu menningarhópa ættflokk. Orðið ættflokkur var skilgreining á ákveðinni menningu með tilvísun til einhæfrar einingar, þetta minnir um margt á notkun orðsins „svartur“ sem fjallað var um hér að framan. Skilgreining á ættflokkunum var röng þar sem skilin á milli mismunandi hópa er oft ekki skýr og sjálfsmýnd þeirra breytist stöðugt eins og t.d. þegar koíkoíar hafa ekki lengur nautgripi kalla þeir sig sana og svo öfugt, þegar sanar eiga nautgripi kalla þeir sig koíkoía.¹⁷⁷ Annað slíkt dæmi eru núar í Suður-Súdan sem skilgreina sig, þrátt fyrir breytt skilyrði, enn sem hirðingja.¹⁷⁸ Sjálfsmýnd byggð á kynþætti má einnig skilja sem breytu skilgreinda frá aðstæðum segir Oscar H. Gandy Jr. Fólk hefur ekki bara mismunandi sjálfsmýnd byggða á sögulegri þróun kynþáttar. Sjálfsmýndin mótaðst af aðstæðum hvers og eins, samskiptum og samböndum.¹⁷⁹

Sunnanverð Afríka

Afríka er næststærsta álfa heims og þekur um fjórðung alls þurrlendis jarðar. Strandlengjan, 35.000 kílómetrar er umlukin fjórum höfum, Rauðahafi, Indlandshafi, Atlandshafi og Miðjarðarhafi.¹⁸⁰ Umræðan hér á undan hefur verið tengd gjörvallri Afríku. Það fjölmiðlaumhverfi sem fjallað verður um hér eftir er í sunnanverðri Afríku. Sunnanverð Afríka er samkvæmt Heims Atlas Máls og menningar, löndin Angóla, Zambía, Malaví, Zimbabve, Mósambík, Botswana, Suður Afríka, Lesótó, Swasíland og Namibía.¹⁸¹ Þetta er stórt og mikið landsvæði þar sem ólík menning, tungumál og ættbálkar koma saman. Í sunnanverðri Afríku

¹⁷⁶ Zegeye og Harris. 2002:239

¹⁷⁷ Jónína Einarsdóttir 2007:46 og 53

¹⁷⁸ Guðrún Haraldsdóttir 2007:88

¹⁷⁹ Gandy 2001:603

¹⁸⁰ Jón Geir Pétursson 2007:94 og 105

¹⁸¹ Heims Atlas Máls og menningar, Landabréfabók 21. aldarinnar 1998:84

búa að meðaltali 65 prósent í dreifbýli (*rural*)¹⁸² á 5.910.870 km² landsvæði.¹⁸³ Enska er opinbert mál í sjö löndum af þessum tú en portúgalska er opinbert mál í Angóla og Mósambik en Chichewa í Malawi.¹⁸⁴ Helmingur þessara landa er á lista Sameinuðu þjóðanna yfir þau lönd í Afríku sem eru hvað minnst þróuð.¹⁸⁵

Mynd 1

Kortið er hönnun höfundar.

Skilgreining Heims Atlas er ekki tæmandi þó að byggt verði á henni hér. Suður-afríkska þróunarsamfélagið (*The Southern African Development Community, SADC*) telur sunnanverða Afríku til að mynda hafa fleiri lönd að geyma en þessi fyrnefndu tú, til viðbótar vilja samtökin hafa löndin LÝðveldið Kongó, Tansaníu og eyríkin Madagaskar, Máritíus og Seychelles eyjar.¹⁸⁶ Fjölmíðlamiðstöð suðurhluta Afríku (*The Media Institute of Southern Africa, MISA*) telur ekki eins mörg lönd í sunnanverðri Afríku og suðurafríkska þróunarsamfélagið heldur bætir einungis við einu landi við þau tú sem nefnd eru í Heims Atlas Máls og menningar eða Tansaníu.¹⁸⁷

¹⁸² Nation master.com 2003

¹⁸³ Heims Atlas Máls og menningar, Landabréfabók 21. aldarinnar 1998:85

¹⁸⁴ The Central Intelligence Agency [Án árs]a

¹⁸⁵ The United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and the Small Island Developing States (UN-OHRLLS) 2008

¹⁸⁶ The Southern African Development Community 2010

¹⁸⁷ Media Institute of Southern Africa 2009a

Fjöldlaaðgengi

Fjöldla í Afríku skortir oft fjármagn, fagmennsku, tækni og upplýsingar en þrátt fyrir þennan skort tekst þeim að miðla.¹⁸⁸ Eða hvað? Þó að það sé fjölbreytni á fjöldum, dreift eignarhald og staðfest tjáningarfrelsi í flestum stjórnarskrám sunnanverðrar Afríku hefur fjöldi íbúa þessa landsvæðis samt lítinn sem engan aðgang að fjöldum og upplýsingum.¹⁸⁹ Það er því ekki nóg að miðla, það þarf einhver að vera til að miðla til. Þetta er lykilatriði sérstaklega í ljósi hugmynda sem snúa að hnattvæðingu. Til samanburðar má nefna að símalínur á hverjar 100 manneskjur í þróunarríkjunum eru þrjú til fjögur prósent af því hlutfalli sem finnst í hinum ríkari ríkjum.¹⁹⁰ Það er t.d. sagt að það séu fleiri símalínur í Tokyo en í allri Afríku sunnan Sahara en sú fullyrðing er þó umdeild.¹⁹¹ Svipað er upp á teningnum hvað varðar internetið. Internethýsingar í Afríku eru aðeins 0,25 prósent af því sem finnast á heimsvísu. Það er 100 sinnum meiri internetumferð á milli Bandaríkjanna og Evrópu en þeirrar sem beint er í átt að Afríku.¹⁹² Í skýrslu Menningarmálastofnunar Sameinuðu þjóðanna frá 2008 er gerð grein fyrir áhyggjum stofnunarinnar varðandi þau skil sem hafa myndast í upplýsinga- og samskiptataekni á milli íbúa þéttbýlis og dreifbýlis.¹⁹³ Eins og fram kom í kaflanum um hlutverk fjöldla, þá er mikilvægt að allir hópar hafi jafnan aðgang að fjöldum, þá sérstaklega þeir sem eru hvað mest á jaðrinum.

Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna hefur bent á að ef mæla eigi þróun fjöldanna er mikilvægt að hafa sjálfstæði og aðgengi þeirra í huga.

Takmarkaðan aðgang að fjöldum má oft rekja til fátæktar og lágs menntunarstigs. Þá geta takmarkanirnar einnig verið vegna tungumáls, kyns, aldurs, þjóðernis eða bilsins á milli dreifbýlis og þéttbýlis. Í ljósi þessa er fjöldalalæsi sérstaklega mikilvægt eins og kom fram kom í kaflanum um fjöldla.¹⁹⁴

Hér verður farið yfir nokkrar af þeim hindrunum sem geta komið í veg fyrir að fjöldlar nái til fólksins sem þeir eru að reyna að miðla til. Ástæðurnar eru margar en hér eru nokkur dæmi sem gefa hugmynd hversu frumstæðar

¹⁸⁸ Economic Commission for Africa 2007:11-12

¹⁸⁹ UNICEF [Án árs]

¹⁹⁰ Picciotto o.fl. 2005

¹⁹¹ International Telecommunication Union. 2005

¹⁹² Picciotto o.fl. 2005

¹⁹³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:58

¹⁹⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2008:4

hindranirnar geta verið, þá sér í lagi sé tekið mið af hefðbundnum lífsháttum Vesturlandanna.

Fátækt

Hugtakið fátækt er skilgreint á greinagóðan hátt af Jónínu Einarsdóttur mannfræðingi í bókinni *Afríka sunnan Sahara í brennidepli*. Þar er gerð grein fyrir hugtakinu frá sjónarhóli nokkurra fræðimanna. Amartya Sen, hagfræðingur og Nóbelperlaunahafi er einn þeirra en hann segir til að mynda fátækt vera það að geta ekki tekið þátt að fullu í samféluginu, eða með öðrum orðum að hafa ekki valmöguleika á að breyta fátækt vegna skort sá efnislegum auði. Peter Townsend, félagsfræðingur segir í skilgreiningunni á fátækt skipti eigur einstaklingsins ekki máli, heldur eigur hans í samanburði við aðra í samfélagi hans. Fátækt er því staðbundin, því fátækur maður í einu samfélagi, getur verið ríkur í öðru og svo öfugt.¹⁹⁵ Jónína Einarsdóttir segir fátækt tengjast sjálfsmýnd þjóðfélagshópa og þjóða en ekki bara tekjum þeirra og efnahag. Fátækur er sá sem ekki hefur ráð að lifa hefðbundnu lífi í eigin samfélagi og er því útilokaður á vissan hátt. Barn á Vesturlöndunum sem ekki hefur aðgang að sjónvarpi væri ágætt dæmi. Þá segir Jónína að skilgreiningu og mælikvarða á fátækt sé kannski ekki auðvelt að sameinast um, því upplýsingar um tekjur og dreifingu þeirra á milli ríkra og fátækra segi bara hluta sögunnar.¹⁹⁶ Um 45% af öllum íbúum Suður-Afríku búa í fátækrahverfum og um 3 milljónir manna eru án húsnæðis. Útbreidd fátækt, mikið atvinnuleysi og augljós munur á hag fólksins í landinu, sér í lagi á milli hvítra og svartra, er áminning um hversu ójöfn þróunin hefur verið og ábending um hversu langt samfélagið á í land með til að ná jöfnuði. Elizabeth le Roux sagði; „Suður-Afríka er samfélag sem ennþá er að reyna að komast yfir fortíð sína... og það einkar ofbeldisfulla fortíð“.¹⁹⁷ Þrátt fyrir mikil framför í heilbrigðismálum, menntamálum, húsnæðismálum og mannréttindamálum er ójafnréttið í Suður-Afríku eitt af því mesta sem finna má í heiminum.¹⁹⁸ Þessi mörk sjást bersýnilegast í tölfræði eins og þeirri sem þróunaráætlun Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Development Programme, UNDP*) gefur út árlega í lífsgæðalista (*Human Development Report*) sínum. Tafla 1 sýnir hve hátt hlutfall fátækra býr í

¹⁹⁵ Jónína Einarsdóttir 2007:248-249

¹⁹⁶ Jónína Einarsdóttir 2007:248-249

¹⁹⁷ Zegeye og Harris 2002:241

¹⁹⁸ Zegeye og Harris 2002:241-242

þeim tíu löndum sem fjallað er um í ritgerðinni. Þær upplýsingar eru mikilvægar í ljósi þess sem Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna bendir á, að takmarkaður aðgangur að fjöldum megi oft rekja til fátæktar.

Tafla 1

Land	% undir fátæktar-mörkum sem lífa á 1.25 dollar á dag	% undir fátæktar-mörkum sem lífa á 2 dollarum á dag	Líkur íbúa í % að ná ekki 40 ára aldri.
Angóla	54,3	70,2	38,5
Botsvana	31,2	49,4	31,2
Lesóthó	43,4	62,2	47,4
Malaví	73,9	90,4	32,6
Mósambík	74,4	90,0	40,6
Namibía	49,1	62,2	21,2
Suður-Afríka	36,1	26,2	42,9
Svazíland	62,9	81,0	47,2
Sambía	42,9	64,3	81,5
Simbabve	56,1*	82,9*	48,1

Upplýsingar fengnar úr lífsgæðalista þróunaráætlunar Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Development Programme, UNDP*) frá 2009.¹⁹⁹

*Tölur úr skýrslu þróunaráætlunar Sameinuðu þjóðanna 2007/2008.²⁰⁰

Tungumál

Af þeim 3000 tungumálum sem eru til í dag eiga aðeins 78 af þeim ritmál.²⁰¹ Í ljósi þess vekur það athygli hve mörg tungumál er að finna í hverju landi fyrir sig í þeim 10 löndum sem hér er fjallað um. Tökum dæmi, í stjórnarskrá Suður-Afríku frá 1996 er réttur ellefu tungumála staðfestur. Þessi tungumál eru í samræmi við þann fjölda þjóðfélagshópa sem má finna í Suður-Afríku.²⁰² Ástæðu þess að öll þessi tungumál megi finna í sama landinu má eflaust rekja til þess tíma er Afríku var skipt upp af nýlenduveldunum. Suður-afríkska ríkisútvæpið, (*South African Broadcasting Corporation, SABC*), útvarpar á 20 stöðvum á 11 tungumálum, má þar nefna t.d. þjóðartungu suður-afríku, ensku og einnig afríkónsku, Zulu, Xhosa og Sesotho. En þess má geta að Útvarp Afríka (*Channel Africa*), er eina stöðin á vegum SABC sem er útvarpað um alla heimsálfuna.²⁰³ Hér á undan hefur verið sagt frá að Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna telur að fjöldiðlar eigi að endurspeglar fjölbreytni samfélagsins án þess að gera

¹⁹⁹ UNDP 2009:177-178

²⁰⁰ UNDP 2007-2008:239

²⁰¹ Ong 1984:5

²⁰² Zegeye og Harris 2002:240

²⁰³ Zegeye og Harris 2002:250

greinarmun og nefnir m.a. tungumál sem eitt atriði af mörgum. Stofnunin hefur einnig bent á að takmarkað aðgengi fólks að fjöldum megi oft rekja til tungumála. Þá hefur líka verið bent á hér á undan að tungumálið sé miðja hverrar menningar og miðill en í þróunarskýrslu Sameinuðu þjóðanna frá 1994 segir að móðurmálið eigi undir högg að sækja vegna áhlaups alþjóðafjöldu en í því samhengi er fjöldi tungumála í Afríku talin vera áskorun fyrir alþjóðaljós-vakamiðla, og þá sérstaklega þeirra sem vinna að gerð barnaefnis. Sjónvarpið er þó þeim kosti gætt að vera sjónrænn miðill sem minnkar tungumálalegar hindranir. Rétt er að minnast þessarar umræðu hér þó þessi atriði hafi komið fram áður. Þetta eru mikilvæg atriði fyrir þær upplýsingar sem birtast í töflu 2 sem finna má hér á eftir. Í töflunni má sjá þau tungumál sem má finna í löndunum tú.

Tafla 2

Land	Tungumál
Angóla	Portúgalska (opinbert), bantu og önnur afrísk tungumál.
Botsvana	Setswana 78,2%, kalanga 7,9%, sekgalagadi 2,8%, enska 2,1% (opinbert), önnur tungumál 8,6%, ótilgreind 0,4%.
Lesóthó	Sesotho (suður Sotho), enska (opinbert), zulu og xhosa
Malavi	Chichewa 57,2% (opinbert), chinyanja 12,8%, chiyao 10,1%, chitumbuka 9,5%, chisena 2,7%, chilomwe 2,4%, chitonga 1,7%, önnur tungumál 3,6%.
Mósambík	Emakhuwa 26,1%, xichangana 11,3%, portúgalska 8,8% (opinbert og talað sem annað tungumál af 27% íbúa landsins) elomwe 7,6%, cisena 6,8%, echuwabo 5,8%, önnur innlend tungumál 32%, erl. tungumál 0,3% og ótilgreind 1,3%.
Namibía	Enska 7% (opinbert), afrikaans 60%, þýska 32%, innfædd tungumál 1% (oshivambo, herero og nama).
Suður-Afríka	IsiZulu 23,8%, isiXhosa 17,6%, afrikaans 13,3%, sepedi 9,4%, enska 8,2%, setswana 8,2%, sesotho 7,9%, xitsonga 4,4% og önnur tungumál 7,2%.
Svazíland	Enska (opinbert mál, notað í viðskiptum og stjórnsýslu) siSwati (opinbert).
Sambía	Bemba 30,1% (opinbert), nyanja 10,7% (opinbert), tonga 10,6% (opinbert), lozi 5,7% (opinbert), chewa 4,9%, nsenga 3,4%, tumbuka 2,5%, lunda 2,2% (opinbert), kaonde 2% (opinbert), lala 2%, luvale 1,7% (opinbert), enska 1,7% (opinbert) og önnur tungumál 22,5%.
Simbabve	Enska (opinbert), shona, sindebele (tungumál ndebele fólksins), fjöldi mállýska minni þjóðernishópa.

Upplýsingar fengnar á síðu Leynibjónustu Bandaríkjanna (*CIA*)²⁰⁴

²⁰⁴ Central Intelligence Agency [Án árs]

Enskumælandi fjölmiðlar ógna í ríkjandi mæli öðrum tungumálum sem gæti á endanum valdið ómetanlegum skaða á fjölbreytileika þjóða heimsins.

Enska er ekki mest talaða tungumál í heimi (heldur mandarin eða kínverska) og því er tungumálið í rauninni ekki ógnin, heldur fjölmiðlarnir. Þess vegna eiga tungumálin sérstaklega undir högg að sækja ásamt smærri fjölmiðlum, þar með töldum þeim ríkisreknu. Eina ráðið við þessari ógnun er að setja skýrari reglur fyrir fjölmiðla um verndun menningar og tungumáls eins og t.d. má finna hér á landi í 3.gr. laga um Ríkisútvartið, þar sem segir að Ríkisútvartið eigi að leggja rækt við íslenska tungu, sögu þjóðarinnar og menningararfleifð.²⁰⁵

Almenningsfjölmiðlar eru hinsvegar bara dropi í stóru einkafjölmiðlahafi þar sem fjölpjóðlegar samsteypur með hnattrænar áherslur sinna ekki að sinna einstökum samfélögum líkt og hinir ríkisreknu. Bob Collins, fyrrverandi formaður sjónvarpsnefndar Evrópusamtaka útvarpsstöðva (*European Broadcasting Union, EBU*) tekur óbeint undir þessa skoðun og bendir á að staða smærri fjölmiðla sem senda út á tungumáli sem ekki nær til meirihluta heimsbyggðarinnar sé slæm.²⁰⁶ Abebe Zegeye og Richard Harris hafa benda á að tungumál sé óaðskiljanlegur hluti af menningarsviði okkar og grundvallarþáttur í myndun félags- og persónulegrar sjálfsmynðar.²⁰⁷

Læsi

Yvonne Chaka Chaka, fulltrúi Barnahjálpar Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Children's Fund, UNICEF*) segir 95 prósent þeirra sem eru ólæsir í heiminum búa í þróunarlöndunum. Hún segir læsi í 21 ríki Afríku vera undir 50 prósentum og að 45 milljónir barna sunnan Sahara gangi ekki í skóla.²⁰⁸ Læsi er afar þýðingarmikið fyrir þróun ríkja þá sérstaklega í efnahags- og félagslega líkt og Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO*) hefur bent á.²⁰⁹ Samkvæmt Benedictu Egbo doktor í menntavísindum, þá eykur læsi persónulegt frelsi einstaklingsins, styrkir sjálfsmynð og sjálfssöryggi ásamt því að ýta undir gagnrýna

²⁰⁵ Lög nr 6/2007 um Ríkisútvartið ohf. 1. febrúar

²⁰⁶ Mbl.is: Miðlar sem eru í eigu almennings tryggja gæði og menningarlega fjölbreytni

²⁰⁷ Zegeye og Harris 2002:252

²⁰⁸ UNICEF 2009

²⁰⁹ Trudell 2009:75

hugsun,²¹⁰ eða m.ö.o. bætir lífsgæði fólks. Á töflunni hér fyrir neðan má sjá læsi fólks í löndunum tíu sem eru til umfjöllunar. Eins og áður hefur komið fram þá segir Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna að takmarkaðan aðgang að fjöldum megi rekja til lágs menntunarstigs fólks.

Tafla 3

Land	Læsi (15 ára og yfir í %)	Ólaesi (15 ára og yfir í %)	Staða á lífsgæðalista
Angóla	67,4	32,6	162
Botsvana	82,9	17,1	125
Lesóthó	82,2	17,8	156
Malaví	71,8	28,2	160
Mósambík	44,4	55,6	172
Namibía	88,0	12,0	128
Suður-Afríka	88,0	12,0	129
Svazíland	79,6	20,4	142
Sambía	70,6	29,4	164
Simbabve	91,2	10,6	utan lista

Upplýsingar fengnar úr lífsgæðalista þróunaráætlunar Sameinuðu þjóðanna (*United Nations Development Programme, UNDP*) frá 2009.²¹¹

Samkvæmt þessum lífsgæðalista Sameinuðu þjóðanna (*Human Development Report*) frá 2009 þar sem unnið er út frá tölum frá 2007 sést bersýnilega hve hátt hlutfall ólæsis er í löndunum tíu. Svona hátt hlutfall sýnir að stórt hlutfall þjóða er í jaðarhópi þeirra sem geta ekki aflað sér upplýsinga með lestri. Mósambík stendur þar hvað verst með yfir helningshlutfall ólæsis meðal þjóðarinnar. Öll löndin eru neðarlega á lista þar sem hann nær niður í 182.

Rafmagn

Þegar horft er á Afríku ofan úr geimnum að næturlagi er þar að miklu leyti myrkur. Með yfir sjötta alls mannkyns framleiðir álfan einungis 4% af rafmagni heimsins.²¹² Af þeim áætluðu 1,6 billjóna manna sem eru án aðgangs að rafmagni í heiminum er einn þriðji í Afríku. Ef ekkert verður að gert er áætlað að 650 milljón manna sunnan Sahara verði án rafmagns fyrir 2030 samkvæmt nefnd um sjálfbæra þróun innan Sameinuðu þjóðanna (*Commission on Sustainable Development*).²¹³ Suður-Afrískra rafmagnsfyrirtækið Eskom framleiðir rúmlega

²¹⁰ Egbo 2000:31

²¹¹ UNDP 2009:173-174

²¹² The Economist 2007

²¹³ Adeyemi 2005

95% alls rafmagns í Suður-Afríku og næstum 45% af öllu rafmagni í Afríku. Eskom sér Lesóthó, Svazílandi, Botswana og Namibíu fyrir rafmagni ásamt því að selja rafmagn til Mósambík og Simbabve.²¹⁴ Að svona mikið hlutfall rafmagnsins komi frá einu og sama landinu getur haft slæm áhrif eins og kom í ljós árið 2008 þegar Suður-Afríka lýsti yfir neyðarástandi vegna rafmagnsleysis í upphafi ársins. Rafmagnsleysið kom sér ekki aðeins illa fyrir Suður-Afríku því Botswana og Namibía eru stórkostlega háð rafmagni frá Suður-Afríku.²¹⁵ Samkvæmt niðurstöðum sem fengnar voru úr *World Energy Outlook 2008* sem gefið er út af Efnahags- og framfarastofnuninni (*Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*) sést hve lágt hlutfall fólks í sunnaverðri Afríku, þ.e. þeim tíu löndum sem fjallað er um, hefur aðgang að rafmagni.

Tafla 4

	Hlutfall rafvæðingar í prósentum %	Hlutfall rafvæðingar í þéttbýli %	Hlutfall rafvæðingar í dreifbýli %	Fjöldi án rafmagns í milljónum
Angóla	26,2	38,0	10,7	12,9
Botsvana	45,5	68,0	12,0	1,0
Lesóthó	16,0	44,0	6,0	1,7
Malaví	9,0	25,0	5,3	13,0
Mósambík	11,7	21,0	6,3	19,3
Namibía	34,0	70,0	13,0	1,4
Suður-Afríka	75,0	88,0	55,0	12,0
Sambía	18,8	47,0	3,3	9,9
Simbabve	41,5	79,0	19,0	7,8

Úr skýrslu um rafmagnsaðgengi í heiminum (*World Energy Outlook*) árið 2008.²¹⁶

Það kemur á óvart að áætluð aukning eftir rafmagni mun ekki vera meira en 3,7% að meðaltali frá árinu 2005 til 2030.²¹⁷

Tafla 5

	Fjöldi án rafmagns í milljónum	Hlutfall rafvæðingar í prósentum %	Hlutfall rafvæðingar í þéttbýli %	Hlutfall rafvæðingar í dreifbýli %
Afríka sunnan Sahara	587	28,5	57,5	11,9

Upplýsingar fengnar hjá International energy Agency sem gefur út World Energy outlook²¹⁸

²¹⁴ Eskom [Án árs]

²¹⁵ The Sydney Morning Herald 2008

²¹⁶ International Energy Agency 2008a

²¹⁷ International Energy Agency 2007:93

²¹⁸ International Energy Agency 2008b

Rafmagn var orðið nauðsynlegt fyrir hið vestræna daglega líf, löngu fyrir tíma sjónvarps, útvarps og síma. Árið 1837 var ritsíminn kynntur til sögunnar og árið 1860 var hægt að senda símskeyti á milli landa. Á árið 1870 kom ljósaperan á sjónarsviðið. Rafmagnið var án efa ein mesta uppgötvun átjándu aldar.²¹⁹ Síðan þá hefur mikilvægi rafmagns aukist jafn og þétt. Þá er mikilvægið ekki síst í fátæku dreifbýli þar sem ljós og útvarp geta bætt lífsgæðin til muna en kröfur um rafmagnsmagn jafnframt afar lítið. Magn rafmagnsins eykst svo með aukinni velmegun en það getur verið lykillinn í þróunarvinnu að koma rafmagni á þessi dreifbýlissvæði til að svara kalli fólksins eftir þessum lífsgæðum.²²⁰

Allar þessar hindranir sem fjallað er um hér á undan haldast í hendur við þá erfiðleika sem finnast í umhverfi fjölmiðla. Þegar þessar hindranir tilheyra sama samféluginu er erfitt að ímynda sér hvernig fjölmiðlar starfa með því markmiði að ná til neytenda. Það eru þó aðrar leiðir. Til dæmis árið 2007 höfðu einungis u.p.b. 4% malavískra fjölskyldna sjónvarp heima hjá sér en 55% útvarp. Þær útvarpsstöðvar, sem eru þónokkrar í Malaví, senda flest allar út á chichewa tungumálinu. Lítill hluti landsmanna hefur aðgang að fjölmiðlum og því er erfitt að koma skilaboðum á framfæri til fólksins, þá einkum í dreifbýli. Í Malaví er munnleg sagnahefð. Dans og söngur gegna því mikilvægu hlutverki en sú hefð er oft notuð til að koma á framfæri samfélagslegum boðskap. Vinsælt er að fara um landið til að sýna söng- og leikþætti í þorpum, m.a. til að kynna ákveðin málefni, fræða og hvetja til umræðu.²²¹ Þó að í Malaví hafi fólk ið fundið þessa leið til að miðla upplýsingum þá eru þær kannski ekki aðgengilegar og í takt við nútímann. Auk þess þar sem 57,2 prósent tala chichewa og einungis 9 prósent þjóðarinnar er með rafmagn, sem segir ákveðna sögu hvað varðar fjölmiðlaaðgengið sem fjallað var um hér á undan. Þó að Malaví sé nefnt sem dæmi þá er það svo sannarlega ekki það versta, t.d. er það númer 160 á lífsgæðalista þróunaráætlunar Sameinuðu þjóðanna og því ekki neðst þessara tíu landa. Samkvæmt áliti Þróunarsamvinnustofnunar Svíþjóðar ætti það að vera forgangsatriði að efla tengsl og þekkingu fátæku ríkjanna í heiminum með notkun nýrrar tækni sem hjálpar löndunum að nálgast menntun og viðskipti með auknum hætti.²²²

²¹⁹ McDonald 2009

²²⁰ Foley 1995:22

²²¹ Þórdís Sigurðardóttir, Gunnhildur Guðbrandsdóttir og Jó Tore Berg. 2008:10

²²² Picciotto o.fl. 2005

Internet

Síðasti liðurinn í þessum hluta er þó ekki hindrun eins hinar upptalningarnar.

Vegna fyrri umræðu um hnattvæðingu og fjölmíðun framtíðarinnar er mikilvægt að skyggnast inn í aðgengi fólks að internetinu í löndunum. „Við lifum á tíma án tafa,“ sagði Paul Virilio mikill fræðimaður um hraða. Virilio var með internetið í huga þegar hann létt þessi orð í té. Það tók útværpið fjörutíu ár að ná til 50 milljóna hlustenda, einkatölvuna fimmtán ár en internetið aðeins fjögur eftir að það var kynnt til sögunnar 1992.²²³ Árið 2010 er talan um 1,7 billjón, þar af eru notendur Afríku aðeins 3,9 prósent.²²⁴ Thomas Hylland Eriksen segir að „heimskerfið“ eigi enn við, að einhverju leyti, þrátt fyrir afsvæðisvæðingu Sholtes.²²⁵ Innleiðing nýfjölmíðunar þ.e.a.s. Internetsins í Suður-Afríku, hefur hingað til haft lítil áhrif á meirihluta þjóðarinnar. Það má skipta þjóðinni í two hópa, þá sem hafa aðgang að internetinu og þá sem hafa það ekki en vandamálið má rekja til efnislegs ójöfnuðs sem er partur af arfleifð aðskilnaðarstefnunnar og nýlendustefnunnar.²²⁶

Tafla 6

Land	Íbúafjöldi (2009 áætl.)	Internet notendur Des/2000	Internet notendur 2009	Aðgengi (íbúafjöldi í %)	Aukning notenda (2000-2009)	Notendur í % af Afríku
Angóla	12.799.293	30.000	550.000	4,3%	1,733,3%	0,8%
Botsvana	1.990.876	15.000	120.000	6,0%	700,0%	0,2%
Lesóthó	2.130.819	4.000	73.300	3,4%	1,732,5%	0,1%
Malaví	15.028.757	15.000	139.500	0,9%	830,0%	0,2%
Mósambík	21.669.278	30.000	350.000	1,6%	1.066,7%	0,5%
Namibía	2.108.665	30.000	113.500	5,4%	278,3%	0,2%
Suður-Afríka	49.052.489	2.400.000	4.590.000	9,4%	91,3%	6,8%
Svazíland	1.337.186	10.000	80.000	6,0%	700,0%	0,1%
Sambía	11.862.740	20.000	700.000	5,9%	3.400,0%	1,0%
Simbabve	11.392.629	50.000	1.421.000	12,5%	2.742,0%	2,1%

Upplýsingar fengnar hjá Internet World Stats.²²⁷

Aðeins eitt land af tíu fer yfir 10 prósent hlutfall íbúafjölda sem hefur aðgang að internetinu.

²²³ Eriksen 2007:37-38

²²⁴ Internet World Stats: World Internet Users and Population Stats

²²⁵ Eriksen 2007:37-38

²²⁶ Zegeye og Harris 2002:250

²²⁷ Internet World Stats 2009

Fjölmiðlafrelsi í Afríku og löndunum tíu

Sameinuðu þjóðirnar hafa m.a. bent á mikilvægi þess að fjölmiðlunum sé gefið frelsi til umræðna og upplýsinga án afskipta stjórnvalda eða stjórnmálflokka.²²⁸ „Frelesi er bara annað orð yfir að þú hafir engu að tapa“ (*Freedom's just another word for nothing left to loose*), söng Janis Joplin á síðustu plötu sinni árið 1970.²²⁹ Frelsið sem Joplin söng um er án efa ekki fjölmiðlafrelsi, þá sérstaklega ekki það frelsi fjölmiðlanna sem fyrirfinnst í sumum löndum sunnanverðrar Afríku.

Það er ekki óeðlilegt að spurningin „Hvers vegna að hefta starfsemi fjölmiðla?“ vakni upp í huga manns. Svarið við þeirri spurningu gæti verið hræðsla. Tökum dæmi: Malaví var lengi án ríkissjónvarps, það eina í sunnanverðri Afríku, þrátt fyrir aukningu fjölmiðla. Á tíma einræðisherrans, Hastings Banda voru tvö dagblöð og ein útvarpsstöð og þó engin opinberleg ritskoðun færí fram var hún samt fyrir hendi. Minnsta gagnrýni á ríkisstjórnina dugði til að lenda í fangelsi. Tímarnir breyttust og frelsi fjölmiðla jókst með breyttum stjórnarháttum.²³⁰ En þrátt fyrir nýja tíma eru flestir stjórnmálaleiðtogar enn viðkvæmir fyrir almenningsáliti, þá einkum innan eigin landamæra. Þeir geta ekki leyft sér að hunsa almenningsálitið sem endurrómar í gegnum alþjóðlega fjölmiðla. Alþjóðlega almenningsálitið er pólitískt afl sem getur haft áhrif á skoðanir á landsvísu og þess vegna breytt vald á grundvelli innlendarar pólitíkur. Samanber CNN áhrifin sem var minnst á hér á undan. Við sérstakar aðstæður, mun vald slíks alþjóðlegs almenningsálits verða alvarlegt vandamál, jafnvel fyrir stórveldi, vegna þess að almenningsálitið gerir kröfur um pólitískar aðgerðir sem ýmist brjóta í bága við innanlandsstefnu eða tekur yfir diplómatískt, efnahagslegt og hernaðarlegt vald umræddrar þjóðar.²³¹ Stjórnsýslan reynir því að ná tökum á þeim innanlandsfjölmiðlum sem þeir ráða yfir. Gordon Brown forsætisráðherra Bretlands sagði í viðtali við *Guardian* að „internetið hafi ævarandi breytt utanríkisstefnu landa.“²³²

Fundur sem skipulagður var af Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna í maí 1991 í Namibíu varð sögulegur að mati Efnahagsnefndar fyrir

²²⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2008:35

²²⁹ Joplin 1971

²³⁰ Þórdís Sigurðardóttir, Gunnhildur Guðbrandsdóttir og Jó Tore Berg 2008:10

²³¹ Hjarvard 2000:18

²³² Viner 2009

Afríku sem er á vegum Sameinuðu þjóðanna (*Economic Commission for Africa, UNECA*). Þennan afdrífaríka dag var hin svo kallaða *Windhoek* yfirlýsingin tekin í gildi. Yfirlýsingin fellur innan ramma 19. gr. mannréttindayfirlýsingar Sameinuðu þjóðanna sem fjallað hefur verið um hér áður. *Windhoek* yfirlýsingin hvetur m.a. ríki Afríku að staðfesta með stjórnarskrám sínum frelsi fjölmíðlanna og hverfa frá öllum ólöglegum og efnahagslegum hindrunum. Til heiðurs yfirlýsingunni lýsti allsherjarþing Sameinuðu þjóðanna 3. maí sem Dag alþjóðlegs fjölmíðlafrelsис.²³³

Í Afríku má finna samtök og stofnanir sem eru ekki ósvipuð þeim alþjóðlegu sem fjallað var um í kaflanum um tjáningarfrelsi. Þessi afrísku samtök og stofnanir vinna einnig að því að gæta frelsis fjölmíðlanna, tjáningarfrelsisisins og rétts fólks að upplýsingum. Upplýsingamiðstöð frjálsrar Afríku, (*The Africa Freedom of Information Centre, AFIC*) og Fjölmíðlastofnun sunnanverðrar Afríku, (*The Media Institute of Southern Africa, MISA*) eru dæmi um slík samtök. Upplýsingamiðstöð frjálsrar Afríku er með starfsemi í 16 Afríkuríkjum með aðalstöðvar sínar í Úganda. Miðstöðin hefur það markmið að styðja frelsi upplýsinga hvort sem er með tæknilegri aðstoð eða stofnana innan ríkja.²³⁴ Fjölmíðlastofnun sunnanverðrar Afríku er óháð stofnun með 11 aðildarríki úr Prónarsamfélagi sunnanverðrar Afríku, (*The Southern Africa Development Community, SADC*) og er með skrifstofur sínar í Namibíu. Fjölmíðlastofnun sunnanverðrar Afríku var sett á til að viðhalda og efla sjálfstæði, fjölbreytni og frelsi fjölmíðlunar sem er mikilvægt lýðræði þjóða og efnahagslegri þróun. Verkefni hennar snúa að tjáningarfrelsi, fjölbreyttri útsendingu, fjölmíðlaeftirliti, jafnrétti kynjanna, stuðningi og lagaleg aðstoð.²³⁵ Stofnunin berst fyrir frjálsri og óháðri fjölmíðlun, samkvæmt *Windhoek* yfirlýsingunni, ásamt því að vinna með einstaklingum og samtökum sem keppa að sama markmiði með lýðræði og mannréttindi að leiðarljósi.²³⁶

Í úttekt á fjölmíðlafrelsi í löndunum 10 sem hér eru til umfjöllunar var unnið út frá upplýsingum fjögurra samtaka sem eiga það sameiginlegt að hafa fjallað um fjölmíðla Afríku og frelsi þeirra á einn eða annan hátt. Þar skal fyrst

²³³ Economic Commission for Africa 2007:7

²³⁴ The African Freedom of Information Centre: About The African Freedom of Information Centre (AFIC)

²³⁵ Economic Commission for Africa 2007:8

²³⁶ The Media Institute of Southern Africa: Background of MISA

nefna Frelsis húsið (*Freedom House*) sem eru sjálfstæð samtök sem styðja dreifingu frelsis og lýðræðislegar breytingar um gjörvallan heiminn. Samtökin hafa verið starfandi síðan 1941 og hafa alla tíð vaktað fjölmiðlafrelni og mannréttindi.²³⁷ Því næst Fréttamenn án landamæra (*Reporters Without Borders*) sem hafa verið starfandi síðan 1985 og nú í fimm heimsálfum. Samtökin eru í ráðgjafahlutverki hjá Sameinuðu þjóðunum og eru staðsett í Frakklandi. Helsta baráttumál samtakanna er frelni fjölmiðla og réttindi blaðamanna.²³⁸ Næst má nefna Nefnd til verndar blaðamönnum (*Committee to Protect Journalists, CPJ*). Hún eru með skrifstofur sínar í New York og hafa starfað síðan 1981 og berst fyrir fjölmiðlafrelni og rétti blaðamanna.²³⁹ Að lokum er það skýrsla sem unnin var á vegum Þróunarverkefnis afrískra fjölmiðla (*The African Media Development Initiative, AMDI*) á vegum Heimssjóðs breska ríkisútvarpsins (BBC). Skýrsla samtakanna fjallar um fjölmiðlaumhverfi og fjölmiðlun 17 landa sunnan Sahara og er úttekt á þeim. Sex af þeim eru á meðal þeirra 10 sem fjallað er um hér. Upplýsingar þessara samtaka voru ekki tæmandi og þar af leiðandi var ekki fjallað um öll löndin í öllum tilvikum. Sem er ástæðan fyrir því að leitað var til fjögurra samtaka og annarra heimilda.

Það kemur fram í samantekt skýrslu Þróunarverkefnis afrískra fjölmiðla að við gerð skýrslunnar hafi skort upplýsingar frá stofnunum landanna sem fjallað var um og ekki aðeins stofnunum heldur bara upplýsingar yfir höfuð.²⁴⁰ Höfundur tekur undir orð skýrslunnar.

Í eftirfarandi umfjöllun er farið yfir áhugaverð skrif um frelni fjölmiðlanna á einn eða annan hátt. Útlistunin er ekki tæmandi heldur er einungis tekin fyrir stærstu og nýlegustu dæmin til að gefa mynd af því hvernig fjölmiðlaumhverfið er í löndunum tú.

Angóla

Réttur fólksins að upplýsingum er ekki varinn í stjórnarskrá landsins né öðrum lögum Angóla. Upplýsingum er haldið frá þjóðinni ef ástæða þykir til samkvæmt þjóðaröryggislögum Angóla (*Lei da Defensa Nacional*). Árið 1992 var sett á laggirnar fjölmiðlaráð landsins en í því voru þingmenn og almennir borgarar

²³⁷ Freedom House 2010a

²³⁸ Reporters Without Borders 2009a

²³⁹ Committee to Protect Journalists [Án árs]

²⁴⁰ The African Media Development Initiative 2006:25

sem áttu að taka á málum er snertu fjölmiðla. Ráðið hefur verið aðgerðalaust frá stofnun og er sagt vera armur ríkisstjórnarinnar. Næstum öll fjölmiðlun í Angóla er í eigu ríkisins eða einstaklinga sem eru nátengdir ríkisstjórninni. Þrátt fyrir að Angóla hafi skrifað undir alþjóðasamninga um frelsi borgaranna þá stangast lög Angóla við þessa samninga. Fjöldi blaðamanna hefur lent í fangelsi fyrir árásir gegn ríkinu með skrifum sínum en mítuþægni innan blaðamannastéttarinnar er algeng. Forseti Angóla hefur sagt að dónaleg ummæli fréttamanna í garð ríkisstjórnarinnar og hans sjálfss sé næg sönnun þess að í Angóla ríki tjáningarfrelsi.²⁴¹

Ákveðnar framfarir hafa þó átt sér stað undanfarin ár. Árið 2006 hætti einokun ríkisins á sjónvarpi og árið 2008 byrjaði útsending fyrstu einkasjónvarpsstöðvarinnar í Angóla. Internetaðgangur hefur ávallt verið frjáls en er aðeins aðgengilegur 4,3 prósentum þjóðarinnar.²⁴²

Botsvana

Eins og áður hefur komið fram þá hafa löndin í sunnanverðri Afríku ekki upplýsingar reiðum höndum um fjölmiðla. Þetta taka höfundar skýrslu Þróunarverkefnis afrískra fjölmiðla undir í sinni könnun um Botsvana. Allar upplýsingar sem bárust Þróunarverkefni afrískra fjölmiðla voru því teknar með fyrirvara þegar unnið var að skýrslunni. Fjölmiðlarnir sjálfir í Botsvana eru nokkuð óheftir en þó eru lög í landinu sem hindra frjálsan aðgang að upplýsingum. Stjórnvöld hafa þó sett sér langtíma markmið fyrir árið 2016 að bæta ástandið, léttu á lögunum, leyfa frelsi til upplýsinga, þróa upplýsingatækni og samskiptatækni til rannsókna, efla menntun og samskipti við heiminn.²⁴³ Þessu til sönnunar hefur fjölmiðladeild háskólans í Botsvana verið betrumbætt í aðstöðu og útbúnaði,²⁴⁴ en skólinn er sá eini í landinu sem kennir blaðamennsku. Þrátt fyrir vilja stjórnvalda og staðfestingu stjórnarskrárinna um tjáningarfrelsi þá örlar enn fyrir ritskoðun af hálfu ríkisstjórnarinnar.²⁴⁵ Í janúar árið 2009 voru sett fjölmiðlalög í Botsvana. Með tilkomu laganna viðurkenndu stjórnvöld fagstétt blaðamanna og settu reglugerðir fyrir fréttatflutning. Nú þegar hafa fjölmiðlar

²⁴¹ Mendes og Smith 2006:7

²⁴² Freedom House: Map of Press Freedom: Angola

²⁴³ Sechele 2006:2 og 9

²⁴⁴ University of Botswana: Department of Media Studies

²⁴⁵ Sechele 2006:10 og 15

kvartað undan því að ekki sé farið eftir lögunum.²⁴⁶ Francis Nyamnjoh hefur bent á að stjórnvöld í Botswana séu nokkuð umburðarlynd í garð fjölmíðla, nokkuð sem ekki er svo algengt í sunnanverðri Afríku.²⁴⁷

Lesóthó

Lesóthó er háð suður-afrísku fjölmíðlaefni og sækir þaðan sínar helstu fjölmíðlaafurðir.²⁴⁸ En Suður-Afríka umlykur allt landið. Í Lesóthó eru þó nokkrir prentfjölmíðlar og ein ríkisrekin útvarpsstöð sem var lokað í þrjá mánuði árið 2008 fyrir að tala illa um lögreglu landsins.²⁴⁹ Í landinu ríkir vissulega fjölmíðla- og tjáningarfrelsí en blaðamenn hafa þó verið reknir fyrir að segja eitthvað frá einhverju öðru sem varðar stjórnvöld annað en það sem þeim hefur verið sagt að segja frá.²⁵⁰ Lesóthó er aðeins talið vera frjálst að hluta þegar kemur að fjölmíðlaufrelsí samkvæmt samtökunum Frelsis húsið.²⁵¹

Malaví

Tjáninga- og fjölmíðlaufrelsí er staðfest með stjórnarskrá Malawi. Ríkisstjórnin fer þó ekki eftir þeim lögum og brýtur þau í hvívetna samkvæmt samtökunum Frelsishúsið.²⁵² Í maí 2008 lokaði lögreglan útvarpsstöðinni *Joy Radio* í þrjár vikur og fangelsaði 4 starfsmenn fyrir brot á kosningalögum sem banna alla pólitíkska umfjöllun 48 stundum fyrir kosningar. Umfjöllunarefnir þáttarins voru matarbirgðir landsins.²⁵³ Blaðamenn án landamæra segja ríkisstjórnina lengi hafa haft horn í síðu *Joy Radio* sem er í eigu fyrrum forseta landsins, Baliki Lulizi og er ein af 15 útvarpstöðum í landinu. Ríkisstjórnin telur útvarpsstöðina vera vopn stjórnarandstöðunnar, vegna þessa hafa starfsfólk útvarpsstöðvarinnar þurft að þola áreitni og tímabundnar lokanir.²⁵⁴ Árið 2007 bannaði ríkisstjórnin *Joy TV* og þar af leiðandi er aðeins ein ríkisrekin sjónvarpsstöð í Malawí. Frelsi fjölmíðlanna liggur hvað helst hjá prentmiðlunum þar sem 11 sjálfstæð fréttablöð eru gefin út í landinu. Blöðin eru þó engan vegginn frjáls, t.d. var ritstjóri *Daily Times*, James Mphande handtekinn fyrir að birta

²⁴⁶ Committee to Protect Journalists: Attacks on the Press 2009: Africa Developments

²⁴⁷ Sechele 2006:10-11

²⁴⁸ Press Reference: Lesotho

²⁴⁹ Reporters Without Borders: Radio station back on the air after three-month suspension

²⁵⁰ Press Reference: Lesotho

²⁵¹ Freedom House: Map of Press Freedom: Lesotho

²⁵² Freedom House: Map of Press Freedom: Malawi

²⁵³ Committee to Protect Journalists: Attacks on the Press 2009: Africa Developments

²⁵⁴ Reporters Without Borders: Radio shut down and staff arrested for election coverage

tilvitnun frá formanni stjórnarandstöðunnar John Tempo varðandi fyrirhugað kosningasvindl árið 2009. Internetið er frjálsasti fjölmiðill Malawi en innan við 1 prósentuhlutfall þjóðarinnar hefur aðgang að netinu.²⁵⁵

Mósambík

Fjölmiðlafrelsið í Mósambík hefur aukist undanfarin ár en á þó enn langt í land. Árið 2009 hótaði Ildefonso Muananthatha landstjóri umdæmisins Tete blaðamanni *The daily Noticias*, Bernardo Carlos sömu örlögum og starfsbróður hans ritstjórinn Carlos Cardoso hlaut en hann var myrtur 22. nóvember 2000 í höfuðborginni Mapútó eftir rannsókn á hvarfi nokkurra milljóna evra í Commercial Bank of Mósambík.²⁵⁶ Morðinginn Anibal Dos Santos Junior var handtekinn í kjölfarið en hefur sloppið þrisvar sinnum síðan hann var fyrst handtekinn árið 2000.²⁵⁷ Muananthatha sagði á blaðamannafundi við Bernardo Carlos:

Veistu hvað kom fyrir blaðamanninn Carlos Cardoso? Vertu ekki hissa ef þú vaknar einn daginn án handleggsins sem þú notar til að líttillækka mig.²⁵⁸

Hótunin kom í kjölfar skrifa Bernardo Carlos um almannara- og sveitarstjórnina í Tete varðandi ástand rafmagnskerfisins og eftirmála flóðanna í umdæminu þar sem fjöldi fólks missti heimili sín. Samtökin Blaðamenn án landamæra fordæmdu ummæli landstjórans og skoruðu á stjórvöld í Mósambík að bregðast við og sjá til þess að öryggi blaðamannsins yrði gætt.²⁵⁹ Mósambískra stjórnarskráin staðfestir rétt fólksins að upplýsingum ásamt tjáningar- og fjölmiðlafrelsi. Í fjölmiðlalögum landsins er þessu frelsi síðan sett takmörk.²⁶⁰ Ríkið er eigandi flestra fjölmiðla í Mósambík og er erlent eignarhald aðeins leyft upp að 20 prósentum í innlendum fjölmiðli. Internetið er mjög takmarkað vegna samskiptakerfa landsins og nær einungis til 1,6 prósent íbúa.²⁶¹

²⁵⁵ Freedom House: Map of Press Freedom: Malawi

²⁵⁶ Reporters Without Borders: Provincial governor makes death threats against journalist

²⁵⁷ Reporters Without Borders: Newspaper editor's convicted murderer is behind bars again

²⁵⁸ Reporters Without Borders: Provincial governor makes death threats against journalist

²⁵⁹ Reporters Without Borders: Provincial governor makes death threats against journalist

²⁶⁰ Andre 2006:8-9

²⁶¹ Freedom House: Map of Press Freedom: Mozambique

Namibía

Samkvæmt ársskýrslu Fréttamanna án landamæra 2009 hefur átt sér stað afturför í fjölmiðlafrelsi í Namibíu sé það borið saman við árið 2007.²⁶² Hinsvegar hafa samtökin ekkert út á landið að setja á vefsíðu sinni eftir útkomu skýrslunnar.²⁶³ Frelsishús samtökin telja landið búa vel að frelsi fjölmiðlanna²⁶⁴ og er Namibía annað landið af tveimur sem býr að hvað mestu fjölmiðlafrelsi í úttekt þessara 10 landa sem hér er fjallað um. Ríkisstjórnin er talin umburðarlynd í garð fjölmiðla enda staðfestir stjórnarskráin frelsi þeirra ásamt tjáningarfrelsi. Ef eitthvað ætti að setja út á, í tengslum við fjölmiðla í Namibíu þá væri það helst að allar útvarps- og sjónvarpsstöðvar landsins eru í eigu ríkisins.²⁶⁵

Suður-Afríka

Suður-Afríka stendur uppúr líkt og Namibía hvað varðar fjölmiðlafrelsi. Frelsishús samtökin telja Suður-Afríku búa yfir fjölmiðlafrelsi²⁶⁶ og samtökin Blaðamenn án landamæra eru á sömu skoðun.²⁶⁷ Samkvæmt „*Bill of Rights*“ eða réttindaskránni sem er í Stjórnarskrá Suður-Afríku frá árinu 1996 kemur fram að allir hafi frelsi til að tjá sig og á það einnig við um frelsi pressunnar og annarra fjölmiðla. Réttindaskráin tryggir frelsi til að taka við og dreifa upplýsingum og/eða hugmyndum, frelsi til listrænnar sköpunar, frelsi til menntunar og frelsi til vísindarannsókna. Þar að auki eru þó nokkur lög, stefnur og samtök sem verja og efla frelsi fjölmiðla í Suður-Afríku. Útsendingarákvæðið frá 1999 er t.d. beint að stefnuþróun í fjölmiðlaútsendingum sem skal koma á reglu og stjórna öllum útsendingum í Suður-Afríku. Suður-Afríka spilar stórt hlutverk í fjölmiðladreifingu í Afríku og ástæðan er ekki bara að þar er búið að koma á fót bæði ríkis- og einkareknum fjölmiðlum á landsvísu, heldur einnig vegna þess að dreifikerfið þeirra nær um alla heimsálfuna.²⁶⁸ Suður-Afríka hefur hæsta hlutfall íbúa sem hafa aðgang að internetinu af þeim tíu löndum sem fjallað er um hér, það hlutfall er hátt í 10 prósent íbúa.²⁶⁹

²⁶² Reporters Without Borders 2009

²⁶³ Reporters Without Borders: Namibia

²⁶⁴ Freedom House: Map of Press Freedom: Namibia

²⁶⁵ Press Reference: Namibia

²⁶⁶ Freedom House: Map of Press Freedom: South Africa

²⁶⁷ Reporters Without Borders: South Africa

²⁶⁸ Zegeye og Harris. 2002:248-249

²⁶⁹ Freedom House: Map of Press Freedom: South Africa

Svasíland

Landið er skilgreint sem ófrjálst samkvæmt Frelsis hús samtökunum enda er Svasíland konungsríki þar sem allir fjöldiðlar lúta konungi. Tjáningarfrelsi er heft, sérstaklega í málefnum ríkisins eða konungsfjölskyldunnar. Til dæmis lögsótti bróðir konungs blaðið *Times of Swaziland* sem er sjálfstæður fjöldiðill um 200 þúsund dollara fyrir að fjalla um aðkomu sína að fyrirtæki sem smyglæði sigarettum.²⁷⁰ Ríkisstjórnin hikar ekki við að beita svokölluðum hryðjuverkalögum gegn þeim fréttamönnum sem tala gegn ríkinu, þeir eru flokkaðir sem hryðjuverkamenn og eiga á hættu að sitja 25 ár í fangelsi. Þetta á einnig við um aðra „óvini“ landsins.²⁷¹ Hryðjuverkalöggin hafa verið notuð til að áreita, ógna og handtaka blaðamenn. Ríkisstjórnin bannar ekki fjöldun á internetinu en aðeins 6 prósent landsmanna hafa aðgang að netinu.²⁷² Til eru dæmi um heimasíður þar sem íbúar Svasílands geta talað óhræddir og undir nafnleynd á internetinu. *Swazi Media Commentary* er dæmi um slíka heimasíðu.²⁷³

Sambía

Í skýrslu Þróunarverkefnis afrískra fjöldiðla þar sem gerð var úttekt á fjöldun í sunnanverðri Afríku kemur fram að fjöldun í Sambíu sé í molum.²⁷⁴ Landið fær falleinkunn bæði hjá samtökunum Frelsis húsið²⁷⁵ og Blaðamönnum án landamæra²⁷⁶ enda ríkisstjórnin búinn að taka út þá grein stjórnarskráinnar sem staðfestir rétt fólksins að upplýsingum.²⁷⁷ Frelsi fjöldiðla hefur minnkað mjög síðan forseti landsins Rupiah Banda tók við völdum. Stuðningshópur sitjandi ríkisstjórnar hefur gerst sekur um árásir á hendur blaðamönnum árið 2009. Þrátt fyrir ríkis- og einkarekna fjöldun í landinu, þá eru áhrif ríkisfjöldanna yfirgnæfandi vegna góðrar útbreiðslu miðað við aðra fjöldiðla í Zambíu.²⁷⁸ Fjöldiðlar fjalla jafnan lítið um pólitisk mál enda nýta stjórvöld löginn sér í hag til að halda því þannig samkvæmt samtökunum

²⁷⁰ Freedom House: Map of Press Freedom: Swaziland

²⁷¹ Reporters Without Borders: Attorney general warns outspoken journalists they could be arrested for „supporting terrorism“

²⁷² Freedom House: Map of Press Freedom: Swaziland

²⁷³ Blogger.com: Swazi Media Commentary:

²⁷⁴ Banda 2006:13

²⁷⁵ Freedom House: Map of Press Freedom: Zambia

²⁷⁶ Reporters Without Borders: Zambia

²⁷⁷ The Africa Freedom of Information Centre: Threat to Freedom, Democracy and Accountability in Zambia

²⁷⁸ Committee to Protect Journalists: Attacks on the Press 2009: Zambia

Frelsishúsið. Málfrelsi er tryggt samkvæmt stjórnarskránni líkt og í öðrum löndum í sunnanverðri Afríku en lagabókstafinn má túlka á mismunandi hátt.²⁷⁹

Simbabve

Árið 2008 hefti ríkisstjórni Robert Mugabes frelsi fjölmíðlanna umtalsvert. Tjáningarfrelsið er bundið stjórnarskránni en það á einungis við um einstaklinga, ekki fjölmíðla. Engin lög eru í landinu sem tryggja frelsi fjölmíðlanna. Réttur fólksins að upplýsingum er mjög takmarkaður og í rauninni enginn án leyfi ríkisins. Þetta á einnig við um fjölmíðla.²⁸⁰ Ríkisstjórnin hefur ráðið ritskjóra sem hlýða, ef ekki þá eru þeir annað hvort reknir eða færðir annað. Upplýsingaráðherra hefur gríðarlegt vald og sér um að fylgjast með fjölmíðlum og bregðast við.²⁸¹ Frá 2007 hefur handtökum fréttamanna fækkað, samtokin Blaðamenn án landamæra segja það sé vegna þess að fáir fréttamenn séu eftir til að fangelsa.²⁸² Árið 2009 setti ríkisstjórnin gjald fyrir erlenda blaðamenn og innlenda sem starfa fyrir erlenda fjölmíðla. Erlendir blaðamenn þurfa að borga umsóknargjald sem er 10 þúsund dollarar og síðan 22 þúsund dollara fyrir vottun og starfsleyfi. Innlendir blaðamenn sem starfa fyrir erlenda fjölmíðla þurfa að borga 4 þúsund dollara, upphæð sem fáir íbúar Simbabve eiga til.²⁸³ Ríkisstjórnin hefur leyfi samkvæmt stjórnarskrá að gera vegabréf upptæk ef grunur leikur á að viðkomandi vinni gegn hagsmunum ríkisins. Fjölmíðlamenn lenda hvað oftast í þessum aðgerðum.

Fjölmíðlarekstur í Simbabve er allt að því ómögulegur vegna rekstrarumhverfisins sem ríkið hefur skapað og afleiðingin er atvinnuleysi á meðal blaðamanna.²⁸⁴

Árið 2009 bættist Simbabve á lista Fréttamanna án landamæra yfir „óvini veraldarvefsins“.²⁸⁵ Aðgangi er haldið niðri með gífurlegum kostnaði að miðlinum. Ríkisstjórnin fylgist einnig með síma- og tölvusamskiptum hjá einstaklingum og fjölmíðlum og sér til þess að ekkert fari þar fram sem geti ógnað öryggi landsins. Þrátt fyrir lög og eftirlit er Simbabve með hæsta hlutfall aðgengi að internetinu af löndunum í sunnanverðri Afríku eða með 12,5 prósent.²⁸⁶

²⁷⁹ Freedom House: Map of Press Freedom: Zambia

²⁸⁰ Mukundu 2006:9-10

²⁸¹ Press Reference: Zimbabwe

²⁸² Reporters Without Borders, 2008 Annual Report 2008:30

²⁸³ Committee to Protect Journalists: Attacks on the Press 2009: Zimbabwe

²⁸⁴ Mukundu 2006:10

²⁸⁵ Reporters Without Borders: Internet enemies

²⁸⁶ Freedom House: Map of Press Freedom: Zimbabwe

Það vekur athygli að á heimasíðu Frelsisnefndar heimspressunnar (*World Press Freedom Committee*), þar sem fylgst er með blaðamönnum sem sitja í fangelsum víðsvegar um heiminn, að enginn þeirra er í sunnanverðri Afríku,²⁸⁷ þegar þetta er skrifad. Ástæðan gæti ekki verið lélegt eftirlit miðað við hversu auðvelt var að afla heimildanna hér að ofan en til eru mörg dæmi fangelsun eftirlitsaðila, t.d. á Chansa Kabwela í Sambíu²⁸⁸ og Andrison Shadreck Manyere í Simbabve.²⁸⁹ Efnahagsnefnd fyrir Afríku á vegum Sameinuðu þjóðanna segir að þar sem kúgun og valdbeitingu stjórnvalda er að finna eru fjölmíðlar annað hvort í hættu eða í hlutverki hins meðvirka. Þar af leiðandi gegnir fjölmíðlunin ekki hlutverki sínu sem varðhundur almennings og tekur ekki á mikilvægum málum eins og t.d. fátækt. Að stórum hluta er ástæðan skortur á félagslegum umbreytingum sem er eingöngu mögulegar með notkun fjölmíðla sem tækis til að mennta almenning og standa vörð um hagsmuni fólksins gagnvart stjórnvöldum. Þess í stað er fólkvið án vitneskju um ókunnug sjónarmið og neitað um tækifæri til umræðna. Því er halddið í blekkingu og spillingu án upplýsinga.²⁹⁰

²⁸⁷ The World Press Freedom Committee: World Watch of Journalists in Prison

²⁸⁸ Committee to Protect Journalists: Attacks on the Press 2009: Zambia

²⁸⁹ Committee to Protect Journalists In Zimbabwe, courthouse filming lands journalist in jail

²⁹⁰ Economic Commission for Africa 2007:10

Mósambík

Landið er 799,390 km² að stærð er í suðaustur hluta Afríku og snýr að Indlandshafi með 2.400 km langa strandlengju.²⁹¹ Mósambik er með landamæri að Tansaníu í norðri, Malaví og Sambíu í norðvestri, Simbabve í vestri og Suður-Afríku og Svasílandi í suðri.²⁹² Mósambík hlaut sjálfstæði 25 júní 1975²⁹³ eftir að hafa setið undir nýlendustjórn Portúgala frá upphafi sautjándu aldar.²⁹⁴ Við tók marxískra sjálfstæðishreyfingin, Frelimo (*Frente de Libertação de Moçambique*) sem situr enn við völd þrátt fyrir borgarastríð til fjölda ára, þá sérstaklega við andspyrnuhreyfinguna Renamo (*Resistencia nacional Mocambicana*). Í upphafi níunda áratugarins gekk í gildi lýðræðisleg stjórnarskrá sem innleiddi fjölflokkalyðræði. Síðar var friðasamningur undirritaður á milli átakaaðila og friður komst á í Mósambík.²⁹⁵ Landið er mjög fjölbreytt með 10 sýslum þar sem Nampula og Zambezia eru þær fjölmennustu með 40 prósent íbúa landsins. Í Mósambík eru 13 viðurkennd tungumál og fjöldinn allur af mállýskum sem samanlagt eru talað af 11 etnískum hópum samkvæmt Sameinuðu þjóðunum. Enska er kennd í grunnskólum landsins og er töluð af fagfólk og fólk innan stjórnsýslunnar.²⁹⁶ Ólæsi er töluvert en er á milli ólæsi karla og kvenna. Ef litið er til tímabilsins 1995-2005, þá voru 25% mósambískra kvenna læsar en meira en helmingi fleiri karlar læsir, eða 54,8.²⁹⁷ Staðbundnir fjölmíðlar í Mósambík eru fjölmargir þar sem útvarp hefur mesta dreifingu.²⁹⁸ Þó aukin lífsgæði megi án efa rekja til byltingarinnar er landið þó enn eitt af þeim fátækustu í heimi. Náttúruöflin eiga sinn þátt í að eyðileggja uppskerur en 85 prósent íbúa byggja afkomu sína á akuryrkju. Þá kemur fjármagn landsins helst í formi erlendarar fjárfestinga og þróunaraðstoðar. Allt til ársins 2006 hafði dregið úr fátækt og hagvöxtur aukist.²⁹⁹ Hvað gerist nú í heimskreppunni verður að koma í ljós.

²⁹¹ United Nations [Án árs]

²⁹² Þróunarsamvinnustofnun Íslands [Án árs]

²⁹³ United Nations [Án árs]

²⁹⁴ BBC 2010

²⁹⁵ Þróunarsamvinnustofnun Íslands [Án árs]

²⁹⁶ United Nations [Án árs]

²⁹⁷ UNDP 2007-2008:63

²⁹⁸ BBC 2010

²⁹⁹ Þróunarsamvinnustofnun Íslands [Án árs]

Mín upplifun sem fjölmiðlamaður

Alþjóðleg tengsl milli Íslands og Mósambík er ástæða þess að ég fór til Afríku.

Unnusta míni, Nanna Rún Ásgeirsdóttir fékk stöðu sem starfsnemi á skrifstofu
Þróunarsamvinnustofnun Íslands í Mósambík.

Vestrænum fjölmiðlamönnum getur komið spánskt fyrir sjónir það
skrifræði og regluverk sem snýr að erlendum fjölmiðlum þegar sótt er um leyfi til
að sækja Afríku heim og starfa þar. Það gerði það að minnsta kosti hjá þeim sem
hér heldur á penna.

Tekið er mið af för og dvöl minni í sex mánuði árið 2008 í Mósambík og reynslu
mína af fjölmiðlum þar. Hana skal ekki yfirlægast á alla sunnanverða Afríku þó ég
hafi vissulega ferðast til fleiri landa í þessum hluta álfunnar. Eftir hefðbundnar
forvarnasprautur fyrir gulu, stífkampa, mænusótt, lifrabólgu A og B og
taugaveiki hjá heilsuverndastöðinni í Reykjavík var einnig nauðsynlegt að sækja
um alþjóðlegt ökuskríteini hjá sýslumanni svo að allir vegir yrðu færir þegar
komið yrði á leiðarenda. Dvalarleyfi innan Mósambík fékkst með sendingu
vegaréfsins til Stokkhólms þar sem nálægasta sendiráð Mósambík er staðsett.
Eftir 15 tíma flug með þremur misvel útbúnum flugvélum tók heitur rakinn og
rykský við manni í Mósambík, hvoru tveggja slæmt fyrir upptökutæki til
fjölmiðlunnar.

Það getur verið flókið mál fyrir hvaða fjölmiðlamann sem er að ferðast á
milli heimsálfa og starfa utan síns heimasvæðis. Það er ólíkt því að ferðast á milli
landa eins og t.d. innan Evrópu þar sem margar sjónvarpsstöðvar eru hluti af
Sambandi evrópskra sjónvarpsstöðva (*The European Broadcasting Union, EBU*)
og búa því að tvíhlíða samningum sem auðvelda öll slík ferðalög.³⁰⁰ Það þurfti því
að leita hjálpar sendiráðs Íslands í Mósambík. Ferlið var ekki eins flókið eins og
ef um hefðbundinn alþjóðafjölmiðil hafi verið að ræða þar sem ég var einn með
mín tæki að vinna að mínum minniháttar verkefnum. Þessi einleikur hefur fengið
nafnið vídeó- blaðamennska (*videojournalism, VJ*) og er að verða æ algengari
aðferð í fjölmiðlaheimi nútímans.³⁰¹ Fyrst þurfti að ganga á fund
framkvæmdastjóra Félags kvíkmyndagerðarmanna í Mósambík (*Associação
Moçambicana de Cineastas, AMOCINE*), Gabriel Mondlane. Þar var farið yfir

³⁰⁰ The European Broadcasting Union 2010

³⁰¹ BBC 2005

viðeigandi reglur, boð og bönn og hvernig ætti að bera sig í návist löggreglunnar. Sérstök áhersla var lögð á að bera ætíð viðeigandi pappíra en þó afrit, alls ekki frumrit þar sem mér var bent á að ekki væri óalgengt að slík frumrit væri gerð upptæk þar til borgað væri fyrir til að fá þau aftur. Að loknum fundi við Mondlane var óhætt að sækja um starfsleyfi til Hljóðamýnda- og kvikmyndastofnunar Mósambíkur (*Instituto Nacional de Audiovisual e Cinema, INAC*) sem fékkst stimplað og undirritað af Djalma Luiz Félix Lourenco forstöðumannni³⁰² eftir mánaðarbið og tvö ítrekunarbréf frá sendiráði Íslands. Leyfispappírar stjórnvalda komu mér samt aðeins hálfu leið. Skriflegt eða munnlegt leyfi þurfti síðan að liggja fyrir frá land- og/eða fasteignareiganda á hverjum stað fyrir sig þar sem upptaka átti að fara fram. Vinnubrögð af þessu tagi geta tafið fyrir þar sem viðkomandi getur verið vant við láttinn eða erlendis og gefur ekki leyfi fyrr en að hafa séð viðeigandi skjöl frá ríkisstjórninni. Eftir á að hyggja gæti eftirlit sem þetta verið aðferð til að hafa stjórn á fjölmöldum og einhverskonar liður í ritstjórn stjórnvalda.

Kvikmyndatökur hófust eftir einn mánuð á almenningsstöðum en two á svæðum sem voru í einkaeigu. Afskipti löggreglu voru engin á meðan upptökum stóð enda var ég ávallt í félagsskap heimamanna. Ég var viðbúin með pappíranum því lögreglan hefði annars getað gert allt upptækt og jafnvel skemmt tæki og upptökur án útskýringar.³⁰³ Alþjóðlegur fréttamannapassi íslenska Ríkisútværpsins hefði lítið að segja við slíkar aðstæður og þrátt fyrir að vera með einn slíkan í mínum fórum, enda starfað þar í um áratug, þá var mér kurteisislega bent á fundi mínum við Gabriel Mondlane að slíkur passi myndi verða mér frekar þrándur í götu en einhver hjálp. Stjórnvöld kærðu sig ekki um að erlendir alþjóðafjölmörlar sem þær hefðu litla stjórn á og gætu ekki ritskoðað fjölluðu um málefni tengd þeim. Á 30 daga fresti þurfti ég síðan að fara yfir landamærin til að fá nýjan stimpil í vegabréfið þar sem mér var einungis gefið tímabundið landvistarleyfi í stað sex mánaða leyfis, frá sendiráði Mósambíkur í Svíþjóð. Þetta kostaði tíma og fyrirhöfn svo ekki sé talað um fjárútlát.

Með aðstoð sendiráðs Íslands komst ég í samband við almannatengslafulltrúa mósamísku ríkissjónvarpsins (*Televisão de Moçambique*,

³⁰² Lourenco 2008

³⁰³ Steindór Gunnar Steindórsson 2009:10

TVM)³⁰⁴ Irinah Cumbe. Þess má geta að Irinah er landsfræg söngkona í Mósambík. Hjá *TVM* starfa 500 manns í 10 sýslum. Starfsemin hófst 1980 og hefur alla tíð verið fjárvælt samkvæmt Cumbe.³⁰⁵ *TVM* er með reksturinn á nokkrum stöðum í höfuðborginni Mapútó en aðalstöðvar eru við Av. 25 de setembro þar sem öll framleiðsla á sér stað. Þangað flutti *TVM* á árunum 1997-’98. Þegar reksturinn flutti inn var húsnæðið þegar of lítið fyrir starfsemina. Irinah Cumbe segir *TVM* vera mjög hefðbundna ríkissjónvarpsstöð, rekna undir strangri stjórn stjórnarflokksins Frelimo³⁰⁶ (*Frente de Libertação de Moçambique*).³⁰⁷ Sem dæmi um það nefndi hún að ekkert efni væri sent út án samþykkis flokksins. Cumbe segir marga sem vinna hjá *TVM* tengjast floknum og starfa fyrir hann. Tæknivinnan virtist mjög gamaldags í mínum augum. Unnið var á gamlar betur og lítil sem engin stafræn vinnsla. Einn maður starfaði við myndvinnslu með hjálp tölvu en tölvan var aðeins ein og starfsmaðurinn starfaði aðeins á virkum dögum.³⁰⁸

Þegar liðið var á dvöl mína lenti ég í óhappi með kvíkmyndatökuvél mína, en sú reynsla varpaði ljósi á þann veruleika sem mósambískir ljósvakamiðlar búa við. Eftir mikla leit með hjálp sendiráðs Íslands fann ég loks viðurkennt verkstæði sem átti þá varahluti sem til þurfti. Vandamálið var hinsvegar að verkstæðið var í Jóhannesarborg í Suður-Afríku. Með hjálp frá verkstæði á Íslandi tókst mér að gera við kvíkmyndatökuvélinu með leiðsögn í gegnum síma og notkunar mikils líms. Kvíkmyndatökuvélin mín var algeng Sony tegund og eftir heimsókn mína í *TVM* vissi ég að þjónustan við þeirra búnað væri ekki auðveldari en sú sem ég þurfti. Búnaður *TVM* var að stórum hluta gamall og úr sér genginn og undirstrikar kannski orð Francis B. Nyamnjoh um tækjabúnað gærdagsins eða úreltan varning sem sendur er til Afríku. Tæknin sem sjónvarpsstöðin bjó að var augljóslega frá Vesturlöndunum og sýnir best einstefnisflæði sjónvarpstæknibúnaða til Mósambíkur.

Líkt og Antony Giddens þá varð ég mjög snemma var við hnattvæðinguna í Afríku. Ég sá að vísu ekki kvíkmyndina *Basic Instinct* í heimahúsi eins og

³⁰⁴ Televisão de Moçambique 2008

³⁰⁵ Cumbe 2008

³⁰⁶ Cumbe 2008

³⁰⁷ FRELIMO 2006

³⁰⁸ Cumbe 2008

hann,³⁰⁹ heldur sá ég götusöllumenn selja kvíkmyndir á stafrænum mynddiskum (*DVD*) á öllum götuhornum í Mapútó. Þetta voru kvíkmyndir sem höfðu enn ekki ratað í sali kvíkmyndahúsanna. Slíkt framboð er gott dæmi um hnattvæðingu í Afríku. Vissulega gerði ég mér grein fyrir ritskoðun fjölmiðlanna í Mósambík og landanna í kring á meðan í dvaldist í landinu. Það kom hinsvegar gífurlega á óvart í ritgerðarvinnunni umfang ritskoðunarinnar og það litla fjölmiðlafrelsi sem þjóðir sunnanverðar Afríku búa við. Frelimo er áberandi afl, nokkuð sem ég kynntist af eigin raun í Mósambík. Á því fékk ég frekari staðfestingu þegar ég kynnti mér afskipti flokksins eins og sýnt var fram á í kaflanum um fjölmiðlafrelsi í Mósambík.

Hægt er að draga þá ályktun að aðgengi fólksins að upplýsingu í gegnum fjölmiðla er hindrunum háð. Sem vekur upp þá spurningu hvort áhrif fjölmiðla á sjálfsmynd, menningu og tungumál séu eitthvað til að hafa áhyggjur af? Veraldlegar hindranir eins og dæmi hafa sýnt, hafa gífurleg áhrif á aðgengi fólks. Ef einungis er horft til stjórnarskrár Mósambíkur í þessu samhengi, sem staðfestir fjölmiðlafrelsi og rétt fólksins að upplýsingu er mikilvægt að horfa til dæmanna sem sýna fram á ritskoðun og háða fjölmiðlun. Við slíkar aðstæður er fjölmiðlaefnið sem miðlað er til þjóðarinnar valið af stjórnvöldum.

Ritstoðun er aðeins eitt dæmi af mörgum sem lýsir hindrun í aðgengi að fjölmiðlum eins og finnst t.d. hjá *TVM*. Að koma skilaboðum til fólksins þar sem 1,6 prósent hefur aðgang að Interneti, 11,7 prósent aðgang að rafmagni, aðeins 44,4 prósent þjóðarinnar kann að lesa og 90 prósent þjóðarinnar þarf að lifa á undir tveimur dollurum á dag er ekki auðvelt verkefni. Þar að auki eru mörg ólík tungumál í Mósambík þar sem aðeins 8,8 prósent íbúa talar hið opinbera tungumál, portúgölsku og 27 prósent hefur hana sem sitt annað tungumál. Hvernig á menningar- og fjölmiðlaheimsvaldastefna að þrífast í landi þar sem fjölmiðlar eru svo fjarri þjóðinni? Ég tel að kenningar eins og menningar- og fjölmiðlaheimsvaldastefnan eigi ekki við að svo stöddu í Mósambík. Af gefinni reynslu eru fjölmiðlar nútímans fjarlægir nútímaþúum Mósambíkur. Þessar hindranir svipa mjög til þeirrar niðurstöðu sem fékkst af rannsókn breska ríkisútvarpsins árið 2006.³¹⁰

³⁰⁹ Giddens: 1999

³¹⁰ The African Media Development Initiative 2006:16

Eina hindrun ber þó að nefna til viðbótar. Sú hindrun kann að vera efasemdir fólksins um tilgang fjölmíðla sem birtast í vantrausti og því hvernig það forðast að verða afurð fjölmíðlanna. Slíkt viðhorf varð æ meira áberandi eftir að líða tók á störf míni í Mósambík. Ég þurfti iðulega að gefa loforð mitt um að ég myndi ekki selja ljósmyndir eða aðrar upptökur í gróðaskyni. Vantraust til fjölmíðlanna var mikið, kannski vegna fjarlægðarinnar á milli fjölmíðlanna og fólksins.

Þó heyrði maður af dæmum þar sem íbúarnir vildu vera hluti af flæðinu og miðun nútíma samskiptatækninnar. Jóhann Þorsteinsson, líffræðingur og starfsmaður Próunarsamvinnustofnunar Íslands (PSSÍ) í Mósambík sagði mér sögu frá þeim tíma áður en hann hóf störf hjá stofnuninni. Hjá honum starfaði hópur ungra manna sem allir áttu það sameiginlegt að vera mjög fátækir. Eftir mánaða vinnu var loks komið að útborgun og í stað þess að t.d. leggja fyrir peninginn, kaupa sér mat eða fót eins og Jóhann átti von á að þeir myndu gera, þá keyptu þeir sér allir farsíma. Síminn var augljóslega mikilvægarí en margt annað, svo mikilvægur að það skipti þá engu að þeir hefðu ekki efni á að kaupa sér inneign til að geta notað símann.³¹¹

Niðurstöður

Fjölmíðlar eru meginuppsprettar af veruleika okkar og sameiginlegrar sjálfsmyndar. Það er því mikilvægt að allir hópar samfélagsins hafi jafnan aðgang að fjölmíðlum, sama hve fjölbreytt og/eða dreifsbýl þjóðin er. Það ætti að teljast auðvelt í ljósi hnattvæðingar og nýrrar upplýsingatækni sem auðveldar öll samskipti. Hnattvæðingin er hinsvegar ójafnt og svæðisbundið ferli og henni getur fylgt óréttlæti. Hún er algengari í borgum og hjá þeim sem eru menntaðir og efnaðir. Sumar kennningar hnattvæðingarinnar telja vestræn áhrif teygi sig yfir landamæri, svæði og álfur. Aðrir telja að með hjálp fjölmíðlanna verður til ný sjálfsmynd þjóða án þess að þær geti við nokkru spornað. Þar með er ekki sagt að hlutfall þeirra sem hafi aðgang að fjölmíðlum verði fyrir áhrifum fjölmíðla. Gera verður ráð fyrir fjölbreytni markaðsins og virkri þáttöku áhorfendans líkt og Oscar H. Gandy Jr. bendir á.

³¹¹ Jóhann Þorsteinsson 2008

Hér hefur verið sýnt fram á þau skil sem eru á milli fjölmíðla og fólksins í löndum sunnanverðrar Afríku. Vegna þessara skila eru áhrif alþjóðafjölmíðlanna er dregin í efa sem áhrifavalds fólks í sunnanverðri Afríku. Bent hefur verið á mikilvægi fjölmíðla og frelsis þeirra með stuðningi samtaka og stofnana. Víða er pottur brotinn í fjölmíðlafrelsi landanna túr þrátt fyrir samþykki *Windhoek* yfirlýsingarinnar. Skortur á fjölmíðlafrelsi er því áhyggjuefnin jafnt innan sem utan Afríku. Skortur á fjölmíðlafrelsi er hinsvegar bara ein hindrun af mörgum. Hindranirnar sem fjallað hefur verið um eru bundnar efnahagslegum, lagalegum og svæðisbundnum forsendum. Hindranir eru mismiklar á milli landa og því engin ein lausn sem hentar fyrir löndin túr. Þar að auki er tæknipróun haldið niðri með annars flokks vestrænni tækni og afrískir fjölmíðlar eru háðir ódýru fjölmíðlaefni frá Vesturlöndunum. Tæknin breytir öllu og þá sérstaklega fyrir þá sem hafa minnst af henni. Alþjóðlegu samskiptaneti er ójafnt skipt á milli heimsins og þar er Afríka neðarlega á lista. Hinsvegar gæti nýfjölmíðlun og nútímatækni rutt braut Afríku að nútíma upplýsingaflæði. Vissulega er útvarpið einn mikilvægasti miðillinn í Afríku sunnan Sahara³¹² en líkt og áður hefur komið fram er farsíminn að koma öflugur til leiks sem tæki til miðlunar upplýsinga og samskipta. Farsímar eru að verða þróaðari og betri búnaður til ljósmyndunar, hljóð- og myndupptöku sem síðan er hægt að miðla til fjöldans, óháð ritskoðun stjórnvalda.

Rannsóknaniðurstöður Próunarverkefnis afrískra fjölmíðla undirstrika mikilvægi útvarpsins fram yfir aðra miðla, sjónvarpið nær ekki sömu dreifingu og prentmiðlarnir eru bundnir þéttbýli. Niðurstöðurnar segja aftur á móti farsímann bjóða upp á möguleika til miðlunar, sérstaklega í ljósi þess að internetið er orðið hluti af þeirri sömu tækni.³¹³ Mörg þróunarlönd tóku heljarstökk í símatækninni þegar íbúar þessara landa fóru beina leið úr því að vera næstum símalausir yfir í það að nota farsíma. Í Afríku eru um 340 milljón farsímar sem sýna augljós merki þess að löndin hlupu yfir hluta símaþróunarinnar sem er þáttur hefðbundinna heimasíma.³¹⁴ Vert er þó að benda á að engar reglur né stefna eru til um hver tæknipróun landanna eigi að vera.

³¹² Gallup 2008

³¹³ The African Media Development Initiative 2006:13

³¹⁴ *Lifandi* vísindi 2010:58

Með aðferðum vídeó- blaðamennskunnar, frelsi Internetsins og aukinni farsímaeign er frjáls fjöldun ekki svo fjarlægur kostur fyrir t.d. Mósambík og jafnvel fleiri lönd í sunnanverðri Afríku. Sú hugmynd er þó háð því að stjórnvöld taki ekki upp hætti Zimbabwe og hefji ritskoðun á internetinu, þó hún sé einungis möguleg að vissu marki. Árið 2006 kaus tímaritið *Time* „PIG“ sem mann ársins með vísun til einstaklingsins sem skipar mikilvægari sess í fjöldun nútímans.³¹⁵ Á forsíðu blaðsins stóð: „Já, þú. Þú stjórnar upplýsingaöldinni. Velkomin(n) í heiminn þinn.“³¹⁶ Tímaritið gerir grein fyrir vali sínu með vísun í Facebook, Myspace, Youtube og fleiri slíkar samskiptavefsíður þar sem fólk um heim allan miðlar upplýsingum hnattrænt.³¹⁷

Fréttamiðlar á internetinu hafa aukið dreifingu sína og stækkað markhópa með því að bjóða upp á möguleika á fjölbreyttum tungumálum og innihaldi.³¹⁸ Slíkir miðlar eru einnig orðinn kostur fyrir farsímaeigendur með hnattvæðingunni og ná því hér um bil yfir hvaða landamæri sem er. Mikilvægt þessari umræðu er samt sem áður að hafa hugfastar fyrrnefndar hindranir og ber því sérstaklega að nefna tvær, fátækt og ólæsi. Það er erfitt að finna eina rétta lausn til að miðla upplýsingum til fólks þegar hindranirnar á veginum eru svo margar. Það er því mitt álit að engin ein lausn er til heldur margar sem taka mið af öllum þeim hindrunum, hverri fyrir sig, sem má finna í hverju landi.

³¹⁵ Grossman 2006

³¹⁶ Time 2006

³¹⁷ Grossman 2006

³¹⁸ Hjarvard 2000:29

Heimildaskrá

- Adeyemi, Yinka. 2005. About 650 million Africans may lack access to electricity by 2030, delegates told at CSD4. Sótt 10. mars 2010 af http://www.uneca.org/eca_resources/news/102605sdd_dna.htm
- The Africa Freedom of Information Centre. 2010. 25. mars. „Threat to Freedom, Democracy and Accountability in Zambia.“ Vefslóð: <http://www.misazambia.org.zm/media/news/viewnews.cgi?category=4&id=1269505544>
- The African Freedom of Information Centre. 2010. 28. mars. „About The African Freedom of Information Centre (AFIC).“ Vefslóð: http://africafoicentre.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77&Itemid=87
- The African Media Development Initiative. 2006. Research Summary Report African Media Development Initiative. Sótt 23. febrúar 2009 af http://downloads.bbc.co.uk/worldservice/trust/pdf/AMDI/AMDI_summary_Report.pdf
- Alþingi. 2010, 17. mars. „Tillaga til þingsályktunar, 138. löggjafarþing 2009–2010. Þskj. 688 — 383. mál.“ Vefslóð: <http://www.althingi.is/alttext/138/s/0688.html>
- 2008 Annual Reporte.* 2008. [Rafræn útgáfa] Reporters Without Borders, New York. Vefslóð: http://www.rsf.org/IMG/pdf/rapport_en-2.pdf
- Andre, Fernando. 2006. Mozambique, Research findings and conclusions. Sótt 23. febrúar 2009 af http://www.bbc.co.uk/worldservice/trust/researchlearning/story/2006/12/061204_amdi_mozambique.shtml
- Appadurai, Arjun. 1996. Modernity at Large, Cultural Dimensions of Globalization. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Appadurai, Arjun. 2002. Disjuncture and Difference in the global cultural economy. *The anthropology of globalization*, bls. 46-64. Ritstj. Jonathan Zavier Inda og Renato Rosaldo. Blackwell publishing, Oxford UK.
- Askew, Kelly Michelle og Richard R. Wilk. 2004. The Anthropology of Media: a reader. Blackwell publishing, Oxford UK.

- Banda, Fackson. 2006. Zambia, Research findings and conclusions. Sótt 26. febrúar 2009 af http://www.bbc.co.uk/worldservice/trust/researchlearning/story/2006/12/061208_amdi_zambia.shtml
- BBC. 2005. BBC hosts European video journalism conference. Sótt 6. apríl 2010 af http://www.bbc.co.uk/pressoffice/pressreleases/stories/2005/07_july/01/vj.shtml
- BBC. 2010. Mozambique country profile. Sótt 7. apríl 2010 af http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1063120.stm
- Bertrand og Peter Hughes. 2005. Media Research Methods, audiences, institutions, texts. Palgrave Macmillan, New York.
- Blogger.com. 2010. 25. mars. „Swazi Media Commentary.“ Vefsóð: <http://swazimedia.blogspot.com/>
- Branch, Curtis W. 2001. „The many faces of self: Ego and ethnic identities.“ *The Journal of Genetic Psychology* 162,4:412-429.
- Can Africa claim the 21st century?* 2000. The World Bank. 1. útg. Washington DC.
- The Central Intelligence Agency. [Án árs]a. The World Factbook. Sótt 11. febrúar 2010 af <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2098.html?countryName=&countryCode=mi®ionCode=o&countryCode=mi#mi>
- Central Intelligence Agency. [Án árs]. The World Factbook; Africa. Sótt 30. mars 2010 af <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2098.html?countryName=Angola&countryCode=ao®ionCode=af#ao>
- Central Intelligence Agency. 2009. The World Factbook; Angola. Sótt 4. mars 2010 af <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ao.html>
- Chakrabortty, Aditya. 2010. Freedom is not found online. Sótt 2. apríl 2010 af <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/mar/30/freedom-not-found-online-internet>
- Cohen, Robin og Paul Kennedy. 2000. Global Sociology. Palgrave, New York.
- Committee to Protect Journalists. 2010. 24. mars. „Attacks on the Press 2009: Africa Developments.“ Vefslóð: <http://cpj.org/2010/02/attacks-on-the-press-2009-africa-developments.php>

- Committee to Protect Journalists. 2009. Attacks on the Press 2009: Zambia. Sótt 26. Mars 2010 af <http://cpj.org/2010/02/attacks-on-the-press-2009-zambia.php>
- Committee to Protect Journalists. [Án árs]. About CPJ: Frequently Asked Questions. Sótt 18. apríl 2010 af <http://www.cpj.org/about/>
- Committee to Protect Journalists. 2009. Attacks on the Press 2009: Zimbabwe. Sótt 28. mars 2010 af <http://cpj.org/2010/02/attacks-on-the-press-2009-zimbabwe.php>
- Committee to Protect Journalists. 2010. In Zimbabwe, courthouse filming lands journalist in jail. Sótt 29. mars 2010 af <http://cpj.org/2010/03/in-zimbabwe-courthouse-filming-lands-journalist-in.php>
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11.* 2003. Council of Europe, Brussels.
- Council of Europe. 2007. *Freedom of expression in Europe, Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights.* Council of Europe Publishing.
- Cumbe, Irina. 2008. Viðtal höfundar við Irinu Cumbe í skipulagðri heimsókn í mósambískra ríkissjónvarpið (*Televisão de Moçambique*). Mapútó, 11. nóvember.
- Economic Commission for Africa. 2007. African Framework for the Development of a Sustainable and Pluralistic Media. Information and Communication Service. Sótt 31. mars 2010 af http://www.uneca.org/eca_resources/major_eca_websites/AfricasMedia/documents/STREAMFRAMEWORK.pdf
- The Economist. 2007. An African energy crisis. Sótt 10. mars 2010 af http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=9660077
- Egbo, Benedicta. 2000. Gender, Literacy and Life Chances in Sub-Saharan Africa. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- EPROM, Entrepreneurial Programming and Research On Mobiles. 2009. Why Africa?. Sótt 12. Mars 2010 af <http://eprom.mit.edu/whyafrika.html>
- Eriksen, Thomas Hylland. 2007. Globalization, The key Concepts. Berg, Oxford.
- Escobar, Arturo. 1995. Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World. Princeton University Press. Princeton.
- The European Broadcasting Union. 2010. EBU Members. Sótt 6. apríl 2010 af http://www.ebu.ch/en/ebu_members/actives/index.php

Eskom. [Án árs]. Company Information. Sótt 10. mars 2010 af
http://www.eskom.co.za/live/content.php?Category_ID=14

Ferguson, James. 2006. Global Shadows, Africa in the neoliberal world order.
Duke University Press, London.

Flichy, Patrice. 2002. „The handbook of New Media“. *New Media History*. Bls.
136-150. Ritstj. Leah Lievrouw og Sonia Livingstone.

Foley, Gerald. 1995. Photovoltaic Applications in Rural Areas of the Developing
World. *World Bank Technical Paper Number 304*. The World Bank,
Washington, D.C.

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Angola. Sótt 24. mars 2010
af <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Botswana. Sótt 24. mars 2010
af <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Lesotho. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Malawi. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Mozambique. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Namibia. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: South Africa. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Swaziland. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Zambia. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2009. Map of Press Freedom: Zimbabwe. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2009>

Freedom House. 2010a. About Us. Sótt 18. apríl 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=2>

Freedom House. 2010, 17. mars. „Freedom of the Press“ Vefsloð:
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=16>

- Freedome House. 2009. Freedom of the Press 2009 Global Rankings
Sótt 15. mars 2010 af
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=495&year=2009>
- FRELIMO. 2006. Página Inicial. Sótt 6. apríl 2010 af <http://www.frelimo.org.mz/>
- Gallup. 2008. Radio the Chief Medium for News in Sub-Saharan Africa. Sótt 5. apríl 2010 af <http://www.gallup.com/poll/108235/radio-chief-medium-news-subsaharan-africa.aspx>
- Gandy, Jr. Oscar H. 2001. Journal of Black Studies. *Racial Identity, Media Use, and the Social Construction of Risk among African Americans*, bls. 600-618. [rafræn útgáfa]. Sage Publications
- Giddens, Antony. 1990. The Consequences of Modernity. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony. 1999. Runaway World, Lecture 1. Sótt 12. maí 2009 af http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week1/week1.htm
- Gjerde, Per F. og Miyoko Onishi. 2000. „Selves, cultures and nations: The psychological imagination of “the Japanese” in the era of globalization.“ *Human Development*, 43, 4/5:216-226.
- The Globalization Website. [Án árs]. GLOBALIZATION THEORIES. Sótt 22. mars 2010 af
<http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories01.html>
- Gowing, Nik. 2008. „Real Time Crises – New Real Time Tensions.“ Fyrirlestur um fréttir, orspor, fjölmíðun á tímum breytinga, og nýaldar fjölmíðla á vegum 365 skóla í samvinnu við Háskóla Reykjavíkur, Blaðamannafélag Íslands og breska sendiráðið. Reykjavík 19. janúar.
- Grossman, Lev. 2006. Time's Person of the Year: You. *Time*, 13. desember. Sótt 8. apríl 2010 af
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1569514,00.html>
- The Guardian. 11. mars 2010 „Africa calling: mobile phone usage sees record rise after huge investment.“ Vefsíða:
<http://www.guardian.co.uk/technology/2009/oct/22/africa-mobile-phones-usage-rise>
- Guðbjörg Hildur Kolbeinsdóttir. 2006. Hvað eru fjölmíðlar? *Vísindavefurinn*. Félagsvíindi - Félagsvíindi almennt. Sótt 11. mars 2010 af
<http://visindavefur.hi.is/svar.php?id=5816>
- Guðný Guðjörnsdóttir og Sergio Morra. 2004. [Rafræn útgáfa.] „Orðræða ungs fólks um sjálfsmyndir, þjóðarvitund og hnattvæðingu“ *Tímarit um menntarannsóknir* 1:49-62.

- Guðrún Haraldsdóttir. 2007. Lifnaðarhættir og lífsafkoma, Samfélagsgerð, fjölskylduform og framleiðsla. *Afríka sunnan Sahara, í brennidepli*, bls. 76-93. Ritstj. Jónína Einarsdóttir og Þórdís Sigurðardóttir. Háskólaútgáfan og Afríka 20:20, Reykjavík.
- Harrison, Paul og Robin Palmer. 1986. *News out of Africa, Biafra to band aid*. Hilary Shipman Limited, London.
- Heims Atlas Máls og menningar, Landabréfabók 21. aldarinnar*. 1998. Afríka: Sunnanverð Afríka, bls. 84 - 85. Ritstj. Björn Þorsteinsson og Kristján B. Jónsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Hinrik Bjarnason. 2000. *Ríkisútvarpið 1930-2000, fyrst og fremst í sjötíu ár, þjóðareign í sína þágu*. Bæklingur gefinn út af Ríkisútvarpinu, Reykjavík.
- Hjarvard, Stig. 2000. News media and the Globalization of the public sphere. *Globalized News in a Society*, bls. 17-39. Ritstj. Stig Hjarvard. Göteborg University Nordicom, Gautaborg.
- Holm, Hans-Henrik. 2000. The Effect of Globalization on Media Structures and Norms; Globalization and the choice of Foreign News. *Globalized News in a Society*, bls. 113-128. Ritstj. Stig Hjarvard. Göteborg University Nordicom, Gautaborg.
- Inda, Jonathan Zavier og Renato Rosaldo. 2002. Introduction: A world in motion. *The anthropology of Globalization: a reader*, bls. 1-34. 2. útg. Ritstj. Jonathan Zavier Inda og Renato Rosaldo. Blackwell publishing, Oxford UK.
- InfoSync World Inc. 2000. Mobile phone usage doubles since 2000, but growth to slow. Sótt 15. mars 2010 af <http://www.infosyncworld.com/news/n/5636.html>
- International Energy Agency. 2007. World Energy Outlook 2007. China and India Insights. Sótt 15. janúar 2010 af http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2007/weo_2007.pdf
- International Energy Agency. 2008a. Africa; Table 2: Electricity access in 2008 – Africa. Sótt 4. mars 2010 af http://www.iea.org/weo/database_electricity/electricity_access_database.htm
- International Energy Agency. 2008b. Access to Electricity Table B1: Electricity access in 2008 - Regional aggregates. Sótt 28. febrúar 2010 af <http://www.iea.org/weo/electricity.asp>

- International Telecommunication Union. 2005. Multi-Stakeholder Partnerships for Bridging the Digital Divide, Background paper. Sótt 10. apríl 2010 af http://www.itu.int/osg/spu/ni/wsisbridges/linked_docs/Background_papers/WSIS_MSP_Background.pdf
- Internet World Stats. 2009. Internet Usage Statistics for Africa. Sótt 30. mars 2010 af <http://www.internetworldstats.com/stats1.htm>
- Internet World Stats. 22. mars 2010. „World Internet Users and Population Stats.“ Vefslóð: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
- IT News Africa. 2008. „mobile-phone manufacturing plant for Mozambique. Sótt 12. mars 2010 af <http://www.itnewsafrica.com/?p=793>
- Íslensk orðabók.* 1993. „Fjöldiðill“, Ritstj. Árni Böðvarsson. Önnur útg. Mál og menning, Reykjavík.
- Joplin, Janis. 1971. *Me and Bobby McGee*. Pearl. [Geisladiskur]
- Jóhann Þorsteinsson. 2008. [Viðtal í vörlu höfundar.] 9. desember. Mapútó.
- Jón Geir Pétursson. 2007. Lifnaðarhættir og lífsafkoma, gull og grænir skógar: náttúruauðlindir og nýting þeirra. *Afríka sunnan Sahara, í brennidepli*, bls. 94-116. Ritstj. Jónína Einarsdóttir og Þórdís Sigurðardóttir. Háskólaútgáfan og Afríka 20:20, Reykjavík.
- Jón Þór Ólason. 2004. „Dómstóll götunnar – Gapastokkur nútímans.“ *Úlfþjótur* 3. tlb. 57. árg. Orator, félag laganema, Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Jónína Einarsdóttir. 2007. Sagan, Afríka fyrr og nú: uppruni, ánaud og átök. *Afríka sunnan Sahara, í brennidepli*, bls. 22-73. Ritstj. Jónína Einarsdóttir og Þórdís Sigurðardóttir. Háskólaútgáfan og Afríka 20:20, Reykjavík.
- Kivikuru, Ullamaija. 1998. From State Socialism to Deregulation. The Globalization of News, bls. 137-153. Ritstj. Oliver Boyd-Barrett og Terhi Rantanen, Sage publications, London.
- Klaehn, Jeffery. 2005. A Critical Review and Assessment of Herman and Chomsky's Propaganda Model. *Communication Theory & Research: An EJC Anthology*, bls. 139-153. Ritstj. Denis MacQuail, Peter Golding og Els de Bens. SAGE Publications Ltd. London.
- Kristín Loftsdóttir. 2004. This Time it's Different: Globalization: Power and Mobility. *Topographies of Globalization: Politics, Culture, Language*, bls. 149-162. Ritstj. Valur Ingimundarson, Kristín Loftsdóttir og Irma Erlingsdóttir. Háskóli Íslands, Reykjavík.

Leye, Veva. 2007. [Rafræn útgáfa.] UNESCO, ICT corporations and the passion of ICT for development: modernization resurrected. *Media, Culture & Society* 29:972 – 993. SAGE Publications, London.

Lifandi vísindi. 2010. Þriðji heimurinn þarf að finna lausn á hverjum stað. 2:58-59.

Lourenco, Djalma Luiz Félix. 2008. [Í vörlu höfundar]. Starfsleyfi höfundar útgefið af Instituto Nacional de Audiovisual e Cinema, Mapútó.

Løngreen, Hanne. 2001. Encounter Images, in the Meetings between Africa and Europe. *The Development Gaze – Visual Representation of Development in Information Material from Danida*, bls. 221-232. Ritstj. Mai Palmberg. The nordic Africa institute, Uppsöldum.

Lög nr 6/2007 um Ríkisútværpið ohf. 1. febrúar

Mbl.is. 2000, 15. september. „Miðlar sem eru í eigu almennings tryggja gæði og menningarlega fjölbreytni“. Vefslóð: http://www.mbl.is/mm/gagnasafn/grein.html?grein_id=558796

McCarthy, Cameron, Michael D. Giardina, Susan Juanita Harewood og Jin-Kyung Park. 2003. „Contesting Culture: Identity and curriculum dilemmas in the age of globalization, postcolonialism, and multiplicity.“ *Harvard Educational Review* 73,3:449-465.

McDonald, Shaun Ivan. 2009. The Importance Of Electricity In Modern Times. *Artipot*, 25. júlí. Home Improvement. Sótt 3. apríl 2010 af <http://www.artipot.com/articles/397160/the-importance-of-electricity-in-modern-times.htm>

McQuail, Denis. 2000. McQuail's Mass Communication Theory, 4th edition. Sage Publications, London.

Media Institute of Southern Africa. 2009a. Chapters. Sótt 15. mars 2010 af <http://www.misa.org/chapters/index.html>

Media Institute of Southern Africa. 2010. 28. mars. „Background of MISA.“ Vefslóð: <http://www.misa.org/aboutus/aboutus.html>

Mendes, Cândido og Barnaby Smith. 2006. Angola, Research findings and Conclusions. Sótt 23. febrúar 2009 af http://www.bbc.co.uk/worldservice/trust/researchlearning/story/2006/12/061205_amdi_angola.shtml

Menntamálaráðuneytið. 2007. TILSKIPUN EVRÓPUPINGSINS OG RÁÐSINS 2007/65/EB Sótt. 15. apríl 2010 af http://www.menntamalaraduneyti.is/media/MRN-pdf_Upplysingar-Malthing_og_radstefnur/Tilskipun_Evroputhingsins_og_radsins.pdf

- Miles, Hudson og John Stanier. 1997. War and the Media. Sutton Publishing Limited, Stroud. England.
- Minear, Larry, Colin Scott og Thomas G. Weiss. 1996. The News Meda: Civil War, & Humanitarian Action. Lynne Rienner Publishers, London.
- Mukundu, Rashweat. 2006. Zimbabwe, Research findings and conclusions. Sótt 26. febrúar 2009 af
http://www.bbc.co.uk/worldservice/trust/researchlearning/story/2006/12/061208_amdi_zimbabwe.shtml
- Nation master.com. 2003. People Statistics: Percentage living in rural areas. Sótt 5. apríl 2010 af
http://www.nationmaster.com/graph/peo_per_liv_in_rur_are-people-percentage-living-rural-areas
- The Nieman Journalism Lab. 2010, 12. mars. „Iceland update: Media freedom bill advances“. Vefslóð: <http://www.niemanlab.org/2010/02/iceland-update-media-freedom-bill-advances/>
- The Nordic Africa Institute. 2010, 9. mars. „Media, Communication and Popular Culture in Africa“. Vefslóð: <http://www.nai.uu.se/research/network/media/>
- Nyamnjoh. Francis B. 2004. Globalisation, Boundaries and Livelihoods: Perspectives on Africa. *Identity, Culture and Politics*, bls. 37-59. [rafræn útgáfa] Ritstj. Imtiaz Ahmed og Solofo Randrianja, Codesria, Dakar.
- Nyamnjoh, Francis B. 2008. Children, Media and Globalisation; A Research Agenda for Africa. *African media, african children*, bls. 29-47. Ritstj. Norma Pecora, Enyonam Osei-Hwere og Ulla Carlsson. University of Gothenburg, Gautaborg. Sweden.
- Ong, Walter J. 1984. Oral and Written Traditions in the Middle Ages. *Orality, Literacy and Medieval Textualization*, bls. 1-12. [rafræn útgáfa], The Johns Hopkins University Press.
- Osei-Hwere, Enyonam og Norma Pecora. 2008. Children´s Media in Sub-Saharan Africa. *African media, african children*, bls. 15-27. Ritstj. Norma Pecora, Enyonam Osei-Hwere og Ulla Carlsson. University of Gothenburg, Gautaborg. Sweden.
- Páll Sigurðsson. 1997. *Fjöldmiðlaréttur*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Petersson, Lars og Åke Pettersson. 2000. Fjöldmiðlafræði. Þýðing. Adolf Petersen. Mál og menning, Reykjavík.

- Picciotto, Robert, Funmi Olonisakin and Micheal Clarke. 2005. Global Development and Human Security: Towards a Policy Agenda (Global Development Studies No. 3). Ministry for Foreign Affairs, Sweden.
Sótt 3. október 2009 af
http://www.egdi.gov.se/pdf/global_development_human_security.pdf
- Portella, Eduardo. 1999. Cultural cloning or hybrid cultures? *The UNESCO Courier*. Sótt 12. mars 2010 af
http://www.unesco.org/courier/2000_04/uk/edito.htm
- Press Reference. 2010. 28. mars. „Zimbabwe.“ Vefslóð:
<http://www.pressreference.com/Uz-Z/Zimbabwe.html>
- Press Reference. 2010. 25. mars. „Namibia.“ Vefslóð:
<http://www.pressreference.com/Ma-No/Namibia.html>
- Press Reference. 2010. Lesotho. Sótt 24. mars 2010 af
<http://www.pressreference.com/Ky-Ma/Lesotho.html>
- Reporters Without Borders, 2008 Annual Report*. 2008. Reporters Without Borders, Paris. [skýrsla er í vörslu höfundar].
- Reporters Without Borders. 2009, 26. febrúar. „Internet enemies.“ Vefslóð:
http://www.rsf.org/article.php3?id_article=26086
- Reporters Without Borders. 2009a. Introduction. Sótt 18. apríl 2010 af
<http://en.rsf.org/introduction-24-04-2009,32617.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 25. mars. „Radio shut down and staff arrested for election coverage.“ Vefslóð: <http://www.rsf.org/Radio-shut-down-and-staff-arrested.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 25. mars. „Namibia.“ Vefslóð:
<http://www.rsf.org/en-pays33-Namibia.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 25. mars. „South Africa.“ Vefslóð:
http://www.rsf.org/en-rapport11-South_Africa.html
- Reporters Without Borders. 2010. 25. mars. „Attorney general warns outspoken journalists they could be arrested for “supporting terrorism”.“ Vefslóð:
<http://www.rsf.org/Attorney-general-warns-outspoken.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 26. mars. „Zambia.“ Vefslóð:
<http://www.rsf.org/en-pays234-Zambia.html>
- Reporters Without Borders. 2010. mars. „Introduction.“ Vefslóð:
<http://www.rsf.org/Introduction.html>

- Reporters Without Borders. 2010. 20. mars. „Newspaper editor’s convicted murderer is behind bars again.“ Vefslóð: <http://www.rsf.org/Newspaper-editor-s-convicted.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 20. mars. „Provincial governor makes death threats against journalist.“ Vefslóð: <http://www.rsf.org/Provincial-governor-makes-death.html>
- Reporters Without Borders. 2010. 22. mars. „Map of Press Freedom, Angola 2009.“ Vefslóð:
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&country=7554&year=2009>
- Reporters Without Borders. 2010. 24. mars „Radio station back on the air after three-month suspension.“ Vefslóð: <http://www.rsf.org/Radio-station-back-on-the-air.html>
- Robinson, Piers. 2004. *The CNN Effect: The myth of news, foreign policy and intervention*. Routledge. London.
- Roggio, Bill. 2006. Al-Zawraa: Muj TV. The Long War Journal, 10. desember.
Sótt 4. apríl 2010 af
http://www.longwarjournal.org/archives/2006/12/muj_tv.php
- Scholte, Jan Aart. 2000. Globalization, a critical introduction. St. Martin’s Press, Scholarly and Reference Division, New York.
- Sechele , Sechele T. 2006. Botswana, Research findings and conclusions. Sótt 29. febrúar 2009 af
http://www.bbc.co.uk/worldservice/trust/researchlearning/story/2006/12/061205_amdi_botswana.shtml
- Singer, Peter. 2002. One World, the ethics of globalization. Yale University Press. New Haven.
- Skyrsla 34. aðalráðstefnu UNESCO*. 2007. [Rafræn útgáfa.]
Menntamálaráðuneytið, Reykjavík.
- Skyrsla nefndar menntamálaráðherra um íslenska fjölmíðla*. 2005.
Menntamálaráðuneytið, Reykjavík.
- The Southern African Development Community. 2010. SADC Member States.
Sótt 5. apríl 2010 af <http://www.sadc.int/>
- Sparks, Colin. 2007. Globalization, Development and the Mass Media. Sage Publications, London.
- Stefán Ólafsson. 2005. Hvert er heimurinn að fara? Um þjóðfélagsbreytingar í samtímanum. *Rannsóknir í félagsvísindum VI*, Bls. 153-163. Ritstj. Úlfar Hauksson. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.

Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson. 2005. Hnattvæðing og þekkingarþjóðfélag, Ísland í breyttu þjóðfélagsumhverfi I. Háskólaútgáfa Háskóla Íslands, Reykjavík.

Steindór Gunnar Steindórsson. 2009. Sögur frá Mósambík. [Viðtal.] *Birta*, 7.tbl. 20-26 febrúar.

The Sydney Morning Herald. 2008. South Africa declares electricity emergency. Sótt 10. mars 2010 af <http://www.smh.com.au/news/world/south-africa-declares-electricity-emergency/2008/01/26/1201157746816.html>

Televisão de Moçambique. 2008. Fale Connosco. Sótt 6. apríl 2010 af <http://www.tvm.co.mz/index.php>

Time. 2006. Person of the Year: You. Sótt 8. apríl 2010 af <http://www.time.com/time/covers/0,16641,20061225,00.html>

Trudell, Barbara. 2009. Local-language literacy and sustainable development in Africa. *International Journal of Educational Development*. 29,1:73-79. Sótt 1. apríl 2010 af http://www.sciencedirect.com/science?_ob=MIImg&_imagekey=B6VD7-4TG28YP-2-1&_cdi=5975&_user=713833&_pii=S0738059308000692&_orig=search&_coverDate=01%2F31%2F2009&_sk=999709998&view=c&wchp=dGLbVIW-zSkzS&md5=6fde0ed06ab97e1940305f3cbfe6f180&ie=/sdarticle.pdf

UNDP. 1994. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press.

UNDP. 2007-2008. Human Development Report 2007/2008 Fighting climate change: Human solidarity in a divided world. Sótt 1. apríl 2010 af http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf

UNDP. 2009. Human Development Report 2009 Overcoming barriers: Human mobility and development. Sótt 2. apríl 2010 af http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf

UNICEF. 2009. South Africa celebrates World Literacy Day. Sótt 2. apríl 2010 af http://www.unicef.org/southafrica/media_5096.html

UNICEF. [Án árs]. Rights sensitive media. Sótt 30. mars 2010 af http://www.unicef.org/southafrica/media_737.html

- United Nations. 2009. Department of Economic and Social Affairs Population Division World Population Prospects, Table A.1. 2008 revision. Sótt 3. desember 2009 af
http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2008/wpp2008_text_tables.pdf.
- United Nations. [Án árs]. Facts About Mozambique. Sótt 13. apríl 2010 af
<http://www.un.int/mozambique/facts.htm>
- The United Nations. 1948. The Universal Declaration of Human Rights. Sótt 31. mars 2010 af <http://www.un.org/en/documents/udhr/>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2008. Media Development Indicators – A framework for assessing media development. Sótt 2. apríl 2010 af
<http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001631/163102e.pdf>
- The United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and the Small Island Developing States (UN-OHRLS). 2008. Least Developed Countries: Country profiles. Sótt 28. febrúar 2010 af
<http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/>
- University of Botswana. 2010. 24. mars. „Department of Media Studies.“ Vefslóð: http://www.ub.bw/learning_faculties.cfm?pid=600
- Utanríkisráðuneytið. 2008. Mannréttindayfirlýsing sameinuðu þjóðanna. Sótt 31. mars 2010 af
http://www.utanrikisraduneyti.is/media/Utgafa/Mannrettinda_ICEHR.pdf
- Viner, Katharine. 2009. Internet has changed foreign policy for ever, says Gordon Brown. Sótt 2. apríl 2010 af
<http://www.guardian.co.uk/politics/2009/jun/19/gordon-brown-internet-foreign-policy>
- The World Press Freedom Committee. 2010. 29. mars. „World Watch of Journalists in Prison.“ Vefslóð: <http://www.wpfc.org/map.php>
- Zegeye, Abebe og Richard Harris. 2002. Media, Identity and the Public Sphere in Post-Apartheid South Africa: An Introduction [rafræn útgáfa]. African and Asian Studies 1/4, 239-263
- Þorbjörn Broddason. 2004. Erindi flutt á málþingi um fjölmíðla- og fjarskiptasamsteypur á vegum Fjölmíðlamiðstöðvar Reykjavíkur Akademíunnar. Reykjavík 20. nóvember.

Þórdís Sigurðardóttir. 2007. Afríka og umheimurinn: Spor þróunarsamvinnu: orðræða og aðgerðir. *Afríka sunnan Sahara, í brennidepli*, bls. 228-246.
Ritsj. Jónína Einarsdóttir og Þórdís Sigurðardóttir. Háskólaútgáfan og Afríka 20:20, Reykjavík.

Þórdís Sigurðardóttir, Gunnhildur Guðbrandsdóttir og Jó Tore Berg. 2008.
Malaví: smárit PSSÍ nr. 5. Þróunarsamvinnustofnun Íslands, Reykjavík.

Þróunarsamvinnustofnun Íslands. [Án árs]. Mósambík. Sótt 13. apríl 2010 af
<http://www.iceida.is/samstarfslond-og-verkefni/mosambik>